

pawet.net

ДОЎГАЧАКАНАЯ ЗНАХОДКА

Пасля публікацыі ў нумары 35 “Лідскага летапісца” артыкула “Расчыстка сядзібы Ігната Дамейкі ў Заполлі” рэдакцыя атрымала ліст ад **І.І. Лоўкіса**, які вучыўся ў Запольскай сярэдняй школе з 1958 па 1968 год і з’яўляецца выпускніком апошняга выпуска гэтай школы.

Спадар Лоўкіс даслаў фатаграфіі школы і планы яе абодвух паверхаў.

Развеены яшчэ адзін міф, а менавіта міф пра тое, што не існуе ні адной фатаграфіі гэтага дома, за што мы выказваем спадару **І.І. Лоўкісу** самую шчырую падзяку.

Запольская сярэдняя школа размяшчалася ў доме Квяткоўскай-Шалевіч, які быў разбудаваны з дома Ігната Дамейкі ў Заполлі Лідскага раёна.

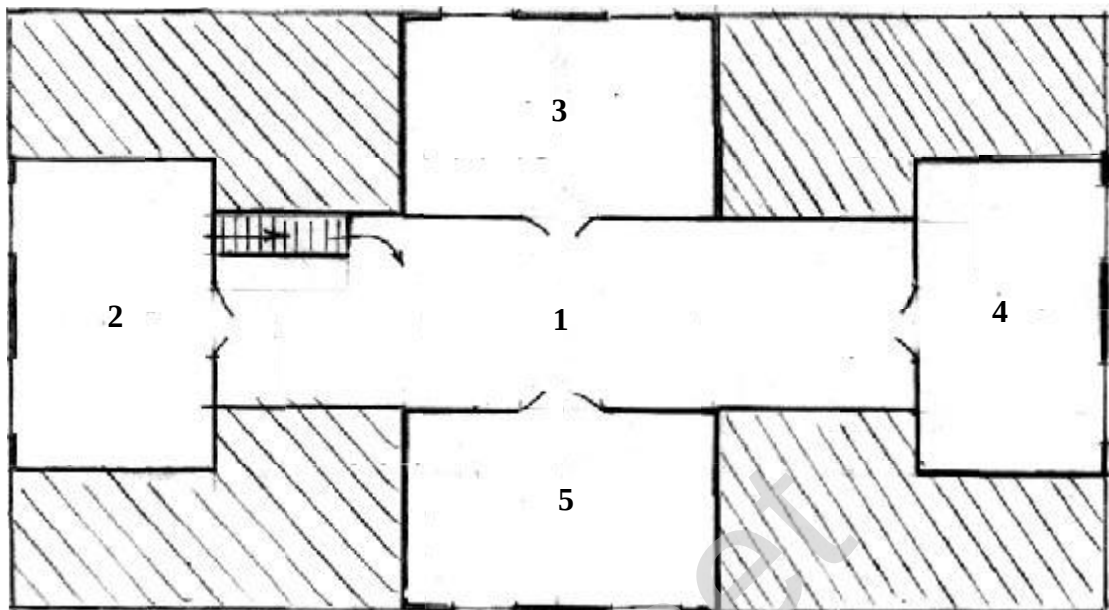
Дасланыя фатаграфіі і планы дапаўняюць і ўдакладняюць артыкул у нумары 35 часопіса. На самай справе гэта ўсё-такі не двухпавярховы дом, а аднапавярховы дом з мансардай. Мясцовыя жыхары аднак лічылі яго двухпавярховым.

План, дасланы **І.І. Лоўкісам**, складзены па памяці, але вельмі дакладна кладзецца на план фундаментаў сядзібы, складзены паводле абмераў.

Адкрыта яшчэ адна старонка нашай гісторыі.

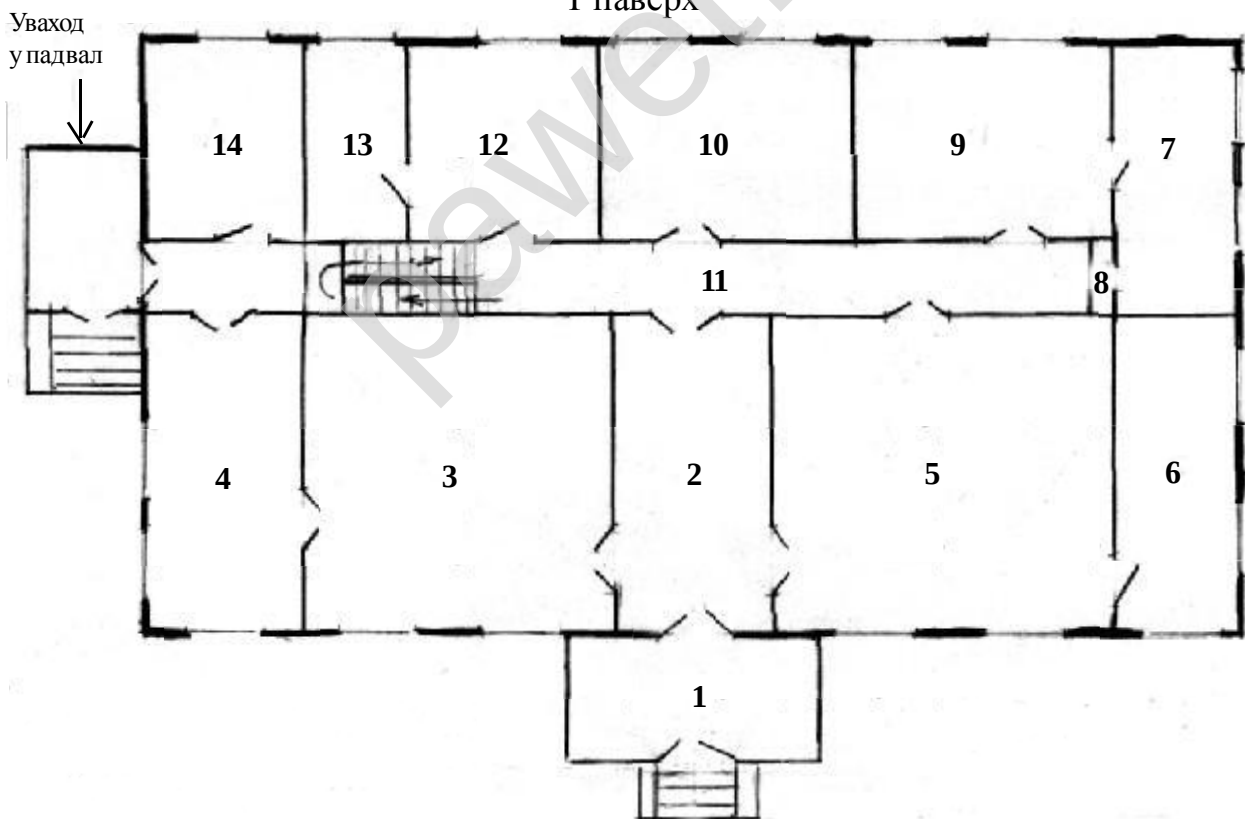
План размяшчэння памяшканняў Запольскай сярэдняй школы, 1968 г.

II паверх

1. Калідор.	3. Класны пакой.
2. спальны пакой (для дзяўчынак, дзеці з далёкіх вёсак маглі начаваць у школе).	4. Фіз.-хім. кабінет.
	5. спальны пакой (для хлопчыкаў).

I паверх

1. Ганак.	6. Бібліятэка.	11. Калідор (4 пячныя стаякі).
2. Калідор (фае).	7. Класны пакой.	12. Настаўніцкая.
3. Класны пакой.	8. Каморка.	13. Кабінет дырэктара.
4. Класны пакой.	9. Класны пакой.	14. Кухня.
5. Актаявая зала.	10. Класны пакой.	

КРОНІКА ЛІДЫ

У красавіку 2007 года 11-ці класнік Лідскай гімназіі № 1 **Станіслаў Шапавалаў** заняў 1-е месца ў Рэспубліканскай алімпіядзе па матэматыцы.

Настаўнік - Заслужаны настаўнік Беларусі
Альфрэд Антонавіч Ладыка.

15 красавіка 2007 года
ў мікрараёне Маладзёжны
г. Ліды асвечаны
касцёл Літасці Божай.

26 красавіка **Марыя Карабан** з Ліды стала
“Міс Уроцлаўскай палітэхнікі”.
(Уроцлаўскага палітэхнічнага ўніверсітэта,
Польшча.)

27 красавіка 2007 г. на тэрыторыі Лідскай бальніцы адкрыты акушэрскі корпус, будаўніцтва якога было пачата ў канцы 80-х гадоў.

У траўні 2007 г. загадчык аддзела “Лідскай газеты” Святлана Талмачова прызнана лепшай журналісткай Гарадзенскай вобласці.

У чэрвені 2007 года выйшла кніга лідскага паэта Смарагда Сліўко “Продлись мгновение” (пасмяротнае выданне).

Цвермы: вяртанне святыні

28 траўня 2007 года асвечана адноўленая капліца ў Цвермах

Цвермы. Гэтая невялікая вёсачка, якая знаходзіцца за 12 км ад Ліды, мае сваю цікавую гісторыю, цесна звязаную з капліцай. Капліца знаходзіцца ў лесе недзе за кіламетр ад вёскі. Аб яе ўзнікненні ў касцельных паперах захаваліся наступныя звесткі. Некалі з даўніх часоў у тым месцы стаяў крыж з драўлянай фігуркай Ісуса Хрыста, а побач шматвекавая хвоя. Да крыжа мясцовыя людзі ставіліся з вялікай павагай. Аднойчы была вялікая бура, якая паваліла крыж. Жыхар вёскі Стэфан Валяль (згодна касцельных дакументаў памёр у 1787 г.) забраў фігурку дахагы і паклаў у спіжарню. Аднойчы Стэфану прысніўся сон, у якім ён пачуў словы: “Навошта ты трымаеш мяне замкнуўшы ў спіжарні?”, і пасля гэтага Стэфан аслеп. Суседзі разам з жонкай Мар’янай дапамаглі яму зрабіць новы крыж, прымацаваць фігурку і даставіць яго на старое месца. Пасля устаноўкі крыжа зрок вярнуўся да Стэфана. З таго часу крыж пачаў лічыцца цудадзейным, які дапамагае пры хваробах. Старэйшыя жыхары Цвермаў сцвярджаюць, што самі не раз звярталіся да крыжа, і не раз бывала, што хваробы праходзілі. У 1920 годзе крыж быў першы раз зняваны. Нейкі чырвонаармеец, які праязджаў па дарозе пасек яго шабляй. Людзі аднавілі крыж і працягвалі гэтае месца шанавання. Бачачы такую павагу да гэтага месца, пробашч Лідскага фарнага касцёла Іпаліт Баярунец ў 1935 годзе на сродкі парафіян пабудаваў драўляную капліцу. Згодна паведамленняў

тагачаснай польскай прэсы на асвечэнні капліцы прысутнічала каля 15000 чалавек. З таго часу на другі дзень свята Сёмухі кожны год каля капліцы збіралася некалькі тысяч вернікаў з парафій Ліды, Бердаўкі, Тракеляў і іншых, нават, з за мяжы Лідскага павету. Святы крыж з фігуркай Хрыста быў размешчаны ў галоўным алтары капліцы. Захаваўся фотаздымак капліцы 1939 г. На здымку побач з капліцай бачна і шматвекавая хвоя.

З прыходам Савецкай улады такая папулярнасць капліцы атэістычнаму начальству не спадабалася, таму яе было вырашана разбурыць. Кіраваў гэтым актам вандалізму ў 1960 годзе, а капліца была цікавым помнікам архітэктуры народнага дойлідства, дырэктар Дварышчанскага саўгаса Іваноў. Яму дапамагалі саўгаснікі Слюсарэў, Жамойда і іншыя.

Разбуралі трактарам, зачэпіўшы тросам за верх капліцы. Вернікам аднак дазволілі вынесці крыж з фігуркай, які яны перадалі ў Тракельскі

KRZYŻ W ŚWIERMACH KOLOR LIDY

Цудадзейны Цвермскі крыж.
Здымак 1939 г.

Абрануты ў медзь Цвермскі
крыж у Тракельскім касцёле.
Травень 2007 г.

Капліца ў Цвермах. Здымак 1939 г.

Асвятчэнне новай капліцы ў Цвермах. 28.05.2007 г.

Каля наваленай старажытнай хвоі. 28.05.2007 г.

касцёл, дзе яго адзелі ў медныя шаты, і дзе ён прастаяў да вясны 2007 г. Астарую хвою чакаў наступны лёс. Пасля разбурэння капліцы гeadзiсты вырашылі паставіць угэтым месцы трыангуляцыйны знак. Сасна замінала ім гэта зрабіць, і таму было вырашана яе спілаваць. Як толькі пачалі пілаваць высветлілася, што піла ўзята замалая, а з дрэва пацякла смала колерам падобная на кроў. Гэта моцна напалохала гeadзiстаў, і яны пакінулі дрэва ў спакоі. Аднак час зрабіў сваю справу, і дрэва пару гадоў назад павалілася. Гэта было сапраўды магутнае дрэва таўшчынёй у тры з паловай ахопы.

Месца, дзе была капліца, шмат гадоў прастаяла ў запусценні. І вось у 2007 г. знайшоўся фундатар - фермер Капачэль Валянцін Эдвардавіч, які разам са сваімі сваякамі, пабудаваў на месцы старой, невялікую новую капліцу, на старое месца з Тракельскага касцёла быў вернуты знакаміты крыж. І праз 47 гадоў 28 траўня 2007 года на гэтым месцы зноў прагучала святая імша. На асвятчэнні капліцы, нягледзячы на панядзелак, прысутнічала каля пяці соцень чалавек з Лідскай, Бердаўскай і Ліпнішкай парафій...

Аўтары вельмі ўдзячныя пробаішчу Тракельскага касцёла Паўлу Станіславу Ушакевічу і усім жыхарам Цвермаў за прадстаўлення матэрыялы для напісання артыкула.

Уладзімір Круцікаў, Міхась Бурачэўскі.

Крыніца

Лідскі гістарычны календар

АЖУМНЫ

красавік - чэрвень

1387 год, вясна - лета. Хрышчэнне жыхароў Лідчыны ў каталіцкую веру.

1387 год, 15 чэрвеня. Кароль польскі Ўладзіслаў Ягайла прыняў у Лідскім замку прысягу ад князя полацкага Скіргайлы-Яна. Скіргайла прызначаны Вялікім князем і намеснікам польскага караля ў ВКЛ.

Дзітва ў раёне Белагруды

Князь Скіргайла

Леў Сапега

1387 год. Першае пісьмовае згадванне р. Дзітва.

1507 год. Захарыяш Кузьміч атрымаў ад караля і Вялікага князя Жыгімонта 6 валок зямлі ў раёне сучаснай вуліцы Энгельса.

1527 год, 27 траўня. Кароль Жыгімонт пацвярджае сынам Юрыя Ільініча раздзел бацькаўскай спадчыны. Упершыню згадваецца Бердаўка, а таксама Дворышча, Збяны, Прыдыбайлы.

1557 год, 1 красавіка. Прыняты “Устаў на валокі” - закон аб валочнай памеры.

1557 год, 4 красавіка. Нарадзіўся Леў Сапега - дзяржаўны дзеяч ВКЛ. Канцлер ВКЛ у 1589-1623 гг. У часы яго канцлерства Ліда атрымала Магдэбургскае права і герб.

1697 год, 25 красавіка. Лідскі харунжы Францішак Юзафаў Масевіч запісаў 24 000 злотых, забяспечаных на фальварку Зарэчча, кармяліцкаму кляштару.

1797 год, 15 траўня. Імператар Павел I з сынамі Аляксандрам і Канстанцінам па дарозе з Слоніма ў Вільню спыняўся і начаваў у Лідзе ў піярскім кляштары. Раніцай Павел I выдзеліў піярам на будаўніцтва касцёла 5000 руб.

1797 год. На землях роду Вісьмантаў закладзены хрысціянскія могілкі (цяпер вул. Энгельса).

1897 год. Пачалося будаўніцтва Васілішкага касцёла на сродкі вернікаў пад кіраўніцтвам ксяндза Францішка Сакалоўскага.

1907 год, 18 красавіка (1 траўня н. ст.). У Лідзе прайшлі невялікія штрайкі.

1907 год. У Лідзе раскватаравана 3-я паветраплавальная рота расійскага войска, афіцэры размешчаны на прыватных кватэрах па вуліцы Віленскай, насупраць праваслаўных могілак.

1917 год, красавік. Арганізавана Супольнасць Вайскоўцаў Палякаў Менскага аддзела, адным з арганізатараў быў ураджэнец Лідскага павету палкоўнік Стэфан Макрэцкі.

1937 год, красавік. Пробашчам у Слабадскім касцёле стаў Вінцэнт Лобан, вікарыем быў Люцыян Мрачкоўскі.

1937 год, 1 траўня. У Лідзе, паводле паведамлення сакратарыяту ЦК КПЗБ, адбылася дэманстрацыя.

1937 год, 23-30 траўня. У дзяржаўнай гімназіі імя гетмана Хадкевіча адбылася выстава графікі і карцін мясцовага графіка і мастака прафесара Адольфа Паплаўскага.

6-12 чэрвеня. У дзяржаўнай гімназіі адбылася выстава малюнкаў і вырабаў ручной працы гімназічнай моладзі. Выстава складалася з 5 аддзелаў: малюнкаў, вырабаў ручной працы дзяўчат, вырабаў з металу, шкла і дрэва.

1947 год, 29 красавіка. У газеце “Звязда” апублікаваны артыкул “Заганны стыль працы Лідскага гарвыканкама”, як публічная дэманстрацыя прычынаў, паводле якіх 15 траўня таго ж года вызвалены з працы адказны сакратар Лідскага гарсавету Даўгалёў М.Ф.

1947 год, 28 чэрвеня. У дзень 5 гадавіны з дня смерці Я. Купалы ў гарадской бібліятэцы адчыніўся памятны пакой Я. Купалы. Уладкаваная выстава аб жыцці і творчасці народнага паэта з фатаграфіямі і малюнкамі даваеннай Ліды. Створаны альбом “Я. Купала - наш дэпутат” - сабраныя выразкі, фотаздымкі, успаміны, зробленыя рукой самадзейнага мастака, краязнаўца і калекцыянера Аляксандра Каспяровіча.

1957 год, 29 чэрвеня. Зацверджаны акт дзяржпрыёмкі будынка летняга кінатэатра ў гарадскім парку.

1967 год, 9 траўня. Урачыста-жалобны мітынг ля Кургана Неўміручасці. Адкрыў першы сакратар ГК Г.Ф. Фамічоў. Выступіла Е.Е. Глебкіна - маці 4 сыноў, з якіх двое з вайны не вярнуліся. Ля кургана пахаваны Невядомы салдат, перавезены з-пад в. Чэхаўцы.

1987 год, 17 траўня. З’яўленне першай пасляваеннай польскай арганізацыі.

1987 год, 13-14 чэрвеня. У Лідзе праведзена першынство вобласці сярод працоўных мясцовай прамысловасці і камунальна-бытавых прадпрыемстваў па летнім шматбор’і комплексу ГПА.

1997 год, 6 траўня. Чальцы Лідскай арганізацыі БНФ “Адраджэньне” ў чарговы раз усталявалі на магіле ксяндза Адама Фалькоўскага ў парку драўляны крыж. У той жа дзень крыж быў знесены.

1997 год, 17 чэрвеня. Адбылася гарадская канферэнцыя БПСМ, першым сакратаром абраны Андрэй Бароўскі, другім - Кацярына Наполава.

22 чэрвеня. Чальцы Лідскай арганізацыі БНФ “Адраджэньне” высвенцілі ў капліцы па вул Тухачэўскага крыж, урачыста пранеслі крыж да магілы ксяндза Фалькоўскага і ўсталявалі яго. 8 чальцоў акцыі былі затрыманыя міліцыяй, шасцёра з іх: Суднік, Хрышчановіч, Пігулеўскі, Бурачэўскі, Аўгусцін, Шырма былі аштрафаваныя. Крыж быў знесены ў тую ж ноч.

Мемарыяльная дошка ў гонар фундатараў пабудовы касцёла ў Старых Васілішках.

Сярод фундаатраў

бацькі нацыянальнага героя Беларусі

Вацлава Іваноўскага

Леанард і Ядвіга Іваноўскія з Лябёдка.

Лідскія юбіляры 2007 года

ЗУСМАН Арон Міхайлавіч (22.03 (4.04 па новым стылі) 1907 - 4.04.1986) Нарадзіўся ў мястэчку Сярэдзіна-Буда Ноўгарад-Северскага павету Чарнігаўскай губерні ў сям'і рамесніка. Працоўную дзейнасць пачаў у 1921 г. на мылаварных прадпрыемствах, з 1923 г. працаваў на бутэлькавым, хімічным, металургічным заводах у Канстанцінаўцы Сталінскай вобласці: быў баначнікам, паялышчыкам па свінцы, сечкаром жалеза. Скончыў вярхоўны рабфак і ў кастрычніку 1930 г. прызваны ў Чырвоную Армію на 26 гадоў. Служыў у 14 радыётэлеграфным батальёне (1930-32), у частках адмысловага прызначэння (1932-40), а з 1940 г. нам. патэхчастцы 100 аўтабата 169 стралковай дывізіі. У 1931 г. уступіў у партыю.

Усю вайну з 22 чэрвеня 1941 г. па 9 траўня 1945 г. ваяваў у складзе 169 стралковай дывізіі намеснікам па тэхнічнай частцы 100-га аўтамабільнага батальёна (1941) і намеснікам камандзіра 307 артылерыйскага палка (1942-45). Адбіваў атакі румын, у траўні 1942 г. наступаў на Харкаў, удзельнічаў у Сталінградскай бітве, Курскай бітве, фарсіраваў Сож, вызваляў Рагачоў, Ваўкавыск, Беласток, Польшчу. У 1944 г. пад Наравам быў кантужаны, 2,5 месяцы правёў у шпіталі, пасля чаго ўдзельнічаў у бітвах за Кёнігсберг і Берлін, фарсіраваў Одэр, ля Брандэнбурга сустрэўся з амерыканцамі.

У кастрычніку 1945 г. Рагачоўская Чырванасцяжная, ордэнаў Суворова і Кутузава, стралковая 169 дывізія сваім ходам прыйшла з Нямеччыны, і ў ліпені 1946 г. была расфармаваная.

Пасля вайны служыў нам камандзіра па тэхнічнай частцы 544 артылерыйскай брыгады (1945-46), пасля яе расфармавання - нампагэхам 480 арткорпуснага палка (1946-47), затым старэйшым інспектарам па меххімзе 3 арміі, у вайсковым эрэсаўскім палку і нам камандзіра 98 гвардзейскага артпалка 48 дывізіі. Скончыў гадавую вышэйшую афіцэрскую школу (1951). У лістападзе 1955 г. дэмабілізаваны з войска ў званні падпалкоўніка.

Працаваў дырэктарам Лідскай аўтабазы (1956-59), начальнікам транспартнага аддзела на камбінаце харчовых канцэнтратаў (1960), начальнікам аддзялення УТЭК (1960-61), інжынерам па цэнтралізаваных перавозках аўтабазы № 4 (1961-62), затым на заводзе электравырабаў прыёмшчыкам АТК (1962-63), майстрам і старшым майстрам зборачнага цэха (1963-70), слесарам парамонце (1970-76). У 1976 г., у веку 69 гадоў, пайшоў на пенсію.

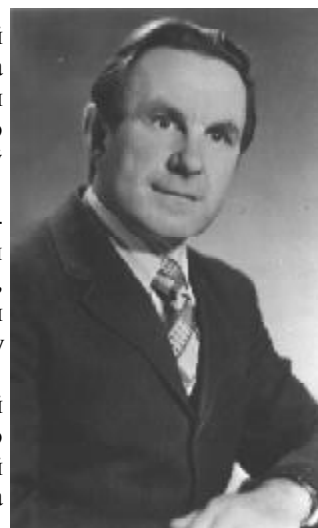
Узнагароджаны ордэнамі Леніна (1966), Чырвонага Сцяга (1950), Чырвонай Зоркі (1943, 1944, 1944), Айчынай вайны 1 і 2 ступені (1943), 12 медалямі. За мірную працу ўзнагароджаны медалём “За працоўную адзнаку” і Ганаровай граматай Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР (1980). 14 гадоў быў дэпутатам Лідскага Савета народных дэпутатаў (1957 - 71), старшынём камісіі жыллёвай гаспадаркі. Да 1980 г. быў старшынём Савета ветэранаў завода электравырабаў.

РУСАК Іван Іванавіч. Нарадзіўся 5 красавіка 1927 г. у в. Крупава Лідскага павета (цяпер Шчучынскага раёна). Скончыў Гарадзенскі педагагічны інстытут (1951). Выкладчык Індурскай СШ (1951-52), вайсковы перакладнік у ГДР (1952-55), выкладчык нямецкай мовы і дырэктар СШ № 7 (1956-57), дырэктар Лідскага дзіцячага дома (1957-1960), выкладчык нямецкай мовы СШ № 2 (1960-67), загадчык Лідскага ГарАНА (1967-76), дырэктар СШ № 4 (1976-94), “Выдатнік народнай асветы” (1968), “Заслужаны настаўнік БССР” (1978).

БІЧЭЛЬ Іосіф Баляслававіч (10.06.1927-ліпень 2007) Нарадзіўся ў в. Новая Жыжма Лідскага павету. Скончыў 5 класаў Князікоўскай ПШ (1939), 6 і 7 класы Дарашоўскай школы. Рабочы на чыгунцы (1944-45). З верасня 1945 г. працаваў у будаўнічых арганізацыях Ліды: БК -2, будучастак № 2, УНР -53, БК -53, будтрэст № 19. Муляр (1949-50), брыгадзір муляроў (1950-56), брыгадзір комплекснай брыгады (з 1956). Прымаў удзел у будаўніцтве 34 аб'ектаў: ЦЭЦ, хлебазавода, мясакамбіната, малочна-кансервавага завода, абутковай фабрыкі, нафтабазы, завода “Лідсельмаш”, СПТВ, гаркама партыі, кінатэатра “Кастрычнік”, інтарната падвучэльні, тэхнікума, лякарні, дзіцячых садоў, жылых дамоў. Узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга (1966), медалямі, ганаровымі знакамі, званнямі і граматамі. Ганаровы грамадзянін горада Ліды.

Зусман А. М.

Русак І. І.

Бічэль І. Б.

АШМЯНА Георгій Міхайлавіч нарадзіўся 6 траўня 1947 года ў в. Палуты Лідскага раёна Гарадзенскай вобласці ў сям’і сялян. У 1954 годзе пайшоў вучыцца ў першы клас Феліксаўскай пачатковай школы якую скончыў у 1958 годзе. З 1958 г. па 1962 г. закончыў 8 класаў Сямашкінскай васьмігадовай школы.

У 1965 годзе закончыў 11 класаў СШ № 11 г. Ліды. З 1965 па 1966 год працаваў кіроўцам аўтамабіля саўгаса “М. Мажэйкава” Лідскага раёна. З чэрвеня 1966 па снежань 1968 года служыў у СА, Прыбалтыйская вайсковая акруга. З красавіка працаваў у аўтобусным парку № 2 г. Ліды на пасадах кіроўцы аўтобуса, механіка АТК, начальніка аддзела тэхнічнага кантролю, намесніка дырэктара, а з 1982 года кіраўніком гэтай аўтагаспадаркі. У 1976 годзе скончыў без адрыву ад вытворчасці Беларускі палітэхнічны інстытут. Удзельнічаў у грамадскім жыцці г. Ліды. Шматкроць абіраўся ў кіраўнічыя партыйныя органы. 22 гады запар дэпутат гарадскога і раённага саветаў дэпутатаў.

Жонка Людміла Васільеўна, цяпер пенсіянерка, дачка Таццяна настаўніца СШ № 8 г. Ліды. Сын Сяргей супрацоўнік Лідскага РАУС.

За шматгадовую плённую працу ўзнагароджаны медалём “За працоўную адзнаку” у 1986 годзе, узнагароджаны ганаровым знакам “Ганаровы транспартнік” (1995 г.), абвешчана падзяка Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь (2001 г.), прысвоена ганаровае званне “Заслужаны працаўнік транспарту Рэспублікі Беларусь” (2002 год).

Ашмяна Г. М.

Міхальчук Ігар Анатольевіч,

*майстар спорту міжнароднага класу, чэмпіён свету сярод юніёраў
(3.05.1967, Ліда - лістапад 1993)*

Дзед - Максім Канстанцінавіч (1898-1953) з в. Кавалі Слонімскага павету, беларус, меў 5 братоў, майстар па будаўніцтву млыноў. За сваё жыццё пабудаваў 13 млыноў. Ажانیўся, купілі зямлі 5 га. Перад вайной пабудавалі хату. Немцы далі каманду - перавезці хату на Моўчадзь. Ім пабудаваны ў 1936 г. Ходараўскі турбінны млын. Абсталяванне купіў у Францыі абшарнік Славінскі, вада падавалася ўзбоч па латку шырынёй каля 3 метраў. Дзед надтачыў турбіну, генератар даваў ток. Загінуў 15 траўня 1953 г. Быў недахоп у турбіны, адкручвалася ніжняя гайка. Стаяла вялікая чарга - дзед рызыкнуў, вырашыў падціснуць гайку на турбіне, якая працавала. Схапіла за палу, закруціла, перамалолі ўсе косткі на нагах. Млын у Ходараўцах разабралі, у 1964 г. ужо не малолі.

Бацька - Анатоль Максімавіч 1931 г.н., скончыў будаўнічы тэхнікум у Луганску. Апошнія гады працаваў у ляскарні.

Маці - Марыя Апанасаўна Мацвееўна скончыла Гомельскі педінстытут, у Лідскі раён прыслалі па размеркаванні, працавала ў педвучэльні. Яе бацька - каваль-малатабоек, працаваў на БЕЛГРЭС.

Пазнаёміліся ў Ходараўцах. Анатоль прыйшоў касу кляпаць да гаспадыні, у якой жыла Марыя. Ажانیліся ў 1961 г., у Лідзе жылі з 1964 г., кватэру атрымалі ў 1966 г. Першы сын нарадзіўся 9 лістапада 1963 г., у 11 гадоў памёр ад саркомы. Другі сын Ігар нарадзіўся 3 траўня 1967 г. вагою 5,1 кг.

Займаўся футболам, хакеем. Хацелі аддаць у бокс да Памахі. Прыйшоў трэнер Талдыкоў Вячаслаў Мікалаевіч у 4 клас (1977) і запрасіў займацца вольнай барацьбой, з 1978 г. у старэйшага трэнера ДЮСШ № 2 Турко Юсіфа Лявонцевіча. Скончыў 8 класаў СШ № 3

(1982), школу алімпійскага рэзерву ў Менску (1983-85). Скончыў тры курсы БДФК (1985-88). У 1989 г. ажانیўся з Ёльянай, якая скончыла медыцынскую вучэльню, працавала медсястрой, пазнаёміліся ў Стайках.

Працаваў у Менску на заводзе спартовага абсталявання (1986-93)

Сыйшоў з спорту таму, што пасварыўся з А. Мядзведзем, і тады ж сыйшоў з інстытута

Загінуў у Польшчы ў Шчэціне, смерць наступіла ад удрушша, у галаве была расколіна. Засталася дачка Саша.

Спартовая біяграфія.

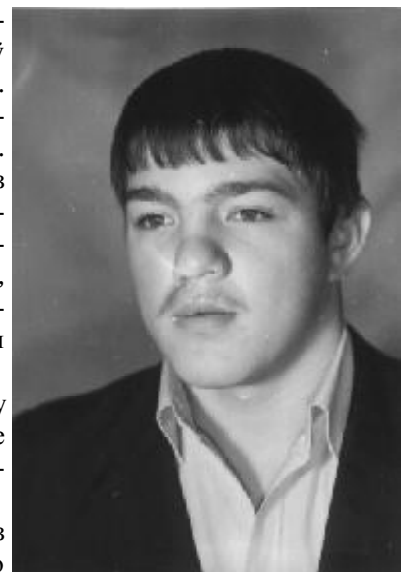
1977 г. 10 гадоў.

27 лютага. Асабістае першынство Ліды сярод юнакоў. 44 кг. 3 месца.

26-27 лістапада. Адкрытае першынство гарсавета ДСТ “Чырвоны сцяг”. 52 кг. 3 месца

1978 г. 11 гадоў.

29 кастрычніка. Ліда. Адкрытае першынство

Міхальчук І. А.

гарсавета ДСТ “Чырвоны сцяг”. 56 кг. 2 месца.

1979 г. 12 гадоў.

Гулец хакейнай каманды “Усход” ДК-1, Ліда.

15 лютага. Каманда заняла другое месца ў абласных спаборніцтвах напрыз клуба “Залатая шайба” сярод юнакоў 1967-68 г. н.

13 траўня. 33-я абласная спартакіяда школьнікаў, да 68 кг. 3 месца.

Бераставіца. Міжнародны турнір імя Прытыцкага. 1 месца.

24 верасня. Свіслач. Міжнародны турнір памяці М. Астапчыка. Да 65 кг. 2 кругі. 3 месца.

Вільня. Таварысцкая сустрэча.

1980 г. 13 гадоў.

27 сакавіка. Ліда. Турнір памяці А. Клімко, да 81 кг. 2 месца.

Рыга. Усесаюзны турнір “Дзень Перамогі”. 3 месца.

Свіслач. Міжнародны турнір памяці М. Астапчыка. 2 кругі.

Бераставіца. Міжнародны турнір імя Прытыцкага. 2 месца.

Бераставіца. 34-я спартакіяда школьнікаў вобласці. 4 месца.

30 верасня. Даўгаўпілс. Усесаюзны юнацкі турнір прысвечаны Дню Канстытуцыі СССР, + 77 кг. 1 месца.

18-20 кастрычніка. Усесаюзны турнір ДСТ “Лакаматый”, + 77 кг. 2 месца.

1981 г. 14 гадоў.

30 студзеня (касавіка). Ліда. Турнір памяці А. Клімко, да 87 кг. 1 месца

Вільня. Усесаюзны турнір “Надзея”. 3 месца.

15 сакавіка. Асабістае першынство Ліды, + 77 кг. 1 месца.

21 сакавіка. 35-я абласная спартакіяда школьнікаў, да 87 кг. 1 месца.

Сакавік. Калуш. Усесаюзны турнір імя А.П. Каракова. 1 месца

Ленінград. Усесаюзны турнір “Белыя ночы”. 2 месца.

Кіеў. Усесаюзны турнір. 2 месца.

5 лістапада. Менск. Першынство БССР сярод ДЮСШ, + 77 кг. 4/1, 3 месца

28-29 лістапада. Гомель. Першынство Белсавета “Дынама” сярод юнакоў, + 77 кг. 2/0, 1 месца.

Снежань. Гомель. Кубак БССР. 1/3, 3 месца.

15-19 снежня. Сухумі. Усесаюзны турнір памяці М. Рогова (Гогава). Юнакі 66-67 г. н., + 87 кг, 3/1, 2 месца.

1982 г. 15 гадоў.

24 студзеня. Магілёў Першынство Белсавета “Дынама” сярод юнакоў + 97 кг 2/0 1 месца.

Люты. Пінск. Першынство БССР. 3/1, 5 месца.

Сакавік. Калуш. Усесаюзны турнір імя А.П. Каракова, 3/0, 1 месца.

12-17 сакавіка. Кемерава. Першынство ЦС “Дынама”, 1965-66 г. н., да 97 кг., 3/1, 3(2) месца.

1 красавіка. Магілёў. Першынство ДЮСШ Міністэрства асветы БССР, + 77 кг. 4/0, 1 месца.

21 красавіка. Ліда. Міжнародны юнацкі турнір на прыз А. Клімко, да 77 кг. 2/0, 1 месца.

“У лідскім Доме фізкультуры “Сельмашавец” завяршыўся традыцыйны юнацкі турнір на вольнай барацьбе, прысвечаны памяці камсамольца - падпольшчыка Аляксандра Клімко. У турніры прынялі ўдзел 187 маладых волатаў з 12 гарадоў чатырох рэспублік нашай краіны. Хочацца адзначыць, што з кожным годам турнір становіцца ўсё папулярней. У тым несумнеўная заслуга арганізатара турніру старшыні федэрацыі барацьбы Гарадзенскай вобласці Ул. Ів. Ваўчка. Пахвальнага водгуку заслугоўвае і дакладная праца суддзяў, якімі кіраваў суддзя міжнароднай катэгорыі Леанід Пятровіч Фурса. Пераможцамі ў парадку вагавых катэгорый сталі: ... А. Банцэвіч (Ліда)... І. Міхальчук (Ліда), М. Філіпчык (Ліда).” (Фізкультурнік Беларусі. 5 траўня 1982 г.)

Красавік. Ліда. 36-я спартакіяда школьнікаў вобласці. 2/0, 1 месца.

12-18 траўня. Ерэван. Першынство СССР, школ-інтэрнатаў. 1965-66 г. н., + 97 кг, 3/2, 1 прайграў чыста.

7-10 ліпеня. Гомель. 36-я спартакіяда школьнікаў БССР, 3/0, 1 месца.

Верасень. Кубак вобласці. 1/0, 1 месца.

21-24 кастрычніка. Менск. Кубак Менска. 6/0, 1 месца.

21-25 кастрычніка. Рыга. Кубак РСДЮШАР МП Латвійскай ССР. 1967-68 г. н., + 77 кг, 4/0, 1 месца.

Кастрычнік. Стайкі. Усесаюзны турнір памяці Сяльнецкага, 2/1, 4 месца.

4 снежня. Менск. Адкрытае першынство таварыства “Буравеснік” сярод юніёраў, да 100 кг, 2/0, 1 месца.

Снежань. Віцебск. Кубак БССР, 6/0, 1 месца.

1983 г. 16 гадоў.

5-9 студзеня. Днепропетроўск. Першынство СССР сярод юнакоў 1966-67 г. н. 15 удзельнікаў, + 97 кг, 4/1 чыста, 2 месца. 1. Лачашвілі. 2. Міхальчук. 3. Маўза, 4. Хацінукоў. 5. Кузьменка. 6. Абдулкарымаў.

Студзень. Гомель. Белсавет “Дынама”, 2/0, 1 месца.

Люты. Менск. Першынство Менска. 3/0, 1 месца.

18-20 сакавіка. Пінск. Першынство БССР сярод юнакоў. Да 97 кг, 4/0, 1 месца.

25-28 сакавіка. Масква. Першынство ЦС “Дынама” сярод юнакоў 1966-67 г. н., + 97 кг., 4/0, усё чыста, 1 месца. Удзельнічалі: Панфілаў Рас., Міхальчук Белар., Жарабцоў Кірг., Мітронаў Укр., Чынашывілі Груз., Машчынскас Літ.

4-10 траўня. Львоў. Першынство СССР, школ-інтэрнатаў. 2/0, 1 месца.

1-5 чэрвеня. Ленінград. Усесаюзны юнацкі турнір “Алімпійскія надзеі” кругавая сістэма. Адборачны да першынства свету і турніру “Сяброўства” 1965-66 г. н., да 97 кг, 3/1, 2 месца.

Удзельнічалі: 1 месца - Іваноў М. - Улан-Удэ. 2. Міхальчук - Ліда. 3. Бігасёў - Арджанікідзэ. 4. Кузьменка - Ташкент. 5. Маўза - Каўнас.

1-5 ліпеня. Магілёў. 37-я спартакіяда школьнікаў БССР. 1967-68 г. н., + 97 кг, 7 удзельнікаў, 4/0, усё чыста, 1

месца.

13 кастрычніка. Кіеў. Матчавая сустрэча зборная ЦС “Дынама” - зборная ЧССР. 1963-64 г.н. + 97 кг. 2/0.

“Першую сутычку змагаўся з чэшскім цяжсам, ён важыць 110 кг, і ростам вышэй за мяне на галаву, фізічна здаровы, але тэхнікі няма. У першым перыядзе я ўзяў 2 балы, кінну млыном. У другім я паплыў, атрымаў два папярэджанні, прайшоў яму ў нагу і перавёў на бал, і гэтаксама аддаў бал. Лік 3:1.

Другую сутычку выйграў. Чэх важыць 102 кг. Тэхнікі няма, але фізічны стан выдатны. Першы перыяд узяў бал, захоп рукі пад плячо, швунг пад сябе і ў нагу. Другі перыяд таксама ўзяў бал, у нагу ўзбоч прайшоў. Лік 2:0.”

27-30 кастрычніка. Ліда Першыństwo БССР сярод юніёраў 1964-65 г.н. +100 кг. 3/0 - усё чыста. 1 месца.

9-12 кастрычніка. Львоў. Усесаюзнны турнір па прыз газеты “Наша моладзь” 1967-68 г.н. +97 кг. 3/0. 1 месца.

“У фінале змагаўся з узбекам. Лік 2:2. Першы перыяд, прайграў бал, прапусціў у ногі, і ён падняў мяне наверх. Другі перыяд: я бяру бал, прайшоў у ногі на краі дывана. Другі бал я прайграю ў партэры, ён кідае далёкае сяжэнне. Я падаю на бок. Да канца 15 сек. Два разы праходжу ў дзве нагі, бяру бал і другі ўжо разам з гонгам.”

9-11 снежня. Масква. Адборачнае першыństwo таварыства “Дынама” сярод юнакоў 1967-68 г.н. + 97 кг. 7 удзельнікаў. 4/0 - усё чыста. 1 месца.

1984 г. 17 гадоў.

5-8 студзеня. Фрунзе. Першыństwo СССР сярод юнакоў 1967-68 г.н. +97 кг. 14 удзельнікаў. 5/0. 1 месца.

“Першую сутычку выйграў чыста. У пятку і накат, паклаў за 1 хвіліну. Другая сутычка з Лачашвілі (мс, “Праца” Руставі). Першы бал прайграў, ён ідзе ў нагу на краі дывана, я саджуся на зваротны ў зоне, даюць свісток. Другі бал я бяру праходам у нагу, трэці таксама. У другім перыядзе мне і яму далі па два папярэджанні. Лік 2:1. Я выйграў. Трэцяя сутычка з Хубулуры (кмс, “Буравеснік”, Горы). Узяў 4 балы па адным праходам у левую нагу ўзбоч. Два балы прайграў, ён выключыў мне руку на ключ. Лік 4:2. Ён дышае добра. 4-я сутычка з Кочкам (кмс, “Дынама”, Фрунзе). Выйграў 6:3. Абыграў на нагах і зрабіў накат. Фінал з Купатадзэ (кмс, “Працоўныя рэзервы” Тбілісі). Першы бал прайграў, затым зрабіў прыганамку на два балы. У другім перыядзе я ўжо прыплыў. Ён увесь час ідзе ў ногі, Лік 6:5 да канца 30 секунд, я выйграваю. Ён ідзе на мяне, і я кідаю яго прагінам. Тушэ за 5,30. Я першы.”

На гэтым першыństве Міхальчук выступаў як кмс.

22-27 лютага. Будапешт. Спартакіяда таварыства “Дынама” і дружалюбных таварыстваў сацыялістычных краін. 1964-65 г.н. +100 кг. 3 удзельнікі. 2/0. 1 месца.

Першая сутычка з балгарынам Барбутавам, выйграў 9:0. Па норах, расцяжка ў партэры. Другая сутычка з румынам Сабо. 1.20 чыста - удзве нагі, накат, адхоп, за пятку і паклаў.

9-12 красавіка. Гародня. 38-я спартакіяда школьнікаў вобласці 1967-68 г.н. + 97.6/0 - усё чыста. 1 месца
17-22 красавіка. Ленінград. Усесаюзнны спаборніцтва сярод юнакоў 66-67 г.н., да 97 кг. 3/2. 3 месца.

“Выйграў 3 сутычкі і 2 прайграў. 7 балаў Ткенілашвілі. Прапусціў 2 нагі, задняя падсечка - прайграў 4 балы са сваіх дзеянняў. 1:1. Парвану: бал аддаў на дурасці, на сваім прыёме ўзяў галаву зверху, ён выслізнуў узбоч.”

1-8 траўня. Улан-Батар. Турнір сац. краін, дарослыя, +100 кг. 0/1.

“Прайграў сутычку манголу 3:1, быў траўміраваны пасля Ленінграда і зняўся.”

11-14 ліпеня. Гомель. Спартакіяда юнакоў “Дынама”, 67-68 г.н. 4/0 - усё чыста. 1 месца.

10-15 верасня. Ташкент. 17-я Ўсесаюзнная спартакіяда школьнікаў. 5 удзельнікаў. 4/1. 2 месца.

1. Парван. 2. Міхальчук. 3. Жывіца. 4. Касмачоў. 5. Хубулуры. Дзве сутычкі выйграў чыста, адну 8:0, адну 2:1. Фінал прайграў 5:0. *“Быў зусім мёртвы, нічога не мог зрабіць.”*

9-12 кастрычніка. Варонеж. Першыństwo таварыства “Дынама” сярод юніёраў 1965-67 г.н. +100 кг. 3/0. 1 месца.

Удзельнікі: Міхальчук (Бел.), Абдулкерымаў, (Масква), Дзідкоўскі (Укр.), Гур’еў (Кірг.), Маўза (Літ.) Арыпаў (Узб.). Фінал 7:2.

1985 г. 18 гадоў.

6-10 лютага. Кіравакан. Першыństwo СССР сярод юніёраў да 100 кг. 2 месца.

3 сакавіка. Рэспубліканскія летнія юнацкія гульні +97 кг. 1 месца.

23 верасня. Гомель. Міжнародны турнір сярод юніёраў. +100 кг. 1 месца.

2 кастрычніка. Бабруйск. Першыństwo БССР сярод юніёраў, да 100 кг. 1 месца.

Юнацкія гульні СССР - 8 месца.

1986 г. 19 гадоў.

16 лютага. Фрунзе. Першыństwo СССР сярод юніёраў да 100 кг. 1 месца.

10-15 ліпеня. Канада. Чэмпіянат свету сярод юніёраў. 1 месца.

2 лістапада. Наваі. Кубак СССР. 3 месца.

5-7 снежня. Гародня Першыństwo БССР сярод юніёраў, 100 кг. 1 месца.

Рост 187 см, вага ад 97 да 120 кг.

3 1.09.81 па 1.09.82 - 13 спаборніцтваў, 44 сутычкі: выйграў 35, чыста 25, па балах 10; прайграў 9, па балах 5, чыста 4.

3 1.09.82 па 1.09.83 - 14 спаборніцтваў, 50 сутычак: выйграў 47, чыста 36, па балах 11; прайграў 3, чыста 1.

3 1.09.83 па 1.09.84 - 10 спаборніцтваў, 35 сутычак, выйграў 32, чыста 24, па балах 8; прайграў 3, усё па балах.

28-30 кастрычніка 1994 у Лідзе быў праведзены першы міжнародны турнір па вольнай барацьбе, прысвечаны памяці пераможца Кубка Свету Ігара Міхальчука сярод юнакоў 1980-81 г.н.

*Алег Трусаў,
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і
музеязнаўства Беларускага дзяржаўнага
універсітэта культуры і мастацтваў*

Мінулае і сучаснасць Лідскага замка

У XIV ст. усе беларускія землі разам з літоўскімі і большай часткай украінскіх увайшлі ў новую еўрапейскую дзяржаву – Вялікае Княства Літоўскае (поўная афіцыйная назва з XV ст. – Вялікае Княства Літоўскае, Рускае, Жамойцкае). Утварэнне гэтай дзяржавы – вынік унутранага сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця часткі старажытна-беларускіх земляў (Гарадзенскае, Наваградскае і Полацкае княствы) і ўсходне-літоўскіх плямёнаў – у XII–XIII стст. было значна паскорана іншаземнай агрэсіяй. Толькі разам можна было адбіцца ад крыжацкай і татарскай навалы, захаваць сваю незалежнасць, культуру і мову. Аб’яднанне адбывалася рознымі шляхамі, але пераважна мірным – праз дагаворы і шлюбныя сувязі феадалаў і ў цэлым было прагрэсіўнай з’явай.

На беларускіх і украінскіх землях узровень развіцця феадальнага грамадства быў больш высокі, чым на ўласна-літоўскіх, таму яны мелі вялікі ўплыў на ўсе сферы ўнутранага жыцця дзяржавы. Дастаткова сказаць, што дзяржаўнай мовай у Вялікім Княстве Літоўскім аж да канца XVII ст. была беларуская.

Але крыжацкая небяспека існавала ўсё XIV стагоддзе да 1410 г., калі аб’яднаныя сілы беларусаў, палякаў, літоўцаў і іншых народаў нанеслі смяротны ўдар Тэўтонскаму ордэну пад Грунвальдам.

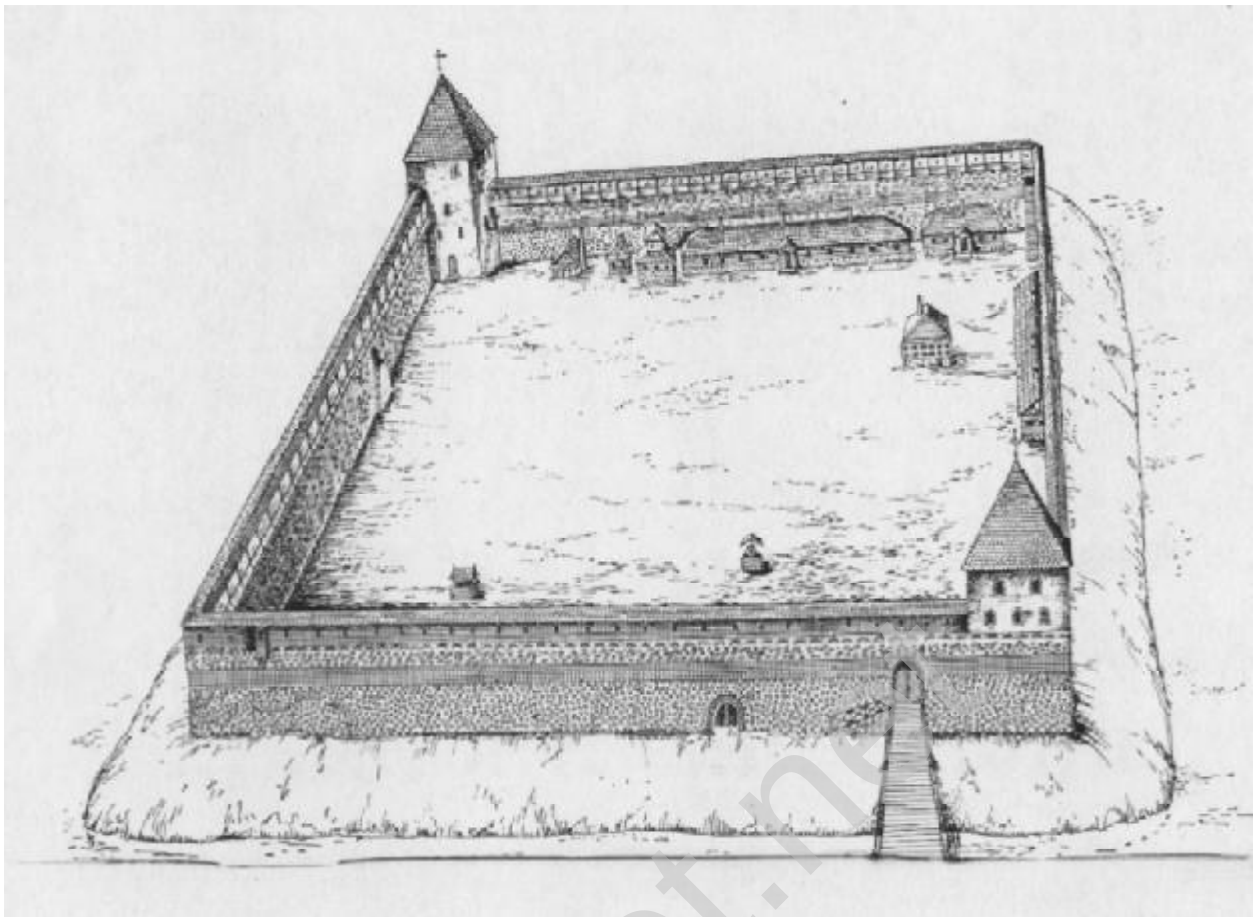
Крыжацкія набегі на беларускія землі асабліва ўчасціліся ў канцы XIII – пачатку XIV ст. Старыя драўляныя ўмацаванні з мураванымі вежамі-стаўпамі ўжо не маглі стрымаць узброенага да зубоў ворага. Таму ў першай палове XIV ст. узнікае абарончая сістэма з магутных замкаў у Лідзе, Наваградку, Крэве, Медніках, Вільні і Троках. Гэта былі як старыя драўляныя, з цягам часу адбудоўваныя з каменю і цэглы замкі-дзядзінцы, так і новы тып замкаў – кастэлі, запазычаныя на Захадзе.

Слова “кастэль” мае старадаўнюю лацінскую аснову (castellum – замак) і спачатку азначала ўмацаваны валом і ровам лагер рымскага легіёна. У XIII–XIV стст. кастэлем у Заходняй Еўропе назвалі невялікі мураваны замак, які звычайна меў адну ці дзве вежы і будаваўся ў нізіннай мясцовасці на штучным насыпе.

Мясцовыя дойліды, узяўшы за ўзор рыцарскі кастэль, прыстасавалі гэты тып абарончага збудавання

Лідскі замак-кастэль. Фотарэканструкцыя Ігара Пешахонава.

Агульны выгляд Лідскага замка XV-XVI стст. Рэканструкцыя аўтара.

да сваіх умоў. Яны значна павялічылі плошчу замкавага двара, дзе маглі ў час небяспекі знайсці прытулак не толькі войска, але і мірнае насельніцтва, са сваім скарбам.

Будаўніцтва Лідскага мураванага замка – аднаго з самых вялікіх на тэрыторыі Беларусі (памеры двара складаюць прыблізна 80X80 метраў) – прыпадае на 20-ыя гады XIV стагоддзя. Тады на чале Вялікага Княства Літоўскага стаяў князь Гедзімін, які ўвайшоў у гісторыю як таленавіты палкаводзец, змагар супраць крыжакоў. Ён разумеў, што спыніць наступ крыжацкага войска могуць толькі мураваныя замкі з моцнымі залогамі. Таму, скарыстаўшы мудрыя дзіпламатычныя хады, князь заключыў часовае перамір'е з Ордэнам і вясной 1323 года разаслаў лісты ў ганзейскія (паўночна-нямецкія) гарады, якія не вельмі шанавалі крыжакоў, з запрашэннем на працу розных рамеснікаў, у тым ліку і муляроў. Ёсць меркаванні, што ганзейскія майстры прынялі непасрэдна ўдзел у будове Лідскага замка.¹

Для забудовы была абрана невялікая пясчаная выспа (дзюна) ў балюістай сутоцы дзвюх рэк – Лідзеікі і Каменкі. Выспу пераўтварылі ў штучную прамавугольную пляцоўку і месцамі яе дасыпалі жвірам, камянямі, буйной рачной галькай да вышыні 5–6 метраў. З поўначы, на адлегласці 7 метраў ад яе праходзіў шырокі (каля 20 метраў) роў, які злучаў дзве ракі і аддзяляў умацаванне ад горада.

Беларускі вучоны Міхась Ткачоў падлічыў, што

для будаўніцтва Лідскіх муроў спатрэбілася каля 23 тысяч кубічных метраў каменю, каля 1,5 мільёна цаглін, вялікая колькасць вапны і пяску. Розныя пісьмовыя крыніцы сведчаць, што работы на замку вяліся 5–7 гадоў. Падчас раскопак на тэрыторыі Лідскага замка ў пяску былі знойдзены фрагменты прыладаў працы і зброі людзей каменнага веку. Пясок на замчышча вазілі з найбліжэйшых радовішчаў. Бліжняе пескавішча знаходзілася за 200–300 м ад замка па сучаснай вул. Камсамольскай. Кар'еры там ліквідавалі толькі пасля апошняй вайны. Калі пясок вазілі адсюль, то легенды пра даўнія пасяленні людзей на тэрыторыі Ліды маюць пэўны матэрыяльны грунт.

Недалёка ад будучага замка за год-два да пачатку работ рабілі ямы для гашэння вапны. Потым, калі вапна была падрыхтавана, а будаўнічая пляцоўка расчышчана ад кустоў і выпадковых камянёў, капалі ямы пад падмуркі. Магчыма, што ў XIV стагоддзі яшчэ не ўмелі разбіваць на мясцовасці дакладна, геаметрычна акрэслены план будучага замка, і таму замкавыя мury ніколі не ўтвараюць у плане правільных геаметрычных фігур нахштальт квадрата альбо прастакутніка. Дарэчы, лідскія майстры памыліся пры вызначэнні кірунку ўсходняй замкавай сцяны і частку ўжо закладзенага падмурка (гэта высветлілася падчас раскопак) давяло ся пакінуць у зямлі.

Капалі ямы драўлянымі рылёўкамі, краі якіх былі акаваны жалезам. Пакуль ішлі земляныя работы, на

вазах прывозілі камяні для падмуркаў і сцен, пясок для рошчыны і абпаленую цэглу: яе складвалі штабелямі ў пэўным парадку.

У выкапаных неглыбокіх, каля метра, равы для падмуркаў кідалі вялікіх і сярэдніх памераў камяні, перасыпалі іх пяском альбо глінай. Верхнія рады пралівалі вапнавай рошчынай. Затым браліся за працу муляры. Памочнікі падносілі ім камяні і цэглу рошчыну ў драўляных начоўках, вадзілі ў цэбрах (таксама драўляных). Усё гэта падавалася наверх па лесвіцах і на спецыяльных блоках з дапамогай вяровак. У тоўшчу сцен у якасці арматуры клалі драўляныя брусы.

Адначасова з мурамі раслі і рыштыванні вакол іх. Яны значна адрозніваліся ад сучасных, бо не прывязваліся да сцен, а мацаваліся за кошт таго, што канцы драўляных кансольных бэлек закладаліся непасрэдна ў муроўку. Пасля заканчэння будаўніцтва іх проста адразалі або вымалі.

Лідскі замак пабудаваны з палявога каменю і цэглы. Таўшчыня сцен унізе – 2 метры, уверх яны звужаюцца да 1,5 метра і пераходзяць у баявую галерэю. Парапет галерэі, таўшчынёй у 70 сантыметраў, складзены з цэглы, мае адзін рад байніц трох тыпаў. Насціл галерэі апіраўся на драўляныя бэлькі сячэннем 20X20 сантыметраў. На паўднёвай і ўсходняй сценах знаходзіліся два цагляныя данскеры (туалеты) на каменных фігурных кансолях.

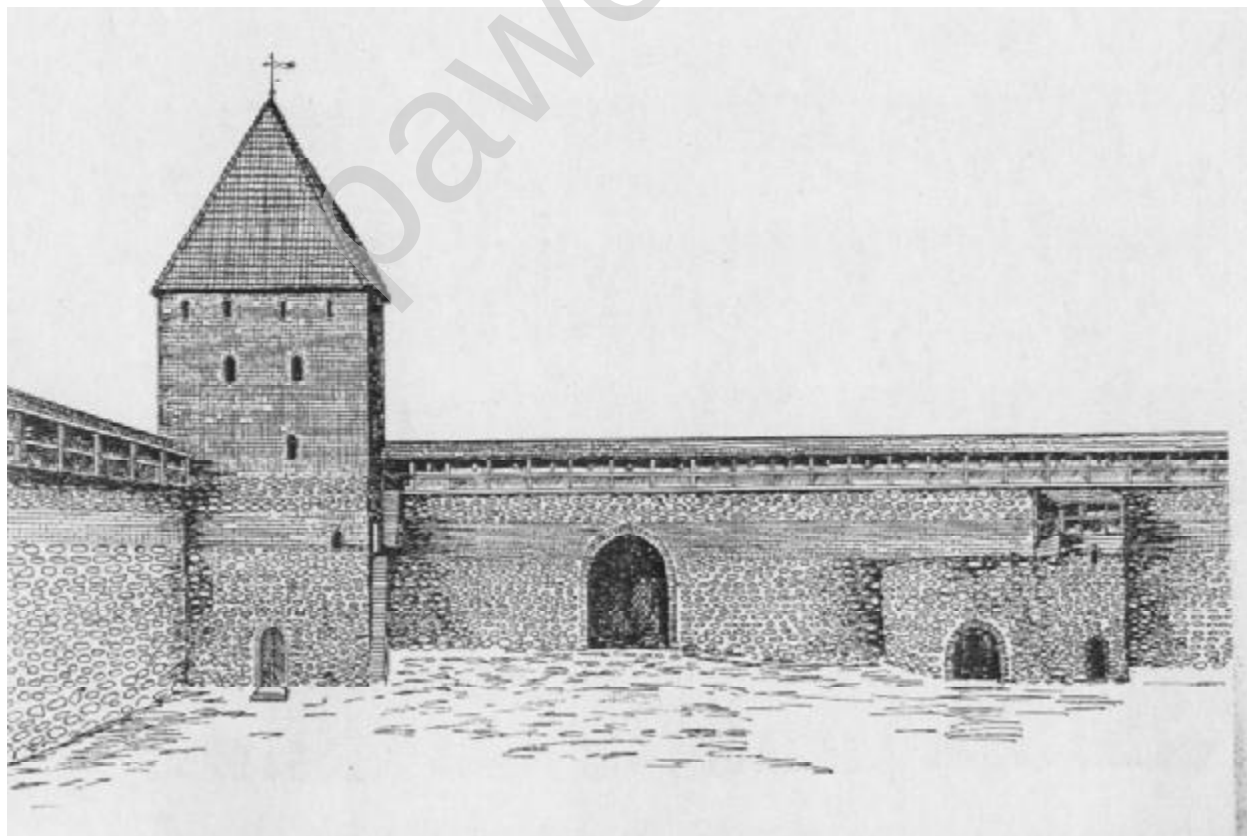
Спачатку замак меў толькі адну вежу – у паўднёва-заходнім куце двара. У плане яна ўяўляла сабой квадрат (па ўнутранаму абводу амаль 9X9 метраў). Як высветлілі археолагі, ад яе засталіся толькі

фрагменты падмуркаў.

У XV ст. рамак меў тры ўваходы. У паўднёвай сцяне на адлегласці 22 метраў ад вежы – невялікі паўцыркульны праём на вышыні 4 метраў ад першапачатковага ўзроўню двара, які, відаць, лічыўся запасным (на выпадак выведкі або ўцёкаў), і трапіць туды можна было толькі з дапамогай доўгай прыстаўной альбо вяраўчанай лесвіцы. Два ўваходы – ва ўсходняй сцяне: малы, зроблены на ўзроўні абрэза падмуркаў сцяны, і вялікі (відаць, крыху пазнейшы), размешчаны каля паўночна-ўсходняй вежы на вышыні 2,5 метра. Трапіць у замак праз вялікі ўваход можна было толькі дзякуючы пад’ёмнаму масту. Пра яго наяўнасць сведчыць вялікая разгрузачная спічастая ніша, якую праразаў уваходны праём меншых памераў.

Праём малога ўваходу меў таксама паўцыркульную форму і вышыню 2,45 метра. Захаваліся сляды ад бегункоў варот. Гэта два вялікія камяні ў аснове аркі з круглымі гнёздамі-адтулінамі. Знадворку малы ўваход бараніла падковападобнае ў плане збудаванне, ад якога засталіся нязначныя рэшткі падмуркаў.

Вонкавыя паверхні замкавых муроў зроблены з вялікіх, часткова абчасаных валуноў, што пакладзены гарызантальнымі, дакладна вызначанымі радамі. Камяні добра падбраныя адзін да аднаго. Прамежкі паміж імі запоўнены каменнымі аскалёпкамі на вапнавай рошчыне (цагляныя кліны сустракаюцца вельмі рэдка). Забутоўка паміж “шчокамі” сцен – з дробных камянёў. Цэгла ўжывалася толькі для асноўных канструктыўных элементаў і архітэктурных дэталей. З яе выкладзены вуглы замкавых муроў і вежаў, дэкаратыўныя паясы на

Паўночна-ўсходняя вежа і фрагмент усходняй сцяны XV ст. Рэканструкцыя аўтара.

фасадах усходняй і паўночнай сцен, аркі, скляпенні, байніцы і вонкавыя паверхні парапета баявой галерэі (крэнеляжа).

Цагляныя паясы знадворку замкавых сцен выкананы ў тэхніцы балтыйскай, або вендскай, муроўкі. Гэта чаргаванне двух, альбо трох доўгіх бакоў цагляны і кароткага.

Муроўка выканана з цэгля двух тыпаў памерамі 31X15X10 і 31X14X7 сантыметраў. Вузельшая ішла толькі на аблямоўку крэнеляжа.

На некаторых цагляных захаваліся слабыя адбіткі пальцаў старажытных цагельнікаў, якія рукамі ці спецыяльнымі прыладамі збіралі рэшткі гліны паверх драўлянай формы. Перад абпалам цэгла сушылася або проста на зямлі, або на пасыпанай пяском пляцоўцы, недалёка да жылля рамеснікаў. Таму зрэдку на ёй сустракаюцца сляды лапсвойскай жывёлы: сабак, каткоў, свіней, коз. Часам можна ўбачыць “шрамы” ад травы і адмеціны ад дажджу.

Дзякуючы археалагічным даследаванням, можна сцвярджаць, што ў першай палове XIV стагоддзя існавала толькі паўночна-заходняя вежа замка, якая мела ахоўнае і жылёе прызначэнне. Асноўны цяжар абароны прыходзіўся на мury з баявой галерэяй, што яшчэ не былі разлічаны на ўжыванне агнястрэльнай зброі. У час ваеннай небяспекі каля байніц стаялі воіны, узброеныя лукамі і арбалетами (самастрэламі). Апошнія з’явіліся ў XIII стагоддзі і шырока ўжываліся да пачатку XVI стагоддзя. Кароткая і цяжкая арбалетная страла ляцела на меншую адлегласць, чым лучная, але яе забойная сіла была значна большай: гранёныя цяжкія наканечнікі маглі прабіць стальную браню цяжкаўзброеных рыцараў. Шмат розных па форме наканечнікаў лучных і арбалетных стрэл зноўдзена ў Лідскім замку. У 1976 годзе археолагі адшукалі і касцяны “арэх” – асноўную деталь пускавага механізма самастрэла.

У канцы XIV—пачатку XV стагоддзя ўнук Гедзіміна, вялікі князь Вітаўт, перабудоўвае замак і робіць яго адным з самых магутных у Вялікім Княстве Літоўскім. У сувязі з развіццём вайсковай справы для ўмацавання замка будуюцца другая, паўночна-ўсходняя, вежа з разлікам на вядзенне гарматнага бою. Кладзецца яна з цэгля лепшай якасці і іншых памераў – 29—30 X 14 X 7,5—8 сантыметраў.

Вежа прыбудавана да муроў упрытык. Таўшчыня сцен, якія выходзілі на двор – 3 метры, а дакладкі да двухмятровых муроў замка (зроблены з мэтай умацання сцен) – 83 сантыметры. Падмуркі яе ляжаць на 70—80 сантыметраў глыбей замкавых.

Некалі вежа мела арачны дзвярны праём з двара (ён выкладзены са спецыяльнай фігурнай цэгля) і лесвіцу ў тоўшчы заходняй сцяны шырынёй 1 метр з драўлянымі прыступкамі на цаглянай аснове. Паўночная і ўсходняя сцены знутры аздоблены дзвюма нішамі, а ў паўднёвай першага паверхна захаваліся дзве глыбокія нішы-печы, што некалі ацяплялі верхнія памяшканні. Першы паверх меў крыжовае скляпенне, рэбры якога выкананы са стрэлападобнай цэгля.² Абедзве вежы былі накрыты паўцыркульнай дахоўкай.

Падчас раскопак двара высветлілася, што з трох

бакоў (акрамя паўднёвага) да замкавых муроў туліліся драўляныя аднапавярховыя будынкі-казармы (захаваліся рэшткі падмуркаў, печак і абгарэлых бярвенняў). Шырыня іх каля 4 метраў. Непадалёку ад заходняй сцяны стаяў асобны будынак, дзе, напэўна, жыў са сваёй сям’ёй камендант замка (кашталян). Гэта было збудаванне прамавугольнае ў плане (6X4 метры), з каменным падмуркам, пакладзеным на гліне. Яго памяшканні абаграваліся кафлянай печкай.

Ва ўсходняй частцы двара знаходзіліся два калодзежы. Адзін, меншых памераў, непадалёку ад паўночна-ўсходняй вежы. Другі, вялікі, відаць, прызначаны для таго, каб паіць жывёлу, бо да вады вяла брукаваная сцежка. Пры раскопках прасочаны рэшткі драўляных калодзежных зрубаў. Сярэдзіна замкавага двара была таксама забрукавана. Каля паўднёва-ўсходняй вежы мясціліся кузня і салдацкая кухня.

Гістарычны лёс Лідскага замка надзвычай складаны. У XIV стагоддзі яго мury не раз вытрымлівалі націск крыжакоў. Упершыню пад замкавымі сценамі яны з’явіліся ў 1384 годзе. Пасля працяглай аблогі і штурму ворагі захапілі замак. Другі раз набег быў зроблены зімой 1392 года, калі балоты вакол умацавання скаваў лёд. Захопнікі спалілі навакольныя будынкі, абрабавалі горад і аблажылі замак. Кіраўнік абароны, князь Карыбут, які меў нязначную колькасць воінаў, вырашыў не чакаць штурму і ноччу праз патаемны ход разам з залогай пакінуў цвердзь. Рыцары захапілі шмат вайсковага рыштунку і зброі. Праз два гады крыжацкія

Абаронец Лідскага замка XIV-XV стст.

Рэканструкцыя мастака В. Кіслага па матэрыялах раскопак..

атрады зноў напалі на Ліду, але на гэты раз замак выстаяў. Пры падтрымцы жыхароў горада воіны залогі мужа адбілі ўсе атакі непрыяцеля.

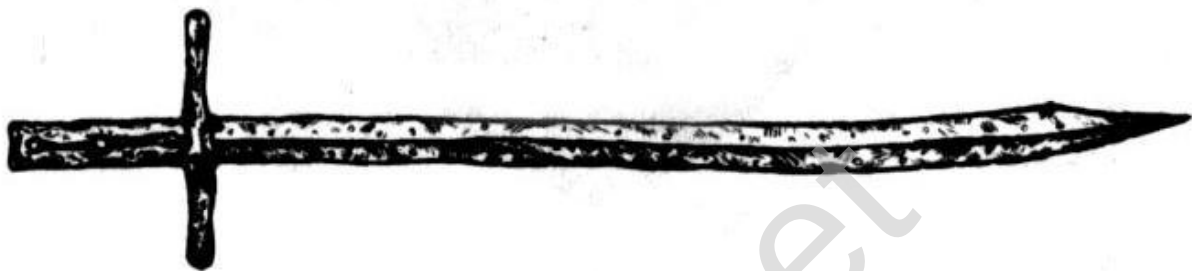
Сляды зацятых баёў з крыжаносцамі засталіся ў культурным археалагічным слоі на замкавым двары і знешніх схілах муроў. Гэта тоўстыя праслойкі вугалю – сведкі пажараў, рэшткі рознай зброі, а таксама рыштунку конніка і зброі каня.

У 1977 годзе ў ваколіцах Ліды падчас меліярацыйных работ знойдзены кароткі лёгкі меч – корд – даўжынёй каля метра. Датуецца ён XV стагоддзем. Зараз экспануецца ў Лідскім краязнаўчым музеі. На яго лязе ёсць два кляймы: г. Пасаў – “воўк” і крыжык на дузе. Хутчэй за ўсё меч паходзіць з Германіі, бо такія знакі, як

Вітаўт падрыхтаваў і ўмацаваў замак дадатковай вежай менавіта да прыезду сюды такой значнай асобы.

Дасталося Лідскаму замку і ў час міжусобных войнаў. У пачатку XV стагоддзя каля яго муроў апынуліся войскі смаленскага князя Юрыя, які прыйшоў вызваляць сваю сям’ю, захопленую ў палон Вітаўтам. Смаляне спалілі горад, некалькі разоў штурмавалі замак, але ўзяць яго не здолелі. Неўзабаве у 1433 годзе замак аблажылі войскі князя Свідрыгайлы, прэтэндэнта на вялікакняскі пасад. Зноў горад ушчэнт спляжыў агонь, але абаронцы замка мужа адбілі ўсе прыступы наезнікаў.

У 40-ых гадах XV стагоддзя Лідскім старастам быў яшчэ адзін перабежчык з Залатой Арды – хан Даўлет

Знакаміты лідскі корд XV ст. Адзіны корд, знойдзены на тэрыторыі Беларусі.

пасаўскі “воўк”, сустракаюцца на зброі з тагачасных нямецкіх гарадоў. Падобнае кляймо стаіць на мячы пскоўскага князя Даўмонта. Корд знайшлі студэнты будаўнічага Гарадзенскага медінстытута і перадалі будаўнічага БДУ імя Пічэты, які веў раскопкі замка.

Непадалёку ад замка мясцовы жыхар у сваім агародзе адкапаў каваны кінжал даўжынёй 43 сантыметры. Круглая адтуліна для скуранага раменьчыка ў верхняй частцы дзяржальна сведчыць, што насілі яго на рамяні. Папярэдне знаходка прадагавана XIV стагоддзем.

На замкавым двары адшуканы абламаны наканечнік дзіды, які завяз у конскім чэрапе, і ўток – металічная акоўка ніжняй часткі дрэўца дзіды. (Уток мацаваўся да дрэўца цвіком і дазваляў воіну пры неабходнасці лёгка ўвраткнуць цяжкую дзіду ў зямлю).

Сведчаннем шматлікіх нападаў на Лідскі замак з’яўляецца і вялікая колькасць каменных ядраў розных памераў з вапняку і граніту. Іх дыяметр вагаецца ад 7–9 да 34 сантыметраў. Дагуюцца ядры канцом XIV—сярэдняй XVII стагоддзя. У асноўным яны гарматныя, але некаторыя, асабліва вялікіх памераў, маглі прызначацца і для каменяметаў, што былі на ўзбраенні воінаў да XV стагоддзя. Гарматы з’явіліся на Беларусі ў XIV стагоддзі, і доўгі час з іх стралялі выключна каменнымі ядрамі.

Ціск крыжакоў на Панямонне рэзка ўзмацніўся ў канцы XIV ст. Так у 1393 годзе яны разбурылі замкі ў Гародні, Мяркіне, Дзярэчыне і Лідзе. Зноў пад Лідай яны з’явіліся ў першай палове 1394 года.³ Магчыма тады і пачалі ў Лідскім замке будаўніцтва другой новай вежы.

Некаторыя гісторыкі лічаць, што хаўруснік Вітаўта хан Тахтамыш, які ў 1395—1396 гг. жыў у Кіеве, потым тры гады жыў у Лідскім замку.⁴ Магчыма, што

Касцяная дэталі арбалета XIV-XV стст. Знойдзена пры раскопках Лідскага замка. Фота аўтара. Публікуецца ўпершыню.

Хаджы-Гірэй. Яму лёс выпаў больш шчаслівы, чым яго папярэдніку, Тахтамышу, бо з дапамогай феадалаў Вялікага Княства Літоўскага ён стаў ханам перакопскіх татар.

У другой палове XV стагоддзя замак часова знікае са старонак старажытных летапісаў і хронік. І гэта не дзіўна. Бо для Ліды надышлі адносна спакойныя часы. Расла гарадская забудова, яна ў тую пору была драўлянай і размяшчалася на поўнач ад замка.

У гэты час Лідскі замак быў адным з самых значных умацаванняў ва ўсім Вялікім Княстве Літоўскім. Таму, невыпадкова Вялікі князь Аляксандр у 1506 годзе вырашыў склікаць сойм ВКЛ у Лідзе і перадаць сваю ўладу, паколькі ён смяротна захварэў, свайму

Касцяныя накладкі на калчан для стрэлаў XV–XVI стст.
Зраскопак Лідскага замка. Фота аўтара.

малодшаму брату Жыгімонту. Ён прыехаў у Лідскі замак і там 24—25 чэрвеня склаў тастамант, паводле якога ўся ўлада пераходзіла да яго малодшага брата.

Аднак у траўні 1506 года адбыўся чарговы напад на ВКЛ крымскіх татар. У першай палове чэрвеня іх войска стала лагерам у ваколіцах Клецка. Неўзабаве татарскія орды пачалі набліжацца да Ліды. Вось як гаворыць пра той час Хроніка Быхаўца — старажытна-беларускі летапіс: *“...В лето сѣмое тысячы пятнадцатого, а од божыяго нарожненія тысяча пятсот сѣмого после плененія землі Літовской от безбожных татар, і прыехал король і велікі князь Аляксандр до Вільні з Ляхов немоцон вельмі немоцою паралітыковаю, і вчыніл сейм в гораде Лідзе. І будучы ему со всімі паны в Лідзе, прышла ко немумест, і жэ царэвічы переконскіе Біты-Кірей солтан а Бурнаш солтан прыйшлі з дватцятма тысячама людзей ко Слуцку, ідут к Новогородку... татарове прішедиші а Новогородку, і скоро прыйшлі за Немон і не доходячі Ліды, около города, от всіх сторон в мілі і в полумілі от города, воевалі церкві божыє і дворы велікіє, і весі зажыгалі і людзей і малі і забівалі...”* (У арыгінале тэкст напісаны лацінкай).

Таму Вялікага князя Аляксандра давялося тэрмінова на насілках перанесці ў Вільню. Разам з ім была жонка Алена Іванаўна і двор. Аднак штурмаваць умацаваны замак татары баяліся. У гэты час было сабрана народнае апалчэнне колькасцю ў дзесяць тысяч чалавек, якое разбіла прыходзілі ў ваколіцах Ліды, на адлегласці адной мілі ад яе, а праз кароткі час ушчэнт разграміла татараў пад Клецкам.

Што ж уяўляў сабой горад і замак у XVI—XVII

стагоддзях? Сярэднявечная Ліда — гэта замак, княжацкі двор, уласна горад з падзамчам і прадмесцем, што звалася Зарэчча.

Княжацкі двор, альбо замкавы фальварак, у XVII стагоддзі знаходзіўся за замкам каля рэчкі Каменкі. Інвентар 1680 года згадвае прамлын у фальварку на рацэ Лідзейцы.

Сам горад, як адзначалася вышэй, размяшчаўся толькі па адзін бок замка, на поўнач ад яго. У цэнтры быў рынак, адкуль бралі пачатак чатыры вуліцы. Віленская выходзіла на шлях да Вільні. Ад рынка паўз замак вілася Замкавая, ад яе пачыналася Каменская, якая вяла да дарогі на мястэчка Васілішкі. Вуліца Крывая злучала рынак з Каменскай. (Яе працяг ад Каменскай да замка ў пачатку XIX стагоддзя насіў назву Нова-Кармелітанскай).

Жыхары Ліды былі ў асноўным праваслаўнымі і католікамі. Гісторык Шымялевіч паведамляе, што да 1553 года ў замкавай вежы знаходзілася праваслаўная царква, якую потым перанеслі ў горад. У 1579 годзе пабудавана сінагога, а затым і кальвінскі збор.⁶

У часы панавання караля Рэчы Паспалітай Яна Казіміра ў горадзе налічвалася каля 15 тысяч насельніцтва, і Ліда атрымала магдэбургскае права (пры Жыгімонту). Сваіх умацаванняў горад не меў, таму ў час небяспекі жыхары шукалі паратунку ў замку.

На той час замак атрымаў дадатковае ўмацаванне — штучнае возера, якое прыкрывала яго з усходу. Гэта возера ёсць на планах і малюнках XVIII—XIX стагоддзяў. Замак з’яўляўся дзяржаўнай маёмасцю і ахоўваўся мясцовай шляхтай. Тут знаходзіліся склады зброі, стаяла залага, паўночна-ўсходняя вежа час ад часу скарыстоўвалася як турма.

Гісторыкі XIX стагоддзя сцвярджаюць, што ў 1638 годзе гараджане атрымалі дазвол збудаваць унутры замка склеп для захоўвання земскіх актавых кніг. Трэба аднак зазначыць, што пры археалагічных даследаваннях рэшткі склепа выявіць не ўдалося. Магчыма, што архіў мясціўся ў вежах. Да канца XVIII стагоддзя тут адбываліся гарадскія суды.

Пра побыт насельнікаў Лідскага замка ў XVI—XVII стагоддзях расказваюць знаходкі археолагаў — вялікая колькасць кафлі, кухоннага і сталовага керамічнага посуду, вырабаў з металу, каменю і косці.⁷ Асабліва ўражае пячная кафля, якой тут некалькі тысяч фрагментаў.

Як ужо адзначалася вышэй, воіны жылі ў драўляных казармах, прыбудаваных да каменных замкавых муроў. Жылыя будынкі ў асноўным мелі форму выцягнутых прамавугольнікаў, падзеленых перагародкамі на асобныя памяшканні. У кожным пакоі стаяла кафляная печ. Пад час шматлікіх аблогаў замка і пажараў драўляныя забудовы гарэлі, а печы разбураліся. Але насельнікі замка хутка зноў аднаўлялі сваё жыллё на старых каменных падмурках, а разбітыя кафлі ішлі на адбудову новай печы.

Поды тых печаў, зробленыя з гліны, невялікіх камянёў і бітай цэгля, захаваліся. Тут жа сабрана мноства гаршковай і каробкавай кафлі, што дазваляе прааналізаваць яе паступовае развіццё, а па іншых археалагічных матэрыялах, напрыклад манетах, вызначыць часіснавання таго ці іншага тыпу альбо варыянту. Пасля рэстаўрацыі даследчыкі змаглі выдзеліць два віды і каля трыццаці разнавіднасцяў лідскай кафлі, з якой выкладалася асноўная паверхня печаў.

За гады раскопак ў Лідскім замку сабрана і ўжо часткова адноўлена вялікая колькасць кухоннага і сталавага посуду. Асартымент непаліваных вырабаў паўсядзённага ўжытку, якія адносяцца да XIV—XV стагоддзяў, небагаты. Гэта гаршкі з накрыўкамі, патэльні і цёрлы. Нягледзячы на самыя розныя памеры – ад 0,2 да 8 літраў і больш – посуд прыцягвае ўвагу сваёй зручнасцю, прапарцыянальнасцю. Гліняная паверхня яго крыху грубаватая, часам мае дэкор ў выглядзе прамых ці хвалістых ліній.

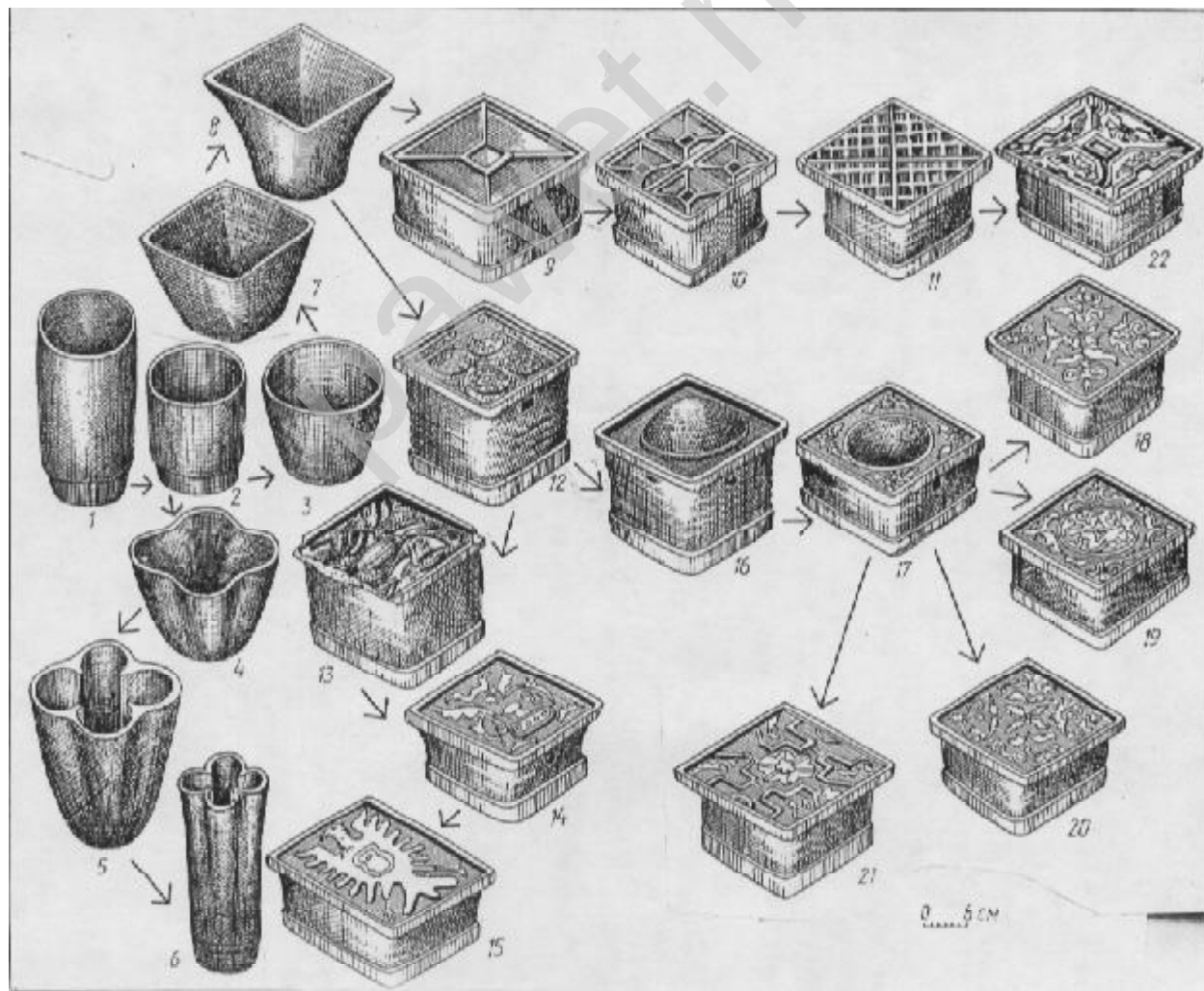
XVI стагоддзе прадстаўлена значнай колькасцю найменняў ганчарных вырабаў, традыцыйны кухонны посуд папаўняецца сталовым, пакрытым зялёнай альбо карычневай палівай ці чорнаглянцаваным. Гэта латкі, міскі, рынкі, патэльні, збаны. А вось талеркі, новыя формы місак і паўміскаў, стопкі, кубкі, куфлі, спецы-

яльныя начинні для прыпраў і парфумы, гліняныя скарбонкі, фляжкі выраблены ў канцы XVI—першай палове XVII стагоддзя. Пры нанясенні дэкару майстры скарыстоўвалі штамп з малюнкам увывідазе ромбікаў, што дазваляла атрымліваць арнаменты, характэрныя для традыцыйнага беларускага прыкладнага мастацтва.

Некаторыя талеркі і паўміскі аздабляліся роспісам. Малюнак наносіўся па гатоваму контуру ў спалучэнні з адвольным сюжэтам. Пасля абпалу выраб пакрываўся бясколернай ці злёгка падфарбаванай палівай і зноў абпальваўся.

Пачынаючы з часоў вялікага князя Аляксандра шляхецкая культура ВКЛ пачынае запазываць элементы польскай шляхецкай культуры. Сярод імпартавага керамічнага посуду польскай вытворчасці дамінуе белагліняная паліваная кераміка. Сярод паліванага посуду знойдзенага ў Лідскім замку, польская белагліняная кераміка складае каля 12%, што значна болей, чым знойдзена археолагамі на тэрыторыі іншых беларускіх замкаў. Выключэнне толькі Мірскі замак. Тут знайшлі 1119 фрагментаў імпартавага польскага посуду, што складае 20% ад усяго глінянага посуду. Дагэцца польская кераміка XVI—пачаткам XVII ст.⁸

Археолагамі знойдзены і цыліндрычныя шклянцы на паддонах, аздабленыя дзвюма альбо трыма

Лідская кафля XV-XVI стст. Вынікі раскопак.

шклянымі стужкамі. Адшуканы таксама шарападобныя флаконы XVII стагоддзя, упрыгожаныя па гарызанталі і вертыкалі шклянымі жгутамі, келіхі на масіўных ножках, кілішкі канічнай формы і адвольна фармаваныя стопкі з бясколернага шкла. Дапаўняюць калекцыю кварталы і бутэлькі, у якіх захоўваліся вадкасці. Кварты трапляюцца таўстасценныя, з зялёнага шкла, альбо танкасценныя, фармаваныя са шкла асветленага.

Сабрана шмат вырабаў лідскіх рамеснікаў, спецыялістаў па апрацоўцы розных металаў. Яны выраблялі нажы, чаранковыя альбо з прыкляпанымі драўлянымі ці касцянымі накладкамі, нажніцы, круглыя і трохвугольныя вісячыя замкі, ключы, крэсівы, спражкі, сякеры, завесы, прабоі, вугалкі, каваныя цвікі розных памераў, падковы.

Да цікавых знаходак можна аднесці музычны інструмент – варган (у народзе называлі дрымбай) і кавалак гранёнага злітка, магчыма, свінцовага, з выявай “трызубца”. У адной з нішаў паўночна-заходняй вежы замка адшуканы металічная пасудзіна з акруглым донцам, двума вушкамі і прымацаванай накрыўкай. Не выключана, што гэта парахаўніца.

Даследчыкі адкапалі некалькі дзесяткаў срэбных

Срэбная манета канца XVI-XVII стст 6х6 см.
З раскопак Лідскага замка. Фота аўтара.
Публікуецца ўпершыню.

і медных манет. Самымі раннімі з’яўляюцца дзве манеты Кейстута і Вітаўта. Яны датуюцца XIV стагоддзем, знойдзены ў паўночна-ўсходняй вежы. Пры расчыстцы адной з пабудоў каля паўночнага замкавага мура выяўлены скарб з 5 манет. Гэта грош Жыгімонта II Аўгуста (1536 год), венгерскі дэнарый Максіміліяна II (1566 год), солід (шылінг) Стэфана Баторыя (1582 год) і два соліды Жыгімонта III Вазы (1610 год).

Сабраныя ў замкавым двары некалькі дзесяткаў гліняных грузіл для рыбалоўных сетак, вялікая жалезная блясна з кручком, шмат костак дзікіх жывёл, утым ліку рогі зубра – доказ таго, што насельнікі замка займаліся

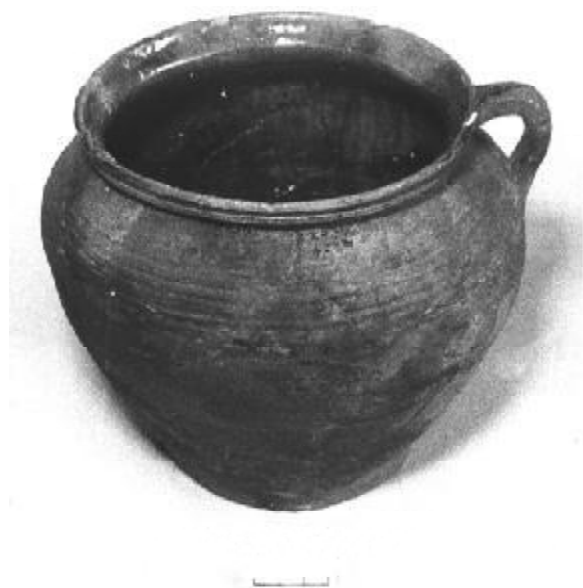
Шахматная касцяная тура (ладзя).
З раскопак Лідскага замка. Фота аўтара.

рыбалоўствам і паляваннем. А ў вольны ад працы час яны часта сядзелі за шахматнай альбо шашачнай дошкай, аб чым сведчаць касцяныя фігуры XIV—XVI стагоддзяў.

Пра гандлёвыя сувязі расказваюць знаходкі іншаземных рэчаў. У першую чаргу гэта кавалак фаянсавага блюда, ў аснову роспісу якога пакладзены сюжэт з міфа аб Лаакаоне. На адваротным баку яго часткова захавалася надпіс лацінскімі літарамі. Няма сумнення, што гэта італьянская маёліка.⁹

На тэрыторыі замкавага двара адшуканы таксама два кавалкі вялікага пасудзіны, зробленай у Паўднёвай Германіі ў XVII стагоддзі. Пакрытая празрыстай саянай глазурай і аздобленая барэльефам у выглядзе галавы льва рэч адносіцца да так званай рэйнскай керамікі. Такія багатыя археалагічныя знаходкі сведчаць аб высокім дабрабыце насельнікаў замка.

У сярэдзіне XVII—пачатку XVIII стагоддзя мірнае жыццё горада Ліды было перапынена войнамі. Летам 1659 года замак з усіх бакоў аблажыла 30-тысячнае

Гаршчок пер. пал. XVII ст. Зраскопак Лідскага замка. Рэканструкцыя Уладзіміра Ёгрыновіча.

Шпора XVI-XVII стст.
Зраскопак Лідскага замка. Фота аўтара.

Конскія падковы XVII-XVIII стст.
Зраскопак Лідскага замка. Фота аўтара. Публікацыя ўпершыню.

войска царскага ваяводы Мікіты Хаванскага і пасля гарматнага абстрэлу і працяглай асады ўзяло яго. Усе драўляныя будынкі былі спалены (і больш ужо не аднаўляліся), а калодзежы засыпаны. Пасля заканчэння вайны на тэрыторыі замка ніхто пастаянна не жыў. Моцны ўдар лідскім мурам нанеслі шведы, якія ў пачатку XVIII стагоддзя ўзарвалі абедзве вежы, і ўмацаванне страціла сваё стратэгічнае значэнне.

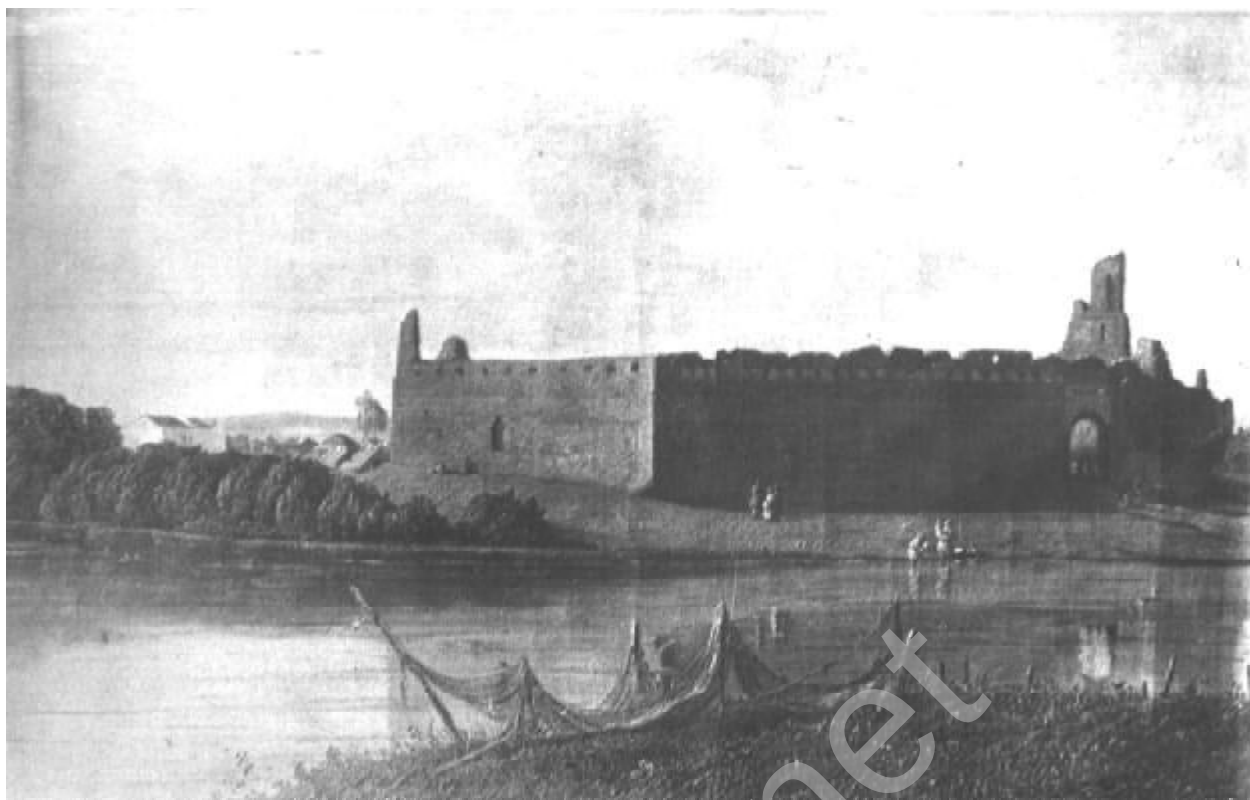
Як ужо адзначалася, пасля Паўночнай вайны на тэрыторыі Лідскага замка жылых пабудов не было, муры яго паступова пачалі разбурацца. Аднак ва ўцалелых памяшканнях захоўваліся гарадскія акты і праходзілі суды.

Пасля трэцяга раздзелу Рэчы Паспалітай, 14 снежня 1795 года, Ліда ўвайшла ў склад Расійскай імперыі, а з 8 жніўня 1796 года стала павятовым (уездным) горадам Слонімскай губерні.

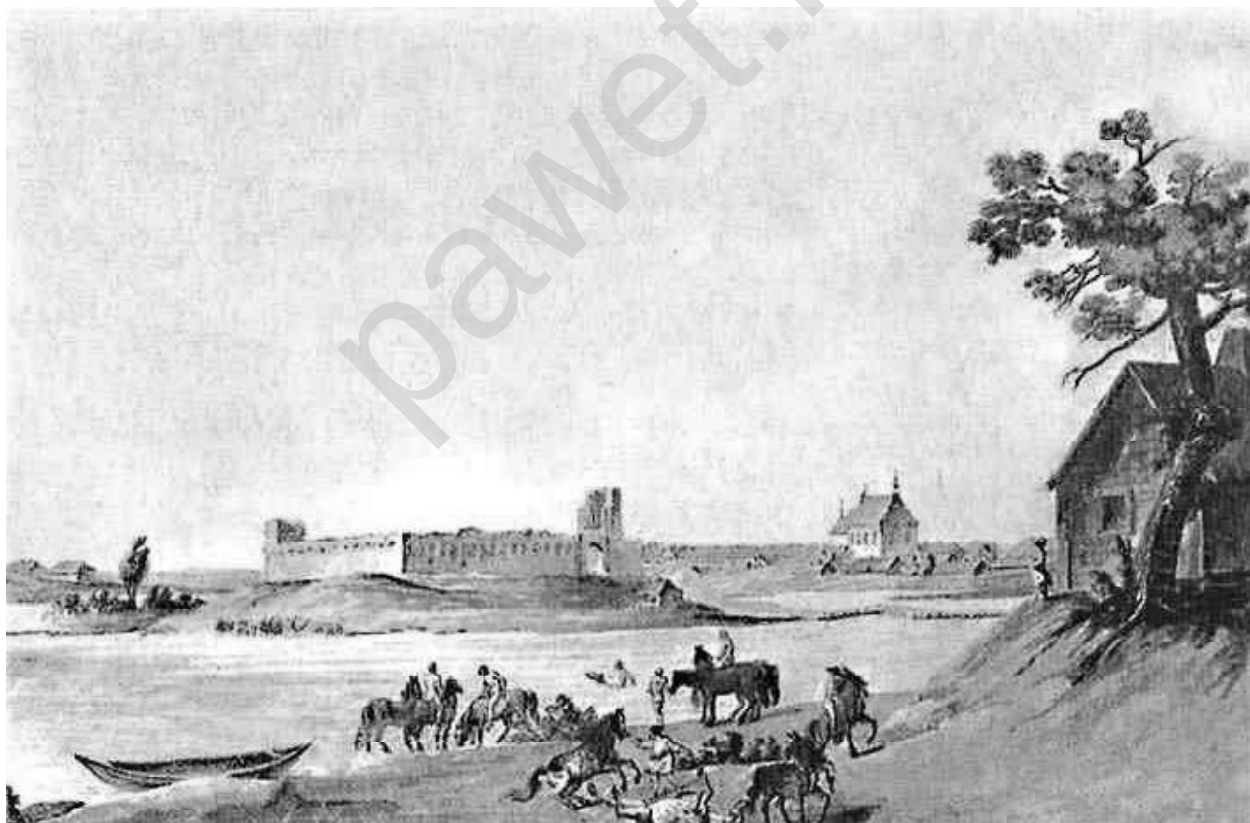
Трэба адзначыць, што ў канцы XVIII - пачатку XIX стагоддзя замак яшчэ ўраджаў сучаснікаў сваёй магутнасцю. Тады стаялі амаль усе замкавыя муры з байніцамі і аркатурным поясам на паўночнай і ўсходняй сценах, дзе-нідзе рэшткі вежаў захоўваліся да ўзроўню трэцяга паверха. Менавіта з гэтага часу пачалося навуковае даследаванне помніка, да нас дайшлі яго першыя замалёўкі і апісанні.

У канцы XVIII стагоддзя ўмацаванне замаляваў вядомы мастак Іосіф Пешка. На яго акварэлі бачна штучнае возера вакол маляўнічых руін замка, на поўнач ад муроў — будынак прыходскага касцёла, узведзены ў 1770 годзе заміж старога драўлянага. Гарадской забудовы вакол замка яшчэ няма.

У канцы мінулага стагоддзя літоўскія гісторыкі архітэктуры перадалі сваім калегам беларусам тры новыя, яшчэ не ўведзеныя ў шырокі навуковы ўжытак малюнкi з выявай Лідскага замка. На адным з іх ёсць

Лідскі замак. Гравюра XVIII ст.

Лідскі замак. Малюнак Іосіфа Пешкі, канец XVIII ст.

дата 1825 год. Каштоўнасць гэтых замалёвак вельмі вялікая, бо на іх упершыню пазначаны асобныя архітэктурныя дэталі помніка. Акрамя выразна акрэсленага аркатурнага пояса на паўночна-ўсходняй вежы з боку горада на ніжніх паверхх заўважаюцца шырокія вокны-

байніцы арачнай формы, падобныя да тых, што калісьці асвятлялі княжацкую вежу Крэўскага замка. З усходу ніжнія паверхі вежы былі без вокан, а акно-байніца на ўзроўні трэцяга альбо чацвёртага паверха выходзіла на балкон.

З паўднёва-заходняга боку замак замалёвалі ў першай палове XIX стагоддзя вядомыя жывапісцы В. Дмахоўскі і В. Гразноў. Найбольшай дакладнасцю вызначаецца карціна Васіля Гразнова, дзе паказаны асобныя дэталі забудовы, ў тым ліку і адзін з данскераў на ўсходняй сцяне. На той час рэшткі вежаў ужо былі ніжэйшымі, а штучнае возера пачало зарастаць чаротам.

Лідскі замак цікавіў і мясцовых гісторыкаў. Для вывучэння помніка многа зрабіў Тэадор Нарбут. Нарадзіўся ён непадалёку ад Ліды - у маёнтку Шаўры (зараз Воранаўскі раён Гарадзенскай вобласці), дзе і правёў большую частку свайго жыцця. Займаўся гісторыяй, археалогіяй, этнаграфіяй і краязнаўствам, аўтар шматтомавай «Гісторыі літоўскага народа», шэрагу іншых навуковых прац. У яго краязнаўчых работах найбольш каштоўнымі з'яўляюцца звесткі па гісторыі Ліды.

Вучоны меў вялікую колькасць архіўных матэрыялаў, якіх зараз не захавалася. Заснаванне Ліды Нарбут адносіў да 1180 года, аднак археалагічныя раскопкі на тэрыторыі горада і замка не пацвердзілі гэту дату. Самыя раннія знаходкі можна аднесці толькі да XIV стагоддзя.

Не апраўдаліся таксама меркаванні тых гісторыкаў XIX стагоддзя, якія лічылі, што на месцы замка раней было паселішча. Нарбут абследаваў руіны ўмацавання ў самым канцы XVIII стагоддзя і пакінуў звесткі, што ў адной з кутніх вежаў былі шыкоўныя залы і пакоі на верхнім паверсе, на ніжнім — судовая і архіўная «ізба», а таксама турма.

У сярэдзіне XIX стагоддзя абмеры і замалёўкі лідскіх муроў выканалі рускія вучоныя. Іх матэрыялы захаваліся ў архіве Акадэміі мастацтваў у Санкт-Пецярбургу. У гэты час замак малюе знакаміты графік Напалеон Орда. Сітуацыя вакол помніка ўжо іншая: возера амаль перасохла, а гарадская забудова падступае бліжэй да ўмацавання. Малюнак зроблены ў папулярным тады стылі рамантызму, што значна сказіла сапраўдныя абрысы замка. Так, паўночна-ўсходняя вежа паказана круглай і выступаючай за лінію муроў, чаго ў сапраўднасці не было. Вельмі недакладна паказаны і верхнія часткі сцен.

Канец XIX стагоддзя стаў для замка трагічным. У 1891 годзе Ліда згарэла, прычымагонь спляжыў самы цэнтр яе, разам з будынкам ратушы, узведзеным у XVIII стагоддзі. Мясцовыя гарадскія ўлады, не разумеючы гістарычнай каштоўнасці замка, наладзілі разборку і распрадажу муроў, выкарыстоўваючы іх для адбудовы горада. З адхонаў замкавага пагорка сталі браць пясок. Тады былі амаль цалкам знішчаны рэшткі паўднёва-заходняй вежы і разабрана частка заходняй сцяны. Толькі ўмяшанне археалагічнай імператарскай камісіі з Пецярбурга спыніла гэты вандалізм.

У канцы XIX стагоддзя былі зроблены і першыя фотаздымкі Лідскага замка, якія аздобілі некаторыя тагачасныя паштоўкі. Параўноўваючы іх, можна заўважыць, што разбурэнне муроў працягвалася. На адным са здымкаў бачны парушаны паўднёва-ўсходні вугал умацавання. (Шмат адлюстраванняў замка з розных бакоў захоўваецца зараз у рукапісным адзеле

бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта.). У 1908-1910 гадах замак вывучаў вядомы рускі рэстаўратар Пётр Пакрышкін. Ён зрабіў абмеры муроў і іх здымкі.

З пачатку XX стагоддзя гісторыяй замка цікавіўся таксама М. Шымялевіч (поўнае імя невядома). У 1906 годзе ў зборніку «Віленскі календар» ён надрукаваў артыкул «Горад Ліда і Лідскі замак», якім карысталіся шматлікія пазнейшыя даследчыкі.

У 1909 годзе для частковай кансервацыі старажытнага ўмацавання былі адпушчаны невялікія сродкі - 943 рублі. Будаўнікі раскідалі ненадзейныя месцы муроў, а паверхні сцен абмазалі цэментнай рошчынай. На дрэнную якасць кансервацыйных работ скардзіліся сучаснікі. У 1911 годзе беларускі археолаг Вандалін Шукевіч пісаў, што будаўнікі замуравалі байніцы на паўночнай сцяне, а цэментная нашлёпка на сценах пачала прыцягваць вільгаць, што разбурала вонкавыя паверхні муроў. У час Першай Сусветнай вайны, а таксама рэвалюцыі і грамадзянскай вайны замак не быў пашкоджаны.

У 20-ыя гады мінулага стагоддзя, калі па Рыжскаму пагадненню Заходняя Беларусь трапіла пад уладу Польшчы, лідскія мury крыху паднавілі польскія рэстаўратары. Яны злучылі каменнай агароджай заходнюю і паўднёвую сцены, часткова залажылі разбураны паўднёва-ўсходні кут і замуравалі бакавыя ўваходы. На месцы парушанага паўночна-заходняга вугла з'явіліся драўляныя вароты, праз якія можна было трапіць на замкавы падворак. У лютку часта спыняўся вандроўны цырк альбо звярынец, а зімой пасярэдзіне двара ставілі ёлку і залівалі каток.

Летам 1929 года замак вывучаў вядомы беларускі мастак Язэп Драздовіч і прысвяціў яму альбом замалёвак. Самыя вартыя з іх аркушы — «Выгляд замчышча з паўднёва-заходняга боку» і «Паўночна-заходняя сцяна замка». На першым малюнку — старажытнае мураванае ўмацаванне лёгка ўзвышаецца над вакольнымі хатамі, пануе над мясцовасцю. Вельмі пластычна пададзена паўночная сцяна забудовы з цікавым пярэднім планам. На ўзгорку пры замкавым муре ўзнялі гарызантальна выцягнутыя кроны дзве старыя сасны, што нагадваюць італьянскія пініі. Унізе, каля дарогі, стаіць студня з адмысловай стрэшкай.

У верасні 1939 г. на вуліцах Ліды з'явіліся чырвонаармейцы. Заходняя Беларусь уз'ядналася з БССР. 22 студзеня 1940 года ўрад рэспублікі прыняў пастанову аб ахове ў заходніх абласцях БССР помнікаў рэвалюцыі, мастацтва, старажытнасці і захаванні архіваў. Лідскі замак атрымаў статус помніка архітэктуры.

У чэрвені 1941 года на Ліду пасыпаліся фашысцкія бомбы. Мясцовыя жыхары расказвалі, што апынуўшыся ў горадзе, захопнікі спачатку трымалі ў замку ваеннапалонных, а потым зрабілі там склады боепрыпасаў. У 1944 годзе, калі вораг ужо адступаў на захад, тут неаднойчы ўзрываліся снарады, але сцен умацавання яны не пашкодзілі. Калі ж савецкія войскі вызвалілі горад, то замкавы двор увесь быў пакрыты глыбокімі вырвамі, паўсюдна валяліся снарады і міны. Даволі многа іх ляжала ў ямах, засыпаных зямлёй. З гэтымі «падарункамі» апошняй вайны і сутыкнуліся пазней

археалагі. Не раз ім даводзілася спыняць раскопкі і выклікаць сапёраў. Так, у 1978 годзе было знойдзена 150 снарадаў і 8 мінамётных мін, шмат патронаў і ўзрывальнікаў. Яшчэ большую колькасць снарадаў паднялі з зямлі ў 1986 годзе. Толькі ў адным з капаў іх налічылі з паўтысячы. Прыйшлося на цэлы месяц адтэрмінаваць раскопкі і рэстаўрацыйныя работы.

Пасля вайны на архітэктурныя вартасці замка звярталі ўвагу розныя даследчыкі. Адзін з першых пасляваенных навуковых артыкулаў, непасрэдна прысвечаных гэтаму помніку, быў напісаны А. Палеесам у 1947 годзе і надрукаваны ў часопісе “Беларусь”. У 1953 годзе Лідскі замак увайшоў у спіс помнікаў архітэктуры рэспублікі, якія былі ўзяты пад дзяржаўную ахову.

Калі ў верасні 1967 года ЦК КПБ і Савет Міністраў БССР прынялі Пастанову аб правядзенні неадкладных рамонтна-рэстаўрацыйных работ на помніках гісторыі і архітэктуры, то руіны лідскіх муроў трапілі ў зацверджаны дакумент пад нумарам 13.

У 1967 г. рашэннем мясцовых улад Лідскі замак перададзены пад шэфскі нагляд будаўнічаму трэсту № 19 і там абсталяваны спартыўныя пляцоўкі, падведзена вада і некалькі зімаў заліваўся каток для забаў. У 1970 г. была зроблена спроба ўмацаваць муроўку з-за пастаянных абвалаў вуглоў сцен, што было даручана будаўнічаму трэсту № 19.

Упершыню археалагічныя даследы на замкавым падворку пачаліся ў 1970 годзе пад кіраўніцтвам Міхася Ткачова. Каля вежаў замка заклалі шурфы. Высветлілася, што паўднёва-заходняя вежа больш ранняя. Ад яе часткова захаваўся падмурак таўшчынёй тры метры. Ткачоў выказаў меркаванне, што другая вежа была ўзведзена альбо пасля 1384 года, альбо на мяжы XIV - XV стагоддзяў. Яго даціроўка пацвердзілася ў выніку далейшых даследаванняў. Вучоны таксама прасачыў, што ўмацаваная забудова стаіць на выспе са жвіру, пяску і каменя.¹⁰

У 1972 г. на адной з сесій абласнога савета народных дэпутатаў было ўзнята пытанне аб аднаўленні замка і зроблена абгрунтаванне гэтай задачы. Ідэю падтрымаў тагачасны старшыня аблвыканкаму Р. Фамічоў.

У 1974 годзе на тэрыторыі замка 12 невялікіх шурфоў заклаў Яраслаў Звяруга. Але тут даследчыку не пашанцавала. Ва ўсіх шурфах, зробленых па перыметру сцен на адлегласці 10 метраў ад іх, знаходзіўся перамешчаны культурны слой.

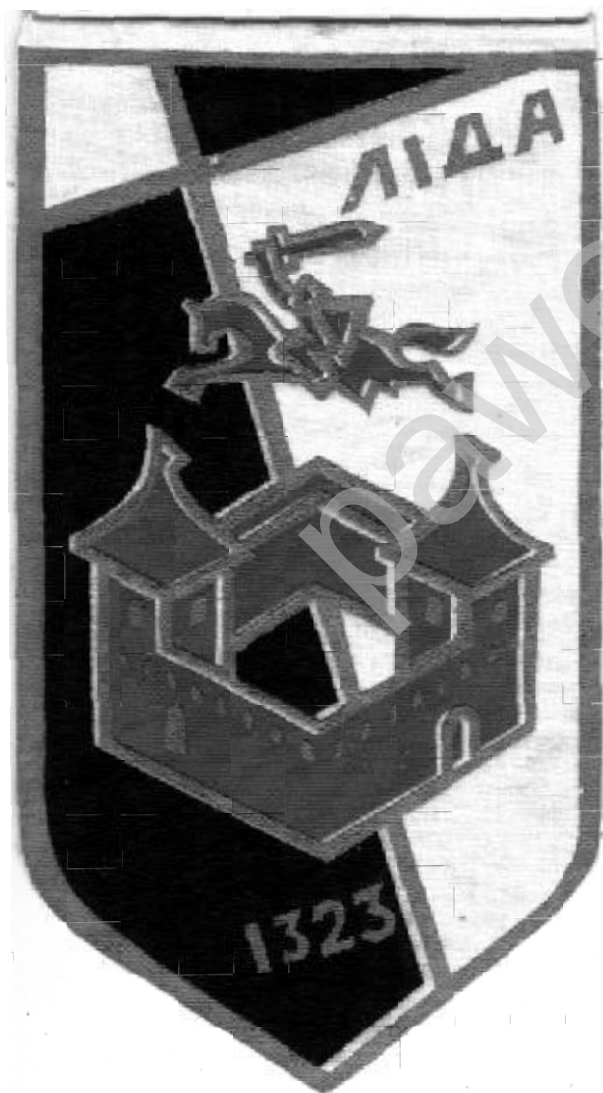
... Ішоў час. З кожным годам прыгажэла Ліда. На яе вуліцах адзін за адным вырасталі шматпавярховыя жылыя дамы. Побач з замкам узнялася дзевяціпавярховая гасцініца, крыху далей - высотны гмах інтэрната для будаўнікоў.

Студэнцкі будатрад імя В.І. Пічэты на раскопках Лідскага замка ў 1977 г. У цэнтры харугва будатрада з выявай Лідскага замка і Пагоні. Публікацыя ўпершыню.

На фоне новай забудовы сумна выглядалі замкавыя мury, ад якіх час ад часу адвальваліся і каціліся уніз вялікія камяні. Заходняя сцяна нахілілася ў бок дарогі, дзе несціхана стаяў гул цяжкавага аўта транспарту. На замкавым двары «гаспадарыў» будаўнічы трэст, які прыстасаваў яго пад невялікі стадыён. Помнік у цэнтры вялікага горада трэба было ратаваць.

Першы заказ ад Лідскага гарвыканкаму на кансервацыю муроў прыйшоў у Спецыяльны навукова-рэстаўрацыйны майстэрні Міністэрства культуры БССР у 1975 годзе. Закладзеныя ў верасні 1976 года архітэктурна-археалагічныя шурфы, а таксама шматлікія гістарычныя крыніцы паказалі ўнікальнасць гэтага шэдэўра беларускага дойлідства. Тады навуковы кіраўнік рэстаўрацыйных работ, архітэктар Сяргей Багласаў прапанаваў свой варыянт поўнай адбудовы замка і актыўнага прыстасавання яго для сучасных культурных патрэб горада. Праект быў абмеркаваны і зацверджаны на пасяджэнні Лідскага гаркаму партыі і гарвыканкаму. Мясцовыя ўлады выдаткавалі патрэбныя грашовыя сродкі для здзяйснення задумы.

Першы выпел з выявай Лідскага замка і Пагоні, выраблены ў колькасці 150 асобнікаў студэнтамі будатрада імя В.І. Пічэты ў 1977 г.
(Публікацыя ўпершыню.)

Каб распрацаваць дэталёвы праект рэстаўрацыі, тых звестак, якія сабралі гісторыкі, не хапала. Патрабаваліся значныя археалагічныя даследаванні.

У 1977-1978, а таксама ў 1980 і 1985 гадах раскопкі ў замку праводзіў аўтар. У 1977 годзе былі цалкам ускрыты рэшткі абедзвюх вежаў, знойдзены астаткі некаторых драўляных пабудоў на замкавым двары, вызначана месца, адкуль пачынаўся роў перад паўночнай замкавай сцяной. Усе археалагічныя і рэстаўрацыйныя работы выконвалі студэнты будаўнічага аграда імя У.І. Пічэты (першага рэктара БДУ), сфармаванага на гістарычным факультэце універсітэта. Імя У.І. Пічэты насілі студэнцкія будатрады ў 1977, 1978 і 1980 гадах, што само па сабе было справай рызыкаўнай (У.І. Пічэта ў 30-я гады быў рэпрэсаваны). Будучыя гісторыкі працавалі самааддана. Асабліва цяжка даваліся раскопкі паўночна-ўсходняй вежы, рэшткі якой былі завалены вялізнымі валунамі. Тысячы камянёў вынесла адтуль за два месяцы брыгада студэнтаў з сямі чалавек.

У 1978 і 1980 гадах пры расчыстцы астаткаў асноўных пабудоў на замкавым двары адкапаны дзве студні. Вывучэнне культурнага слоя двара пазней (у 1986—1987 гадах) прадоўжыў Алесь Краўцэвіч. Ён выявіў рэшткі падмуркаў драўлянага будынка, што стаяў асобна ў паўночнай частцы падворка. У выніку раскопак знойдзена шмат каштоўных матэрыялаў, якія ляглі ў аснову праекта аднаўлення Лідскага замка.

Летам 1978 года для вядзення рэстаўрацыі быў створаны вытворчы ўчастак. Сюды прыйшлі мясцовыя рабочыя, узначаліў іх майстар Іосіф Матэйка. Амаль кожны дзень, нягледзячы на сваю занятасць, заходзіў у замак Уладзімір Логаш, што тады быў старшынём гарвыканкаму. Не раз дапамагаў ён тэхнікай, звяртаўся на будаўнічыя заводы Літвы па спецыяльную вялікапамерную цэглу і хвалістую дахоўку. І справа пайшла. Адзін за другім аднаўляліся колішнія мury. Першай над сценамі замка ўзнялася паўночна-ўсходняя вежа. Яе ўпрыгожыў флюгер-ветранік з выявай герба ВКЛ — знакамітай «Пагоняй».

Вялікую цікавасць выклікаў праект замка ў гараджан. На вуліцы былі выстаўлены малюнкi будучага адноўленага помніка, каля якіх збіралася многа людзей. Спецыяльна была наладжана экскурсія для начальнікаў цэхаў і кіраўнікоў аддзелаў завода «Лідсельмаш», пасля чаго прадпрыемства аказвала дапамогу ў яго аднаўленні. Пры падтрымцы міністэрства жыллёва-камунальнай гаспадаркі рэспублікі і яго міністра А.Бязлюдава ў горадзе з'явілася праектная група з дзесяці чалавек, для распрацоўкі праектаў дабраўпарадкавання тэрыторыі вакол замка. Значны ўклад у гэту справу тады ўнёс галоўны архітэктар горада А. Пархута.

Непазнавальна змянілася і гарадская тэрыторыя вакол замка. З паўночнага боку раскінулася вялікая плошча, самая прыгожая ў горадзе. Спынены рух цяжкавага транспарту каля заходняй сцяны замка. Каб захаваць паступовы пераход ад сучаснай высотнай забудовы да помніка XIV стагоддзя перад ім пакінулі тры невялікія адна- і двухпавярховыя дамы канца XIX — пачатку XX ст. У адным з іх, дзе ў свой час жыў паэт Валянцін Таўлай, будзе створаны Лідскі літаратурны

музей, у другім плануецца адкрыццё Дома рамёстваў, на больш аддалены час спланавана аднаўленне возера каля замка.

Не абышлося і без памылак. Вясной 1986 года раптоўна абваліўся кавалак адноўленай заходняй сцяны. Будаўнік І. Матэйка лічыць, што на разбурэнне магло паўплываць будаўніцтва інтэрната будтрэста непадальк ад замка, што выклікала значную вібрацыю. Таксама ў савецкі час каля Ліды размяшчалася вайсковая авіяцыйная база і некаторыя знішчальнікі перадольвалі гукавы бар'ер непасрэдна над замкавымі мурамі. Некаторыя ўскладаюць віну на недобрасумленнасць будаўнікоў. Як высветлілася, работы па рэстаўрацыі вяліся ў марозы, і рошчына не змацавала каменні належным чынам. Другі кавалак гэтай сцяны абваліўся ў 2003 годзе.

З 80-х гадоў XX ст. рэстаўратары працавалі над знойдзенымі археалагічнымі экспанатамі. Частку металічных вырабаў расчысціў і закансерваваў Я.

Улезла, мастацтвазнаўца М. Яніцкая зрабіла графічныя рэканструкцыі шклянога начыння, а студэнты кафедры керамікі тэатральна-мастацкага інстытута пад кіраўніцтвам дасведчанага выкладчыка У. Угрыновіча аднавілі вялікую колькасць кафлі і рознага посуду.

На той час меркавалася, што аднаўленне замка будзе завершана да 1985 г. Тэрыторыю замкавага двара планавалася прыстасаваць пад гістарычна-археалагічны музей з паказам на мясцовасці планаў былой драўлянай забудовы. У цэнтральнай частцы падворка хацелі размясціць адкрыты гарадскі тэатр, дзе летам маглі гучаць народныя песні, праходзіць фестывалі і гарадскія святы. Намаганнямі дэмакратычных дэпутатаў у Вярхоўным Савеце ўдалося дабіцца выдзялення сродкаў на падводку замка інжынерных камунікацый. Быў распрацаваны праект і пракладзены трубы пад адбудаваную вежу, якія, трэба думаць, і да гэтага часу знаходзяцца ў рабочым стане і чакаюць падключэння да іх замкавых сістэм камунікацый. Нажаль, рэстаў-

Лідскі замак. Пачатак першага этапа рэстаўрацыі.

рацыйныя работы не былі завершаны і спыніліся з-за недахопу фінансавання ў сярэдзіне 1990-х гг.

Доўгі час Лідскі замак стаяў фактычна безгаспадарчым і не кансерваваным, таму многае з таго, што было зроблена ў 1970—1980-я гг. было разбурана, ніякіх работ па яго захаванні не праводзілася.

Толькі ў 2001 г. на рэспубліканскім ўзроўні было прынята рашэнне аб распрацоўцы праекта правядзення першачарговых супрацьаварыйных работ у замку (разборка аварыйнай сцяны і адной з вежаў, кансервацыя пэўных частак). Праект падрыхтавалі ў 2003 г., але сродкаў на яго ажыццяўленне не знайшлі.

Не пакідаюць без увагі замак і розныя грамадскія арганізацыі. Так, Міністэрства культуры здаволіла просьбу кіраўніцтва грамадскага аб'яднання “Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны” і для правядзення работ па аднаўленні помніка выдзелілі 100 млн. рублёў з рэспубліканскага бюджэту.

Сёння рэстаўрацыя Лідскага замка нарэшце пачалася, дакладней пачаўся яе другі этап. Зменены падрадчык, які павінен весці разборку аварыйных участкаў сценаў і выконваць рэстаўрацыйныя работы. Зараз гэтым займаецца Лідскі будтрэст № 19. У Лідзе быў створаны пазабюджэтны фонд для назапашвання сродкаў на рэстаўрацыю замка і адкрыты спецыяльны рахунак у філіяле 413 АСБ “Беларусбанк” у Лідзе, на якім знаходзілася больш за 70 мільёнаў рублёў. На сённяшні дзень разабраны аварыйныя сцяны і вежа, праводзяцца работы па добраўпарадкаванні прылеглай тэрыторыі. На дадзеных работах выкарыстана 60 млн. рублёў, якія паступілі на рахунак пазабюджэтнага фонда захавання культурнай спадчыны Лідчыны. З абласнога бюджэта вылучана 200 млн. рублёў.¹¹ У траўні 2006 года падрыхтавана праектна-сметная дакументацыя другога этапу рэканструкцыі Лідскага замка. Яе распрацоўкай займаецца УП “Мінскпраект”. На жаль, кантрольныя органы знайшлі нейкія парушэнні пры ўтварэнні фонда, і рахунак быў закрыты.

17-18 верасня 2005 года ў Лідзе прайшоў сярэднявечы фестываль “Замак Гедзіміна”, сродкі атрымання ад яго правядзення былі накіраваны на рэканструкцыю Лідскага замка. Арганізатары гэтага мерапрыемства, Рэспубліканскае Грамадскае маладзёжнае аб'яднанне “Рыцары Вялікага Княства” і Лідскі райвыканкам, хацелі прыцягнуць увагу да праблем Лідскага замка. Асаблівасць фестывалю ў правядзенні адразу і коннага турніра, і двух пешых, а таксама і турніра лучнікаў. У фестывалі прымалі ўдзел не толькі беларускія клубы, але і клубы з Расіі, Украіны, Польшчы, краін Балтыі. Замест чаканых 420 удзельнікаў, зарэгістравалася 500. Па ацэнцы арганізатараў, за два дні фестывалю ў замку пабывала 10 тысяч гледачоў.¹²

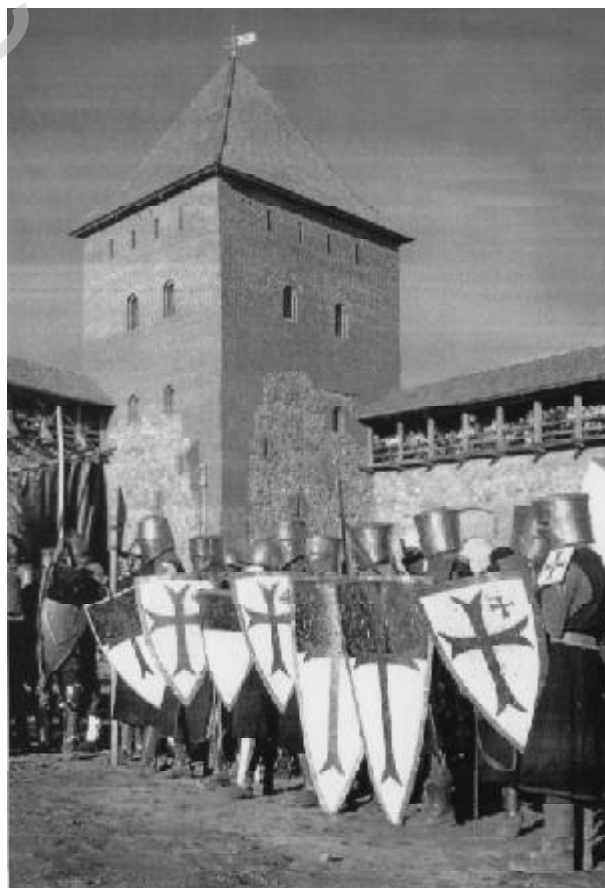
Пасля правядзення ў Лідскім замку Міжнароднага рыцарскага турніру жыццё тут не заглохла, наадварот замак пачаў жыць і функцыянаваць як турыстычны аб'ект. Пасля турніру тут быў наведзены парадак, і супрацоўнікі Лідскага гістарычна-мастацкага музея прыступілі да экскурсійнага абслугоўвання замка. У лістападзе 2005 г. ля ўязной брамы замка прымацавана ахоўная дошка, на якой напісана “Гісто-

рыка-культурная каштоўнасць замак XIV ст. Прычыненне шкоды караецца па закону”.

19-20 траўня 2007 года ў Лідскім замку праходзіў фэст рыцарскіх баёў. У замку на кожны сеанс збіралася некалькі тысяч чалавек. Гледачоў, на замкавы двор пускалі па дзве тысячы, а за сценамі працавалі, адпачывалі, гулялі тысячы лідзян і гасцей горада. Працаваў горад майстроў, кіпеў гандаль, гучалі песні і музыка на сцэнічнай пляцоўцы. У жніўні 2007 г. праз замак прайшоў трэці Беларускі аўтакруіз “Замкавая Беларусь – сувязь часоў і пакаленняў”.

Зараз вучоныя і архітэктары спрачаюцца аб тым, якім будзе ўнутраны двор замка. Гэтае пытанне абмяркоўвалі на навукова-метадычным савеце кіравання па ахове гісторыка-культурнай спадчыны і рэстаўрацыі Міністэрства культуры. Спрачаліся не аб рэстаўрацыі замкавага двара, а аб канцэпцыі выкарыстання замка як архітэктурнага помніка.

Якім шляхам пайсці: гістарычна каля сцен замка стаялі драўляныя пабудовы. Адзін з варыянтаў, які прапаноўваюць рэстаўратары – узнавіць двор як гістарычны комплекс: з казармамі і домам каменданта. Ёсць думкі аб тым, каб зрабіць замак арэнай для прадстаўленняў і рыцарскіх фестывалюў. Выказваюцца ідэі перадаць адну з вежаў піваварам: і падтрымка мясцовага бізнеса, і аднаўленне традыцый. Архітэктары-рэстаўратары, хаця і прызнаюць рацыянальнасць прапаноў, але перасцерагаюць ад празмернага захавання масавымі мерапрыемствамі. Напрыклад, для таго

Крыжакі ў Лідскім замку. Міжнародны рыцарскі турнір 2005 г. Фота Ігара Пешахонава.

Лідскі замак пераадругім этапам рэстаўрацыі. 2006 г. Здымак Ігара Пешахонава.

каб пусціць ў замак вялікую колькасць глядачоў, трэба ствараць дадатковы выхад (у адпаведнасці з патрабаваннямі МЧС).¹³

Плануецца, што на першым паверсе вежы будзе размешчана экспазіцыя з прадметаў, знойдзеных падчас археалагічных раскопак ў Лідзе. Па замку можна будзе праводзіць экскурсіі, наладжваць ў ім канцэрты. Ужо ўзнавілася традыцыя заліваць у замкавым двары каток у зімовы час.¹⁴

Зараз рыхтуецца новы праект турыстычнага абслугоўвання ў Лідскім замку. Ён распрацоўваецца і ажыццяўляецца краязнаўчым музеем сумесна з лідскай турыстычнай фірмай “Святавід”. У новую праграму ўключаны экскурсіі па замку і знаёмства з экспазіцыяй у вежы Вітаўта. Турыстам прапануецца стаць гледачамі тэатралізаванага прадстаўлення, якое ўключае абход замка рыцарамі лідскіх рыцарскіх клубаў, фрагмент вясялля Ягайлы з Соф’яй Гальшанскай. Акрамя таго, ахвочыя будуць мець магчымасць пастраляць з лука, памераць рыцарскія даспехі, сфатаграфавання.¹⁵

Такім чынам Лідскі замак будзе жыць і зможа стаць прывабным месцам для айчыннага і замежнага турызму.

архитектуры Лит. СС, - 1981. – Вып. VII. С. 34.

³ . Гудавичюс, Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года. Том 1.—М.: Фонд имени И.Д.Сытина. Baltus. С. 200.

⁴ Тарас, А.Е. Войны Московской Руси с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой в XIV—XVIII веках.—М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2006. С.89.

⁵ Кулагін, А.Н. Абарончая архітэктурна Беларусі X—XIV стст. у кантэксце славянскай і агульнаеўрапейскай гісторыі будаўнічай культуры // Архітэктурна Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце. У 4 т. Т. 1. IX-XIV стст.—Мн.: Бел. навука, 2005. С. 315.

⁶ Шемелевич, М. Город Лиды и Лидский замок // Виленский календарь.—Вильно, 1906. С. 50.

⁷ Трусаў, А.А. Старадаўніх муроў адраджэнне = Древних стен возрождение: Минулае і сучаснасць Лідскага замка.—М.: Польша, 1990.—79 с.

⁸ Здановіч, Н. Замкавая кераміка як адлюстраванне шляхецкай культуры Беларусі // Матэрыяльная і духоўная культура замкаў Беларусі. — Мн.: БелДІПК, 2003. С. 85.

⁹ Ганецкая, І.У. Маёліка на Беларусі ў XI—XVIII стст. — Мн.: Навука і тэхніка, 1995. С. 29.

¹⁰ Ткачоў, М.А. Лідскі замак // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі.— № 2. 1971. С. 16.

¹¹ Кузняцоў, С. Адраджэнне замка. // Звязда — 2005.—15 красавіка.—С. 5.

¹² . Цыганец, В. Лідская крэпасць будзе жыць! // Культура — 2006.—21 студзеня.—С.5.

¹³ www.navyiny.by

¹⁴ www.nawet.ru

¹⁵ www.belarusiya.land.ru/lida.

¹ Narbutt, T. Dzeje Narodu Litewskiego. Wilno, 1839, t. IV. S. 518-519.

² Багласов, С.Г.; Трусков, О.А. Историко-архитектурные исследования и реставрация Лидского замка // Вопросы

Фэст рыцарскіх баёў у Лідзе

19-20 траўня 2007 г.

Patria superomnio

Такі дэвіз быў напісаны на сцягу аднаго з рыцарскіх гужаў, якія бралі ўдзел у Фэсце рыцарскіх баёў, што праходзіў у Лідзе 19-20 траўня. Фэст ладзілі Менская унія “Меч і крукі” і Лідскі райвыканкам. Арганізатарам коннага турніру быў менскі клуб “Залатая шпора”.

У фэсце бралі ўдзел каля 40 рыцарскіх клубаў і калектываў па рэканструкцыі старадаўняй культуры з пяці краін. На рыстальнішча выходзілі рыцары трох краін: Беларусі, Украіны і Расіі.

Беларусь была рэпрэзэнтавана Менскам, Віцебскам, Полацкам, Магілёвам, Гомелем, Берасцем, Гародняй, вядома, Лідай і многімі іншымі гарадамі.

Каля паловы беларускіх клубаў займаецца рэканструкцыяй культуры Вялікага Княства Літоўскага, другая палова рэканструе культуры сярэднявечных Германіі, Францыі, Італіі, вікінгаў. Расіяне і ўкраінцы прадставілі рэканструкцыю толькі еўрапейскіх традыцый.

Праграма фэсту ўключала па чатыры сеансы кожны дзень. У першы дзень адбыліся два пешыя рыцар-

скія турніры, бугурт “Бой на мосце”, конны рыцарскі турнір. У другі дзень адбыліся два бугурты, коннае меле і інсцэніроўка бітвы за замак.

У пешым шыхце найбольшай арганізаванасцю, моццю і непакіснасцю вызначыўся клуб з Менска “Рыцарскі род снежнага барса”. Параўнальна невысокага росту і сярэдняга целаскладу дзесятка “барсаў” ламала любога супраціўніка, выйграла 9 з 9-ці бітваў на мосце. “Барсы” ж складалі і аснову залогі горада. Кожная іхняя перамога суправаджалася воклічам: “Слава Вялікаму Княству Літоўскаму”. Наогул у славу Вялікага Княства Літоўскага, а з ім і ў славу Беларусі на гэтым фэсце звінеў кожны меч, свістала кожная страла, грывела кожная гармата.

І цяпер можна вярнуцца да дэвізу “Patria superomnio”, бо ўсё, што робяць гэтыя рыцарскія клубы і служыць менавіта таму, каб Бацькаўшчына для ўсіх нас была перад усім і над усім.

І ажылі легенды

У замак на кожны сеанс збіралася некалькі тысяч чалавек, глядачоў пускалі па дзве тысячы, а за сценамі

фотa И.Пешехонов

Рыстальнішча ў Лідскім замку

Бой на мосце

працавалі, адпачывалі, гулялі многія тысячы лідзян і гасцей горада. Працаваў горад майстроў, кіпеў гандаль, раз параз мяняліся бочкі з півам і квасам, не змаўкалі песні і музыка на сцэнічнай пляцоўцы.

Уразіў выкананнем старадаўніх песняў на фран-

цузскай, правансальскай і іншых еўрапейскіх мовах гурт “DROLLS” з Петразаводска, цудоўна глядзеўся паланэз у выкананні “Тутэйшай шляхты” з БДУ, не адпускалі адысцыя іншыя нумары і выканаўцы.

У Лідзе было свята нацыянальнай гісторыі, на-

Бугурт

Да жалеза дадаўся агонь

Конны турнір

12-рульная гармата "Дванаццаць апосталаў"

фотэ И.Пешехонов

Мужныя рыцары

Прыгожыя панны з Горада майстроў

цыянальнага духу.

А ён, нацыянальны дух, не фармуецца на пустым месцы. Ён моцны тады, калі стаіць на трывалым грунце, такім як сцены і вежы нашых замкаў. Ён моцны тады, калі сілкуецца выглядам выйшаўшых са стагоддзяў высакародных рыцараў і прыгожых паннаў.

У нашым народзе не памерлі рамантычныя памкненні. Іх многія стагоддзі душылі, не давалі праявіцца. Эпоха рамантызму да нас запазнілася. Таму з такім захапленнем і замілаваннем глядзяць на рыцараў і дзеці, і дарослыя, якім у іхнім дзяцінстве ўталкоўвалі веды толькі пра далёкую Кулікоўскую бітву, а тут, дома іхняй спадчынай дазвалялася мець не рыцарскія турніры, а лапці ды жабрацкую торбу.

Але рамантызм не хоча абувацца ў лапці. З моманту, як ажыў Лідскі замак, ажыла ў Лідзе легендатворчасць. Дзесям задаюць сачыненні пра замак,

ладзяць мастацкія і літаратурныя конкурсы, і чаго толькі яны не выдумляюць.

Выдумляюць версіі пра паходжанне назвы горада Ліды. Выдумляюць княжну Лиду ці то з трагічным, ці то шчаслівым лёсам. Малююць замак, рыцараў, князя Гедзіміна. Ад іх не адстаюць дарослыя, складнай, навуковай мовай працягваюць творчасць дзяцей. І, хто ведае, можа і ёсць у гэтых выдумках нейкае рацыянальнае зернейка.

Складаюцца легенды, клеплюцца лагаты, куоцца мячы, ладзяцца прадстаўленні на гістарычную тэматыку. Гучаць імёны князёў: Гедзіміна, Альгерда, Кейстуга, Вітаўта, Ягайлы, нашых князёў, а не нейкіх прыхадняў. І несучасныя, да нядаўняга часу малавядомымі імёнамі іхнімі ўжо пачынаюць называць малых лідзян.

Ці ёсць у Лідзе хоць адзін чалавек, які б ніколі не бачыў Лідскага замка? Мо толькі сляпы. Ці ёсць у Лідзе чалавек, які ні разу не бачыў рыцараў? Пэўна знойдзецца. Ці ёсць чалавек, які б не ведаў імя заснавальніка горада Вялікага князя Гедзіміна? Таксама знойдзецца. Але

гэта таксама сляпыя, сляпыя духоўна. А ўвесь горад жыве ў рэжыме судотыку з замкам, з гісторыяй, з вечнасцю, імкнецца быць у гэтым судотыку вартым сваёй гісторыі, свайго мінулага, сваіх вялікіх продкаў.

Нельга прайсці пад сцяной замка і не адчуць яго велічы. Нельга жыць у горадзе Лідзе і не дыхаць яго гісторыяй. Нельга жыць у Беларусі і не адчуваць адказнасці за яе лёс.

Замак - Ліда - Беларусь: так фармуецца свядомасць большасці малых лідзян. Аднаўляюцца, адбудоўваюцца сцены Лідскага замка - разбудоўваецца горад Ліда - квітнее Беларусь. Пройдуць гады і людзі, якія вырастуць каля адноўленых, магутных сценаў замка будуць вельмі адрознівацца ад тых, хто рос каля руінаў. І перш за ўсё духам, беларускім духам.

Фотарэпартаж Ігара Пешахонава.

Тэкст Станіслава Судніка.

Першы марксіст Беларусі

170 гадоў з дня нараджэння Валерыя Ўрублеўскага, 15.12.1836-5.8.1908

Тэрмін “Беларусы эпохі тэарэтычнага марксізму” ў беларускай гістарыяграфіі малаўжывальны або неўжывальны зусім. І справа тут не ў тым, што такой катэгорыі людзей не было ці было мала. Яны былі: і не адзін, не два. Справа ў тым, што само геаграфічнае і этнічнае паняцце “Беларусь” не толькі было слаба вядомае на Захадзе, яно было слаба вядомае і дома. Яшчэ толькі лепшыя сыны беларускага этнасу пачыналі разбірацца з “тутэйшымі”, паступова скіроўваючы думкі народныя ў рэчышча беларускасці. На Захадзе ж пра Беларусь меркавалі па беларускай эміграцыі, а беларуская эміграцыя другой паловы XIX стагоддзя - гэта амаль на 100 адсоткаў каталіцкая шляхта, якая ў масе сваёй акрамя беларускай, выдатна валодала і польскай мовай, а пісала выключна па-польску, бо да новай беларускай пісьменнасці заставалася яшчэ не адзін дзесятак гадоў. Таму гэтую польскаадукаваную шляхту на Захадзе лагічна лічылі палякамі, ды і многія з іх сябе самі перад Захадам адносілі да палякаў, і толькі паміж сабой эмігранты з былой Рэчы Паспалітай традыцыйна дзяліліся на каронных, ліцьвінаў, русінаў ды жмудзінаў. Таму лагічна, што беларускія эмігранты ў тыя часы ўваходзілі ў тыя ж эмігранцкія арганізацыі, што і польскія, і зусім лагічна, што гэтыя арганізацыі называліся і лічыліся польскімі, а сяброў гэтых арганізацый называлі палякамі. Праз 100 гадоў усіх выхадцаў з Савецкага Саюза на Захадзе называлі рускімі, не абцяжарваючы сябе праблемай разбірацца, дзе там грузін, а дзе латыш.

Аднолькавымі на тым этапе дзейнасці былі і мэты ды задачы польскай ды беларускай эміграцыі: усе побач з сацыяльнымі лозунгамі абавязкова ставілі нацыянальна-вызвольныя. У адных і другіх быў адзін вораг - расейскі царызм, пытанне нацыянальна-вызвольнай барацьбы беларусаў супраць палякаў яшчэ, або ўжо, не стаяла. Старыя польскія крыўды былі прыглушаны крыўдамі расейскімі, да новых польскіх крыўдаў было далёка. І хоць традыцыйны ліцьвінскі сепаратызм ніколі не паміраў, але перыядычна ён адсоўваўся на другі план. Таму ўсё, што напісана пра беларусаў эпохі тэарэтычнага марксізму, напісана пра іх, як пра палякаў. Канешне, калі Валерыя Ўрублеўскі ствараў і ўзначальваў эмігранцкую арганізацыю “Люд польскі”, то можна зразумець, чаму гісторыкі адносяць сяброў гэтай арганізацыі да палякаў.

Вылучыць беларускі элемент у дзейнасці гэтых арганізацый цяжка. Лягчэй персаналізаваць гэты рух і выдзеліць дзейнасць ураджэнцаў Беларусі. Мы ўбачым цэлую пляяду такіх, як Урублеўскі, Судзілоўскі, Мінейка і многія іншыя. Па ўсім свеце, на ўсіх кантынентах стваралі яны сённяшняю гісторыю Беларусі, закладвалі падмурак нацыянальных годнасці і гонару. Кожны з іх на Парыжскіх барыкадах, у гарах Грэцыі, на Гавайскіх выспах і г.д. ішоў да сваёй і нашай Беларусі.

Станіслаў Суднік.

РАЗАМ З МАРКСАМ І ЭГЕЛЬСАМ

Дакладная дата ад'езду Ўрублеўскага з Парыжа, нажаль, невядомая. Першыя дакументальныя звесткі аб яго прыбыцці ў Лондан утрымоўваюцца ў лісце Ф. Энгельса да В. Лібкнехта, адпраўленым з Лондана і датаваным прыкладна сярэдняй жніўня 1871 г. Гэты ліст пачынаецца наступнай фразай: “Урублеўскі, Лонге, Бастэліка знаходзяцца тут”. Усе тры названыя асобы - прыбылыя з Парыжа камунары: Ш. Лонге - чалец Камуны, А. Бастэліка - службовая асоба адной з яе ўстаноў. Аб прыездзе Лонге ў Лондан Энгельс пісаў П.Л. Лаўрову ў лісце ад 9 жніўня 1871 г. Ці прыехаў Урублеўскі разам з імі, з кімсьці адным з іх або зусім асобна, калі менавіта гэта адбылося? Адказу на гэтыя пытанні мы пакуль не маем.

Маркс і Энгельс уважліва сачылі за гераічнай барацьбай французскіх працаўнікоў і добра ведалі ўсіх бачных дзеячаў Парыжскай камуны. Пасля разгрому Камуны яны рабілі ўсё магчымае, для таго каб дапамагчы камунарам, якія апынуліся ў эміграцыі. Гэта былі загартаваныя барацьбіты, ваенны і палітычны дослед якіх з'яўляўся найкаштоўнейшым набыццём сусветнага рэвалюцыйнага руху. Генеральная Рада І Інтэрнацыяналу яшчэ з чэрвеня 1871 г. шмат займалася

В. Урублеўскі

камунарам, якія прыбы-
валі з Францыі і нават
утварыла адмысловы ка-
мітэт дапамогі эмігран-
там Камуны, з якім су-
працоўнічалі асобныя
прагрэсіўныя дзеячы з
ліку буржуазных радыка-
лаў і рэспубліканцаў. 25
жніўня Маркс пісаў у
адным з лістоў, адрасава-
ных у Нью-Ёрк: *“На на-
ступным тыдні Вы ат-
рымаеце Зварот Генера-
льнай Рады аб дапа-
мозе камунарам-эмігран-
там. Асноўная маса іх
(80-90 чалавек) знахо-
дзіцца ў Лондане. Генера-
льная Рада дагэтуль
ратавала іх ад згубы...”*

Кіруючы ўсімі ме-
рапрыемствамі па ака-
занні матэрыяльнай дапа-
могі камунарам і шмат
займаючыся вывучэннем
і тэарэтычным асэнсаван-
нем доследу Камуны,
Маркс і Энгельс вельмі
цікавіліся кожным удзель-
нікам падзей. Цалкам на-
туральна, што генерал
Камуны Ёрублеўскі пры-
цягнуў іх увагу і вельмі
хутка стаў у іх сталым
госцем. Паміж імі ўсталя-
валіся адносіны поўнага
разумення і даверу. Заха-
валася нямала краналь-
ных сведчанняў іх сяб-
роўства.

Першым чынам
трэба было знайсці для
Ёрублеўскага заробак, які
даваў бы сродкі да існа-
вання. Даволі падрабязна
пра гэта распавёў Энгельс у лісце да П. Л. Лаўрова ад
29 лістапада 1871 г.: *“Пра Ёрублеўскага мы ўжо
атрымалі звесткі ад Развадоўскага. [...] Мы зрабілі
ўсё, што было ў нашых сілах, але з-за ўпартага і
хваравіта ганарлівага характару гэтага чалавека
нам прыйшлося дзейнічаць вельмі асцярожна; тым
не менш мы лічым, што нам удалося дабіцца хоць бы
таго, што ён, прынамсі, мае самае неабходнае. Вы
ведаеце, што ён адмаўляецца ад усякай медычнай
дапамогі, і перамагчы гэтую забабоннасць будзе яшчэ
цяжэй”*

Старыя раны, нервовая напруга і цяжкія ўмовы
жыцця прывялі здароўе Ёрублеўскага да канца 1871 г. у
поўны разлад. Неабходна было лячэнне, забяспечыць

К. Маркс

Ф. Энгельс

П.Л. Лаўроў

якое для немаёмнага чужаземца аказалася справай
нялёгкай. Маркс усяляк стараўся дапамагчы генералу
Камуны, загаворваў аб тым, каб памясціць яго ў
лякарню Лонданскага ўніверсітэта. Горача падзяка-
ваўшы за клопаты, Ёрублеўскі ў адным з сваіх лістоў
Марксу пісаў: *“Пасля нашага прыбыцця ў Лондан мы,
палякі, атрымалі з вашага боку гэтулькі ўвагі і
ўсялякай дабрыні, што гэта выклікала у мяне
глыбокае сяброўства да вас...”* “Я поўны надзеі,
гаварылася далей у лісце, - з часам распаціцца з усімі
даўгамі Інтэрнацыяналу [...], грамадскай і палітыч-
най дзейнасці якога [...] я так горача адданы”.

Хвароба неаднаразова прыкоўвала да пасцелі генерала
Камуны; Маркс і Энгельс штораз клапаціліся аб ім і
дапамагалі ўсім, чым маглі.

31 снежня 1871 г. Ёрублеўскі атрымаў запра-
шэнне сустрэць надыходзячы Новы год усям і Маркса.
Хвароба перашкодзіла яму скарыстацца запрашэннем,
і ён паслаў Марксу цыдулку: *“Сталыя хваробы не
дазволілі мне правесці апошняга гадзіны гэтага
страшнага года ў вашай паважанай сям’і, якая мне
дае гэтулькі ўспамінаў аб лепшых днях майго жыцця
і сваім абаяннем нагадвае мне родную хату. Адзін у
сваім пакоі, я зноса п’ю мікстуру, абвешчаючы тост
за згубу старога свету і за тое, каб мы, поўныя надзей
на будучыню, уступілі ў новы. Пасылаю вам братэр-
скае прывітанне”.*

Адносіны Ёрублеўскага з Марксам і Энгельсам
заставаліся сяброўскімі і ў наступныя гады. З студзеня
1873 г., напрыклад, Ёрублеўскі паслаў Энгельсу ліст, у
якім паведамляў, што ўжо два тыдні з-за хваробы не
ўстае з пасцелі, вельмі жадае ўбачыцца і пагаварыць па
пытанні, якое цікавіць Энгельса. У верасні таго ж года
Маркс настойліва прасіў Э. Освальда ўладкаваць
Ёрублеўскага на працу. Пры гэтым ён пісаў пра
Ёрублеўскага, як пра чалавека, *“які нарадзіўся ў Літве
і ведае рускую мову гэтак жа добра, як і польскую”.*
Некалькі пазней, у верасні 1874 г., у Ёрублеўскага
абвастраліся болі, звязаныя з яго цяжкімі раненнямі.
Энгельс, паведамляючы аб стане яго здароўя Марксу,
пісаў у лісце ад 21 верасня: *“Ёрублеўскаму лепш, ён
лячыўся электрычнасцю. Аб ампутацыі рукі не было і
размовы, гутарка ішла толькі аб тым, каб выказаць
кавалак цягліцы, у які, верагодна, урос канец нерва,
што прычыняла боль. Але, відаць, яму прыйшлося
жудасна цяжка, і нашыя грошы былі атрыманыя ў
вырашальны момант”.* Вышэй ужо гаварылася, што
Ёрублеўскі бываў у сям’і Маркса. Нярэдка ён наведваў
і Энгельса. Аб гэтым сведчыць, у прыватнасці, адзін з
лістоў Энгельса да В. Лібкнехта ад чэрвеня 1872 г., у
якім паведамлялася, што Ёрублеўскі праседзеў у
Энгельса цэлы вечар.

Пачатак кантактаў Маркса і Энгельса з польскай
дэмакратычнай эміграцыяй уыходзіць да 40-х гадоў
XIX ст. Яны асабліва пашырэлi і памацнелi пасля
стварэння Міжнароднага Таварыства Рабочых (вера-
сень 1864 г.). Чальцамі Генеральнай Рады І Інтэрна-
цыяналу сталі спачатку Э. Халторп і Ф. Рыбчынскі, а
затым К. Бобчынскі, Л. Жабіцкі, Л. Аборскі, Я. Крынскі,

Ю. Вярэцкі. Абаязкі сакратара-карэспандэнта для Рэчы Паспалітай выконвалі К. Бобчынскі (1865-1866) і А. Жабіцкі (1866-1871). Найболей цеснымі сувязі з Інтэрнацыяналам былі ў Лондане, дзе ў 1865 г. і паўстала яго польская секцыя колькасцю ў некалькі дзесяткаў чалавек. Яе ядром з'яўляліся актыўныя дзеячы "Польскага дэмакратычнага таварыства", а з 1866 г. - лонданскай гміны "Аб'яднання польскай эміграцыі". З І Інтэрнацыяналам былі звязаныя польскія і беларускія эмігранты ў Францыі і Швейцарыі.

Як ужо адзначалася вышэй, ідэі сацыялістычнага пераўтварэння грамадства прабівалі сабе дарогу сярод польскай эміграцыі параўнальна марудна. Да Інтэрнацыяналу многіх эмігрантаў палякаў і ліцьвінаў, асабліва ў першы час, прыцягвалі не гэтулькі гэтыя ідэі, колькі гарачая спагада Міжнароднага Таварыства Рабочых вызвольнай барацьбе іх народаў і тая падтрымка, якую гэтая барацьба нязменна атрымлівала з яго боку. Збліжэнне з Інтэрнацыяналам, якое адбывалася ў Лондане адносна хутка і прасталінейна, у іншых цэнтрах польскай і беларускай эміграцыі было значна больш складаным і зігзагападобным. У Францыі на польскую эміграцыю мелі ўплыў бланкісты і пруданісты, у Швейцарыі - М. А. Бакунін і яго прыхільнікі. "Ліга міру і волі або Інтэрнацыянал?" - так асагалоўлены адзін з раздзелаў кнігі польскай даследчыцы І. Кабердавай, прысвечанай сувязям польскай эміграцыі з І Інтэрнацыяналам. І на самай справе, напярэдадні Парыжскай камуны, ды і пазней, перад цэлымі групамі польскіх і беларускіх эмігрантаў вельмі востра ўставала дылема: альбо ісці з буржуазна-пацыфісцкай "лігай" і стварэннямі Бакуніна накшталт "Альянсу сацыяльнай дэмакратыі", "Усясветнага рэвалюцыйнага саюза сацыяльна-дэмакратычнай партыі", альбо звязаць сябе з Міжнародным Таварыствам Рабочых, з Марксам і Энгельсам.

Тым не менш Інтэрнацыянал паступова заваёўваў усё больш прыхільнікаў сярод польскай эміграцыі, яго ідэі ўсё глыбей пранікалі ў прытомнасць асобных яе лідараў. Марудная, але правільная эвалюцыя ў гэтым кірунку на працягу другой паловы 60-х гадоў пацвярджаецца на прыкладзе К. Бобчынскага і А. Жабіцкага. Першы з іх на Лонданскай канферэнцыі Інтэрнацыяналу ў 1865 г. выступіў разам з прыхільнікамі Маркса супраць пруданістаў. Другі ў 1869 г. рэзка крытыкаваў анархісцкую ацэнку штрайкавай барацьбы Ю. Гаўке-Басакам, які, актыўна ўдзельнічаючы разам з Бакуніным у дзейнасці "Лігі міру і волі", знаходзіўся, як і некаторыя іншыя польскія эмігранты, пад больш або менш моцным яго ўздзеяннем.

Падзеі 1870-1871 гг. аказалі велізарны ўплыў на польскую і беларускую эміграцыю. У ёй больш даклана азначылася ідэйнае размежаванне. Значна большай стала цікавасць да працоўнага руху і да сацыялістычных вучэнняў. Невымерна ўзрасло імкненне польскіх эмігрантаў да ўсталявання кантактаў з Інтэрнацыяналам і ўключэння ў яго дзейнасць; польская секцыя Інтэрнацыяналу да гэтага часу значна папоўнілася, асабліва за лік удзельнікаў Парыжскай камуны і іншых эмігрантаў, якія прыехалі з Францыі. Усё гэта прывяло да

актывізацыі і росту аўтарытэту польскай секцыі, а таксама да іншых перамен, якія не без падстаў звязваюць звычайна з імем Урублеўскага.

Пытанне аб часе ўступлення Ўрублеўскага ў шэрагі Міжнароднага Таварыства Рабочых пакуль не даследавана да канца. У канцы 60-х гадоў, знаходзячыся ў Парыжы, ён быў блізка з некаторымі французскімі сацыялістычнымі дзеячамі, звязанымі з Інтэрнацыяналам, што дае сур'ёзныя падставы меркаваць аб уступленні Ўрублеўскага ў шэрагі І Інтэрнацыяналу ўжо ў гэты час. Менавіта так вырашалася пытанне ў калектывнай працы савецкіх адмыслоўцаў па гісторыі гэтай міжнароднай рабочай арганізацыі, у якой гаворыцца: "*Частка польскіх дэмакратаў - будучых удзельнікаў Парыжскай Камуны, напрыклад Урублеўскі, напярэдадні 1870 г. ужо ўступілі ў шэрагі Міжнароднага Таварыства Рабочых*". Па сутнасці такое сцвярджэнне ўяўляецца правільным, але для поўнага яго абгрунтавання бракуе пакуль выразнага і вызначанага сведчання не толькі мемуарных, але і дакументальных крыніц.

Ва ўсякім разе пасля прыбыцця ў Лондан Урублеўскі адразу паўстае перад намі як удзельнік Інтэрнацыяналу, а з кастрычніка 1871 г. - як чалец яго Генеральнай Рады і сакратар-карэспандэнт для Польшчы. Відаць, гэта было б немагчымым, калі б упяпярэдні перыяд ён не меў ніякіх адносін да спраў Інтэрнацыяналу.

У верасні 1871 г. у Лондане адбылася закрытая канферэнцыя прадстаўнікоў секцыі Міжнароднага Таварыства Рабочых, на якой у ліку іншых абмяркоўваліся пытанні супрацьдзеяння хвалі рэакцыі, якая рушыла за разгромам Парыжскай камуны. Урублеўскі прысутнічаў на паседжаннях гэтай канферэнцыі і на заключным банкете, арганізаваным Генеральнай Радай І Інтэрнацыяналу. Пра гэта ў сваім лісце да Л. Кугельмана распавяла дачка К. Маркса - Жэні. Яна пісала 3 кастрычніка 1871 г.: "*Ваша боязь наконт увозу з Францыі шпіёнаў вельмі і вельмі абгрунтаваная. Да шчасця, Рада прыняла свае меры. Для доказу паспяховасці гэтых мераў досыць сказаць, што з 17 па 23 верасня Інтэрнацыянал праводзіў канферэнцыю і ні адна газета пра яе не ведала. 24-га канферэнцыя завяршылася банкетам. Маўра (так называлі К. Маркса ў сям'і, рэд.) прымусілі старшынстваваць на гэтым свяце (зусім супраць яго волі, як Вы можаце сабе ўявіць), і ён меў гонар быць суседам гераічнага польскага генерала Ўрублеўскага, які сядзеў справа ад яго. З другога боку Маўра сядзеў брат Дамброўскага. Прысутнічала шмат чальцоў Камуны*".

Польская секцыя Інтэрнацыяналу ў Лондане фактычна спыніла сваё існаванне ў сувязі з франка-прускай вайной. Зараз яна была ўжо ўключаная перш за ўсё за лік удзельнікаў Камуны. На паседжанні Генеральнай Рады 10 кастрычніка 1871 г. Г. Юнг унёс прапанову абраць Урублеўскага чальцом Рады і назваў яго ў якасці кандыдата на вакантны пост сакратара для Польшчы. О. Сарайе пагадзіўся, што прызначэнне сакратара для Польшчы неабходна. Ш. Лонге падтрымаў прапанову Юнга; пры гэтым ён засведчыў, што Ўрублеўскі яму

добра вядомы не толькі, як удзельнік Камуны, але і як чалавек, адданы прынцыпам Інтэрнацыяналу. Урублеўскі быў абраны на пост сакратара-карэспандэнта для Польшчы і ў чальцы Рады, прычым галасаванне ў абодвух выпадках было аднагалосным.

З таго моманту як Урублеўскі прыняў справы польскай секцыі Інтэрнацыяналу, Маркс устанавіў правіла не разглядаць без яго ні аднаго пытання, звязанага з Польшчай. Гэта адразу ж прынесла карысць, паралізаваўшы мудрагелістыя задумы агента царскай палітычнай паліцыі А. Балашэвіча-Патоцкага. Не здавальняючыся даносамі і правакацыямі, накіраванымі супраць польскіх і рускіх рэвалюцыянераў, царскі агент вырашыў пракрасціся ў І Інтэрнацыянал, прычым загадзя запэўніваў у поспеху сваё начальства. У адпаведнасці са сваім планам ён пісаў Марксу хлуслівыя лісты, у якіх заяўляў аб прыхільнасці ідэям Інтэрнацыяналу і прапаноўваў свае паслугі для распаўсюджвання іх сярод палякаў, абавязваючыся адразу завербаваць у лік прыхільнікаў Інтэрнацыяналу каля 100 чалавек. У адказ на першы ліст Балашэвіча-Патоцкага ад лістапада 1871 г. Маркс паслаў яму некаторыя друкаваныя матэрыялы і напісаў: “Усе іншыя паведамленні, якія маюць адносіны да Інтэрнацыяналу, адразу ж, калі ласка, на імя генерала В. Урублеўскага [...], які з’яўляецца сакратаром Генеральнай Рады для Польшчы”. Урублеўскі не мог, зразумела, здагадацца аб сувязях Балашэвіча-Патоцкага з III аддзяленнем, але ён добра ведаў польскую эміграцыю, быў чалавекам разумным і асцярожным. Разумеючы гэта, царскі агент не адважыўся працягваць гульню; яго спрытна задуманая інтрыга была перарваная ў самім зародку.

Цалкам давяраючы Ўрублеўскаму і ўлічваючы, што польскі рэвалюцыйны рух развіваецца ў глыбокім падполлі, Маркс працягваў няўхільна патрабаваць, каб усе сувязі з Польшчай ажыццяўляліся толькі праз сакратара польскай секцыі. Пасля гэта не раз знаходзіла пацверджанне, як у дакументах Генеральнай Рады Інтэрнацыяналу, так і ў перапісцы Маркса і Энгельса.

У снежні 1872 г. Ф. Зорге, абраны генеральным сакратаром Рады, паспрабаваў, знаходзячыся ў ЗША, арганізаваць пасылку дакументаў Інтэрнацыяналу непасрэдна ў Польшчу, але сустрэў супрацьдзеянне з боку Ўрублеўскага, які не лічыў магчымым забываць аб патрабаваннях канспірацыі. У адказ на скаргі Зорге з гэтай нагоды Маркс пісаў: “*Што датычыцца Польшчы, то ваш ліст туды паслаць нельга. Ранейшая Генеральная Рада магла дабіцца доступу ў Польшчу толькі пры той умове (непазбежнай пры цяперашнім становішчы краіны), што будзе мець справу толькі з Урублеўскім, які будзе паведамляць тое, што палічыць патрэбным або зручным. У дадзеным выпадку ў вас няма выбару. Вы павінны даць Урублеўскаму такія ж неабмежаваныя паўнамоцтвы, якія далі яму мы, або адмовіцца ад Польшчы*”.

Паўнамоцтвы Ўрублеўскага былі пацверджаныя новым складам Генеральнай Рады, які на паседжанні 2 лютага 1873 г. зацвердзіў яго сваім сакратаром-карэспандэнтам і прадстаўніком для Польшчы. Неўзабаве Зорге пажаліўся Энгельсу на некаторых

сакратароў па краінах, і ў тым ліку на Ўрублеўскага. Энгельс улісце ад 20 сакавіка 1873 г. адказаў: “*Тое, што іншыя сакратары не дасылалі справаздач, зразумела, непарадак [...]. Урублеўскі не можа даслаць справаздачы, бо ў Польшчы ўсё робіцца ў абсалютнай таямніцы, і мы раней таксама ніколі не патрабавалі ад яго падрабязнасцяў*”. Далей Энгельс звярнуў увагу на тое, што некаторыя патрабаванні аднаго з рашэнняў новай Генеральнай Рады вельмі цяжкія або невыканальныя для шматлікіх секцый (упрыватнасці, аб спісах удзельнікаў нацыянальных секцый і аб уліку выплаты чалецкіх унёскаў па-прозвішчах). Энгельс пісаў: “*У Ўрублеўскага таксама не будзе магчымасці прытрымлівацца інструкцый. Да прадстаўніка для Польшчы трэба ставіцца як да асобы, якая карыстаецца поўным даверам, інакш мы там нічога не даб’ёмся, а пасылаць штомесяц падрабязная справаздача ён ніяк не можа*”.

Загдваючы польскімі справамі ў Генеральнай Радзе, Урублеўскі займаўся там і іншымі пытаннямі. У 1871-1872 гг. ён з’яўляўся старшынём судовай (“трацейскай”) камісіі, якая існавала для таго, каб разбіраць канфлікты паміж чальцамі Інтэрнацыяналу. Гэта гаворыць аб тым, што палітычны аўтарытэт яго ў міжнародным рабочым руху быў вельмі вялікі, яго асабістыя вартасці ні ў кога не выклікалі сумневу. Высока цаніліся і яго пазнанні ў вайскавай справе. Нават Энгельс, буйны адмысловец у гэтай вобласці, уважліва прыслухваўся да парадаў генерала Камуны. Сваёй практычнай дзейнасцю ў Інтэрнацыянале Ўрублеўскі актыўна падтрымліваў Маркса і Энгельса. З ім звычайна сапідаваўся і Ю. Развадоўскі, кааптаваны ў Генеральную Раду 9 красавіка 1872 г.

У траўні 1872 г. Генеральная Рада завяршыла абмеркаванне ірландскага пытання. Большасць Рады асудзіла шавіністычную лінію ангельскіх рэфармістаў. Урублеўскі і Развадоўскі былі ў складзе большасці разам з Марксам і Энгельсам. Аднолькавымі былі іх пазіцыі таксама пры абмеркаванні Радай паправак і дапаўненняў да Агульнага статута і Арганізацыйнага рэгламенту (лета 1872 г.). Асобна варта падкрэсліць пры гэтым супадзенне пазіцый у адносінах да пункта аб стварэнні рабочых партый, бо яно паказвае на хуткую эвалюцыю поглядаў Урублеўскага і іншых дзеячаў польскай эміграцыі ў бок навуковага камунізму.

Найважнейшае значэнне для Інтэрнацыяналу мела ў тых гадах барацьба з дробнабуржуазным сектанцтвам, якая надзвычай абвастрылася ў 1872 г. і дасягнула свайго апагею на Гаагскім кангрэсе ў верасні гэтага года. Для характарыстыкі Ўрублеўскага вельмі цікавая яго роля ў тых сутыкненнях, якія адбыліся ў ліпені-жніўні 1872 г. у К. Маркса і Ф. Энгельса з тагачасным сакратаром Генеральнай Рады І Інтэрнацыяналу Д. Хейлзам. Быўшы прадстаўніком Брытанскай федэральнай рады, Хейлз выказваўся супраць залішняй, па яго меркаванні, “цэнтралізацыі” у дзейнасці Міжнароднага Таварыства Рабочых, адмаўляўся ад прадстаўлення звестак аб ангельскіх секцыях, патрабаваў адмены прынятых Генеральнай Радай рашэнняў і заяўляў, што Брытанская федэральная рада мае права змяняць склад кіраўнічага

органа Інтэрнацыяналу. 19 ліпеня на паседжанні Выканаўчага камітэта Генеральнай Рады К. Маркс рэжа асудзіў паводзіны Хейлза і выказаўся за адхіленне яго ад пасады генеральнага сакратара. Урублеўскі, які старшынстваваў на гэтым паседжанні, падтрымаў Маркса і прапанаваў, каб прысутныя запатрабавалі *“ад Генрады часовага адхілення Хейлза ад абавязкаў генеральнага сакратара, пакуль Траццейская камісія не вынесе пастановы на гэты конт”*.

У жніўні 1872 г., калі завяршалася падрыхтоўка да Гагскага кангрэсу, ангельскія рэфармісты сталі на бок анархісцкага “Альянсу сацыялістычнай дэмакратыі”. Аналагічную пазіцыю ўнутры Генеральнай Рады заняў Хейлз, які на адным з жніўняўскіх паседжанняў абвінавачваў Ангельса ў тым, што ён нібы скажае падзеі, якія характарызуюць раскольніцкую дзейнасць “Альянсу”. Ангельс выказаў пратэст супраць гэтага бяздоказнага абвінавачвання, запатрабаваў унясення пратэсту ў пратакол і прапанаваў *“абавязаць Хейлза на працягу двух дзён прадставіць старшыні Траццейскай камісіі грамадзяніну Урублеўскаму пісьмовы выклад тых фактаў, якімі ён абгрунтоўвае ўказанае абвінавачанне”*.

На Гагскім кангрэсе Інтэрнацыяналу Ўрублеўскі меў два мандаты - ад Генеральнай Рады і ад польскай секцыі. Кангрэс асудзіў раскольніцкую дзейнасць анархістаў, а іх лідараў і кіраўнікоў “Альянсу сацыялістычнай дэмакратыі” - М.А. Бакуніна і Д. Гільёма выключыў з Інтэрнацыяналу. Тым самым быў закладзены падмурак для стварэння ў будучыні палітычных партый рабочага класа ў розных краінах. Урублеўскі актыўна адстойваў на кангрэсе пазіцыі рэвалюцыйнай большасці, узначаленай Марксам і Ангельсам. Яго выступы і паказанні перад следчай камісіяй, якая разбіралася ў інтрыгах “Альянсу”, адыгралі адпаведную ролю і садзейнічалі перамозе над анархізмам.

Вельмі вострымі былі ў Гаазе і рознагалоссі па шэрагу арганізацыйных пытанняў (дапаўненні да статута і рэгламенту, удакладненне паўнамоцтваў Генеральнай Рады (перспектыва пераводу яе ў ЗША). У дыскусіях па гэтых пытаннях Урублеўскі таксама быў нязменна разам з Марксам і Ангельсам, аказваючы ім самую актыўную падтрымку. Своеасаблівым пацверджаннем гэтага можа служыць тэкстартыкула Ангельса “Кангрэс у Гаазе (ліст да Біньямі)”, апублікаваны ў італьянскай газеце “La Plebe” 5 кастрычніка 1872 г. Апісваючы барацьбу вакол пытання аб пераводзе Генеральнай Рады ў ЗША называючы найболей актыўных яе ўдзельнікаў з боку рэвалюцыйнай большасці, артыкул пералічвае ў наступным парадку: *“...Маркс, Ангельс, Серайе, Урублеўскі, Дзюпон і астатнія чальцы ранейшай Рады...”* Такого ж роду аргументам у пацверджанне высокага аўтарытэту Урублеўскага ў Інтэрнацыянале можа служыць тое, што ён лічыцца ў спісе аратараў, якія выступалі ў Амстэрдаме на ўрачыстым мітынгу ў гонар закрыцця Гагскага кангрэсу.

Мы абмалявалі, наколькі можна, тое становішча, якое Урублеўскі заняў у Інтэрнацыянале, тыя адносіны, якія ў яго склаліся з Марксам і Ангельсам. Пяройдзем

да асвятлення ролі Урублеўскага ў польскім вызвольным руху, які на працягу гэтых гадоў ён з такім поспехам прадстаўляў у Міжнародным Таварыстве Рабочых.

Пасля разгрому Камуны Еўрапейскі кантынент накрыва хваля рэакцыі. Не толькі ўдзельнікі Камуны, але і частка іншых польскіх эмігрантаў змушаныя былі шукаць сховішчы ў розных краінах, у тым ліку ў Англіі. Эмігранты, якія апынуліся на ангельскай тэрыторыі, пры ўдзеле Ўрублеўскага стварылі дэмакратычную арганізацыю “Люд польскі”. Сваёй галоўнай мэтай арганізацыя абвясціла адраджэнне радзімы шляхам сумеснай барацьбы польскага народа, славянскай палітычнай федэрацыі і рабочага класа, які імкнецца зрынуць прыгнёт капіталу ва ўсім свеце. “Люд польскі” уключаў у свой склад пераважна палякаў; яго чальцамі былі таксама чэхі і сербы, рускія і ўкраінцы, беларусы і літоўцы; ён меў уласны перыядычны орган (“Віцы”) і падтрымліваў цесную сувязь з І Інтэрнацыяналам, з’яўляючыся фактычна яго секцыяй.

“Люд польскі” і Ўрублеўскі, як адзін з яго кіраўнікоў, многае рабілі для таго, каб прыцягнуць да польскага пытання ўвагу міжнароднай грамадскасці і ўдзельнікаў рабочага руху. Пры гэтым яны, як правіла, не выяўлялі нацыянальнай абмежаванасці, застаючыся ў пераважнай большасці выпадкаў на інтэрнацыяналісцкіх пазіцыях. Прапаганда вялася на старонках перыядычных выданняў, ва ўлётках і пракламацыях, якія выпускаліся адмыслова. Найболей дзейсным прапагандысцкім сродкам з’яўляліся, аднак, мітынгі і зборы, якія склікаліся звычайна ў сувязі з юбілейнымі датамі, у прыватнасці гадавінамі лістападаўскага і студзенскага паўстання ў Польшчы. Іх наведвалі не толькі палітычныя эмігранты з розных краін, але і ангельскія пралетары. На мітынгх амаль заўсёды прысутнічалі кіраўнічыя дзеячы Інтэрнацыяналу.

Урублеўскі быў арганізатарам і актыўным удзельнікам такіх збораў і мітынгаў. У лютым 1873 г. ён выступаў на вечары ў гонар 400-годдзя з дня нараджэння Мікалая Каперніка. На гэтым вечары, які праходзіў у зале карчмы “Белы конь”, дзе звычайна збіраўся “Люд польскі”, прысутнічаў Ангельс. У лістападзе 1874 г. Урублеўскі зрабіў даклад на юбілейным паседжанні ў гонар гадавіны паўстання 1830-1831 гг. На агульным зборы “Люду польскага” з выпадку дванацатай гадавіны студзенскага паўстання, які адбыўся неўзабаве, ён старшынстваваў і прамовіў яркае ўступнае слова. Аб гэтым зборы варта распавесці падрабязней, бо ён з’явіўся яркай дэманстрацыяй міжнароднага адзінства рэвалюцыйных сіл і глыбокай спагады працаўнікоў розных краін народам былой Рэчы Паспалітай, якія змагаюцца за волю і незалежнасць.

Мяркуючы па газетнай справаздачы, уступнае слова Ўрублеўскага было прысвечана пытання аб ролі саслоўяў і класаў у гісторыі Польшчы і ў польскім вызвольным руху. Некалі, гаварыў Урублеўскі, шляхта выяўляла самаахвярнасць і грамадзянскую дабрадзейнасць; аднак, паставіўшы свой ўласны інтарэс вышэй за грамадскую выгаду, яна кінула нацыю пад пяту захопнікаў. У апошні час на чале руху могуць стаяць толькі тыя выхадцы з шляхты, якія ачысціліся ад векавой

цвілі і з'яўляюцца грамадзянамі ўсёй нацыі, а не прыладай касты, выкапаўшай прорву для будучых пакаленняў. Польская рэвалюцыя, заявіў Урублеўскі, будзе здзейсненая для народа і сіламі народа.

Рускі рэвалюцыйны эмігрант У. М. Смірноў - чалец рэдкалегіі эмігранцкай газеты "Наперад" - у сваім выступе адзначыў, што кожны рускі рэвалюцыянер пагодзіцца са словамі Ўрублеўскага аб задачах польскай рэвалюцыі. Смірноў сказаў: "Быўшы цвёрда ўпэўнены ў тое, наспраць інтарэсаў польскага рабочага з рабочым рускім, кожны з нас, калі праб'е гадзіна польскай нацыянальнай рэвалюцыі, пойдзе ў шэрагах палякаў здабываць сацыяльную волю для польскай нацыі". Іншы рускі арагар, народнік Салаўёў, рэзка асудзіў рэфармісцкія настроі, якія распаўсюджваліся ў некаторых пластах польскага грамадства, што імкнуліся да дамоў з царызмам і што пераследвалі толькі інтарэсы паноў. Адзіным правільным і карысным шляхам для польскай нацыі, заявіў ён, з'яўляецца шлях крывавай сацыяльнай рэвалюцыі.

Судзілоўскі, які выступіў пасля гэтага ў газетнай справаздачы заўважыў рускім, хоць з тэкстувынікае, што ён выхадзец з Магілёўскай губерні, у якой пераважала беларускае насельніцтва. Судзілоўскі выказаў шкадаванне, што, быўшы занадта маладым, не змог прыняць удзел у паўстанні 1863 г. Па словах Судзілоўскага, гераічная барацьба паўстанцаў 1863 г. узбудзіла ў ім гарачую спагаду. Аднак ён лічыць памылкай тое, што яны паўсюль высоўвалі на першы план патрабаванне незалежнасці Польшчы і недаацэньвалі сацыяльныя фактары. Калі для польскай шляхты і мяшчанства быў нетрывальны прыгнёт Расіі, гаварыў ён, то яшчэ больш нетрывальным для польскага народа з'яўляўся прыгнёт сваіх польскіх абшарнікаў. Памылкай паўстанцаў скарыстаўся царызм, які паказваў паўстанне як бунт паноў супраць разняволенні сялян; гэта, заявіў Судзілоўскі, павінна паслужыць урокам на будучыню.

Камунар і гісторык Камуны Э. Лісагарэ, які

Мікалай Судзілоўскі

таксама выступіў на зборы, гаварыў аб самаадданай барацьбе палякаў на ўсіх палях бітваў волі з дэспатызмам і аб тым, што прыгнечаныя класы ўсіх краін Еўропы лічаць вызваленне Польшчы сваёй першачарговай справай. Пачуццё павагі да традыцый польскага вызвольнага руху і заклік да салідарнасці ў будучай барацьбе прагучалі ў прамове выхадца з Вены Лео Фрэнкеля і ў выступе серба Ніколіча.

Ад народаў Рэчы Паспалітай акрамя Ўрублеўскага на зборы выступілі Крынскі, Якубоўскі, Краеўскі, Віткоўскі, Свянціцкі. Брат генерала Камуны Яраслава Дамброўскага - Тэафіль прачытаў свой верш "Да загінулых таварышаў па зброі". У ім гаварылася, што ахвяры польскага народа ў яго вызвольнай барацьбе не марныя, што сілы народа растуць і перамога справы волі Польшчы і ўсіх славян немінучая.

З вялікай цікавасцю ўдзельнікі збору выслухалі прамовы Маркса і Энгельса.

Маркс пачаў сваю прамову з заявы аб тым, што рабочая партыя Еўропы рашучым чынам зацікаўлена ў вызваленні Польшчы, што аб аднаўленні Польшчы гаворыцца ў першай праграме Міжнароднага Таварыства Рабочых. Гэта выклікана спагадай да шматгадовай гераічнай барацьбы польскага народа супраць сваіх прыгнётальнікаў; асабліва сямі геаграфічнага, ваенна-статэгічнага і гістарычнага становішча Польшчы, падзел якой з'яўляецца найвялікшай перашкодай на шляху да сацыяльнага вызвалення еўрапейскіх народаў; але першым чынам тым, што палякі не толькі адзіны славянскі, але і адзіны еўрапейскі народ, які ваяваў і ваюе як сусветны салдат рэвалюцыі. Гаворачы больш падрабязна аб апошнім і галоўным з названых ім прычынаў - сімпатыі рабочай партыі да Польшчы, Маркс пералічыў усе рэвалюцыйныя бітвы, у якіх ваявалі яе сыны, і асабліва падкрэсліў, што Польшча дала Парыжскай камуне лепшых генералаў і самых гераічных салдат.

Прамова Энгельса датычылася, па-першае, прычынаў і характару шматлікіх рэвалюцыйных выступаў польскага народа. Ён гаварыў: *"Краіна, якую пакрамаслі на кавалкі і выкраслілі з спісу народаў за тое, што яна была рэвалюцыйнай, не можа ўжо нідзе шукаць выратавання, акрамя як у рэвалюцыі. І таму ва ўсіх рэвалюцыйных баях мы сустракаем палякаў. Польшча зразумела гэта ў 1863 годзе і абвясціла падчас таго паўстання, гадавіну якога мы сёння ўшаноўваем, самую радыкальную з усіх рэвалюцыйных Праграм, якія калі-небудзь высоўваліся на ўсходзе Еўропы"*. Развіваючы і ўдакладняючы думкі Ўрублеўскага ў яго ўступным слове, Энгельс заявіў, што смешна змешваць польскіх рэвалюцыянераў з арыстакратамі, якія выступаюць за феадальную Польшчу ў межах 1772 г. *"Польшча 1772 года, - сказаў ён, - загінула на векі. Новая Польшча, якую паставіць на ногі рэвалюцыя, у грамадскім і палітычным стаўленні будзе гэтак жа карэнным чынам адрознівацца ад Польшчы 1772 г., як новае грамадства, насустрач якому мы імкнемся, ад сучаснага грамадства"*.

Энгельс сказаў таксама аб адмоўным уплыве заняволення Польшчы на рэвалюцыйны рух трох краін

- удзельніц падзелу. І ў Аўстрыі, і ў Прусіі, і ў Расіі валадарства над польскімі землямі не раз дазваляла рэакцыйным урадам атрымліваць перамогу над апазіцыйнымі сіламі. *“Аднаўленне Польшчы, - скончыў сваю прамову Энгельс, - сапраўды ў інтэрасах рэвалюцыйнай Расіі, і я з радасцю пачуў сёння ўвечар, што гэтае меркаванне супадае з перакананнямі рускіх рэвалюцыянераў”.*

Мітынг у гонар дванацатай гадавіны студзенскага паўстання ператварыўся, такім чынам, у выдатную дэманстрацыю непераможнасці ідэй інтэрнацыяналізму. Гэта пацвярджаецца зместам вымаўленых прамоў і шматнацыянальным складам аратараў, а таксама тэкстам прынятых рэзалюцый. З гэтага пункту погляду паказальна і тое, што збор скончыўся спевам нацыянальных гімнаў тых народаў, якія тады яшчэ не дабіліся незалежнасці, а менавіта польскага, чэшскага і сербскага.

Як бы працягам апісанага збору было юбілейнае паседжанне ў канцы 1875 г. у гонар 45-годдзя лістападаўскага паўстання. У ім таксама прынялі ўдзел нараўне з палякамі прадстаўнікі рускага, французскага, нямецкага, чэшскага, сербскага і іншых народаў. Маркс і Энгельс з-за хваробы не маглі прысутнічаць на гэтым зборы. У лісце П. Л. Лаўрову, які павінен быў пайсці на паседжанне, Маркс пісаў: *“...я мог бы там толькі паўтарыць тое меркаванне, якое я абараняю ўжо на працягу трыццаці гадоў, а менавіта, што вызваленне Польшчы ёсць адна з умоў вызвалення рабочага класа ў Еўропе”.* Энгельс даслаў да пачатку паседжання ліст, адрасаваны Ўрублеўскаму, з выразам самых цёплых пачуццяў да польскага народа і да яго рэвалюцыйных сілаў. Урублеўскі зачытаў ліст Энгельса сабраўшымся. *“Мае пачуцці ў адносінах да справы польскага народа, - гаварылася ў лісце, - якія я, на жаль, не змагу выказаць сёння ўвечар, назаўжды застаюцца нязменныя: я заўсёды буду бачыць у вызваленні Польшчы адзін з краевугольных камялёў канчатковага вызвалення еўрапейскага пралетарыяту і, асабліва, вызвалення іншых славянскіх нацыянальнасцяў. Датуль, пакуль будзе працягвацца падзел і заняволенне польскага народа, датуль будзе працягваць сваё існаванне і з фатальнай непазбежнасцю адраджацца Святы саюз паміж тымі, хто падзяліў Польшчу, - саюз, які не азначае нічога іншага, як заняволенне рускага, вугорскага і нямецкага народаў, цалкам гэтак жа, як і польскага народа. Жыве Польшча!”*

Цікава, што, вяртаючы пасля тэкст ліста Энгельсу, Урублеўскі зрабіў на ім кароценькі надпіс па-руску. Гэтая дэталі, па-першае, лішні раз пацвярджае, што Энгельс валодаў рускай мовай, а па-другое, паказвае на Ўрублеўскага, як на аднаго з тых яго знаёмых, у гутарках з якімі магла гучаць руская мова.

Выдатным быў і выступ самога Ўрублеўскага. Ён прадэманстравала ідэйны рост польскай рэвалюцыйнай эміграцыі. Вітаю вас, гаварыў Урублеўскі, не толькі як сяброў Польшчы, але і як прадстаўнікоў рабочага класа. У цяперашні час усякі польскі эмігрант, які не пранікся спагадай да рабочага класа і не ўсвядоміў, што справа гэтага класа - яго справа, ёсць або езуіт або

невук. У абодвух выпадках ён заслугоўвае пагарды, у абодвух выпадках ён злачынны перад сваім народам. Паказваючы, што саюзнікамі польскага народа з'яўляюцца рабочыя Нямецчыны, Аўстрыі, Францыі і іншых краін, Урублеўскі падкрэсліў неабходнасць асабліва цеснага саюза паміж польскім і рускім вызвольным рухам. *“Мы павінны, - заявіў ён, - рыхтавацца да паўстання разам з рускімі сацыялістамі, для гэтага палякі павінны дапамагаць рускім у Расіі, які рускія - палякам у Польшчы. Польскі народ і рускі народ павінны паўстаць разам, як нашы бацькі гаварылі: “За нашу і вашу волю!”*

Пытанне аб узаемасувязі сацыяльнай барацьбы з нацыянальнай і аб магчымасці ўмацавання руска-польскага рэвалюцыйнага саюза падкрэслівалася Ўрублеўскім і ў наступных яго выступах. На чарговым юбілейным мітынгу ў студзені 1876 г. ён, напрыклад, гаварыў: *“...калі мы адмовімся ад усіх нашых ранейшых забабонаў і памылак, асабліва ад тых, якія адносяцца да ўнутранага развіцця нашага сацыяльнага жыцця і да нашых знешніх саюзаў, то мы, абавіраючыся на сацыялістычнае развіццё і маючы сацыялістычных саюзнікаў, можам разлічваць, мусіць, на перамогу не толькі над тыраніяй знешняй, але і над тыраніяй ва ўсіх яе формах”.* Прыведзеныя словы былі апублікаваныя ў адным з органаў рускай рэвалюцыйнай эміграцыі. Некалькі пазней у іншым такім жа эмігранцкім выданні з'явілася наступнае выказванне Урублеўскага: *“Было б дзіўным падымаць тут пытанне аб карысці нашага саюза - гэта мела б выгляд разваг аб яснасці сонца, - але з поўным перакананнем можна сказаць, што той рускі і той паляк, якія адмаўляюць неабходнасць і важнасць падобнага саюза, не жадаюць волі свайму народу”.*

Прапаганда інтэрнацыяналізму была адным з найважных кірункаў дзейнасці Ўрублеўскага; не меней важным у яго дзейнасці з'явілася і распаўсюджванне сацыялістычных ідэй сярод удзельнікаў польскага вызвольнага руху, барацьба за нейтралізацыю ўплыву на іх дробнабуржуазных, у прыватнасці анархісцкіх, тэндэнцый, за прыцягненне іх у шэрагі Міжнароднага Таварыства Рабочых. Прывядзем некалькі фактаў, якія сведчаць аб гэтым.

У шэрагах таварыства “Люд польскі” пераважалі шчырыя паслядоўнікі ідэй Інтэрнацыяналу. Аднак некаторыя з удзельнікаў таварыства былі непаслядоўнымі ў сваіх поглядах і дзеяннях. Таму Ўрублеўскаму прыходзілася змагацца, з аднаго боку, супраць бакунізму, а з другога - супраць пазітывісцкіх павеваў, што, распаўсюджваючыся з Польшчы, даходзілі і да эмігрантаў, якія знаходзіліся ў Англіі.

Адзін з актыўных дзеячаў “Люд польскага”, былы камунар К. Вяжбіцкі, пачаў у 1872 г. выдаваць газету “Навіны з радзімы і з эміграцыі”. Выяўляючы незадаволенасць тым, што ў кіраўніцтве Інтэрнацыяналу нібы занадта вялікі ўплыў мелі немцы, ён устаў на бок Бакуніна, супраць Маркса і спрабаваў прапагандаваць яго погляды ў ізноў створанай газеце. У выніку публічных выступаў Урублеўскага і яго тлумачальнай працы Вяжбіцкі не змог на вербаваць прыхільнікаў і змушаны

быў пасля выхаду другога нумара спыніць выданне сваёй газеты.

Горача і рашуча змагаўся Ўрублеўскі з пазітывісцкімі тэндэнцыямі ў эмігранцкім асяроддзі. Калі ў 1873 г. у яго бліжэйшых сяброў Т. Дамброўскага і Ю. Развадоўскага выявіліся такія тэндэнцыі, ён настаяў на выключэнні іх з таварыства “Люд польскі”. Развадоўскі працягваў, аднак, прапагандаваць згодніцкія лозунгі пазітыўстаў у газеце “Праўда”, якая выдавалася ім. Гэтае выданне друкавалася ў друкарні, якую ўзначальваў Урублеўскі. Разумеючы, што чытачы могуць зрабіць з гэтага няправільная высновы, Урублеўскі вырашыў адмежавацца ад пазіцыі рэдактара газеты, і двойчы яму ўдавалася апублікаваць у “Праўдзе” адпаведныя заявы. У пачатку 1874 г. кароткачасовае захапленне пазітывізмам у Т. Дамброўскага і Ю. Розвадоўскага прайшло, яны былі адноўлены ў правах чальцоў “Людю польскага”, а “Праўда” спыніла існаванне.

Усе зносіны Ўрублеўскага з рэвалюцыянерамі Польшчы і Расіі, якія знаходзіліся ў глыбокім падполлі, былі дбайна заканспіраваныя, таму пра іх захавалася вельмі мала звестак. Тое нямногае, што захавалася, сведчыць аб наяўнасці ў Урублеўскага параўнальна шырокіх сувязяў з радзімай і славянскімі землямі.

Алфавіт “палітычных злачынцаў” Варшаўскай следчай камісіі, які цудам захаваўся ад пажараў Другой Сусветнай вайны ў Галоўным архіве старых актаў у Варшаве ўтрымоўвае запіс аб Урублеўскім, што адносіцца да 1873 г. Ён паказвае, што царскія ўлады добра ведалі пра яго ўдзел у Парыжскай камуне і кіраўнічай ролі ў арганізацыі “Люд польскі”. У графе “У чым вінаваціцца” гэтага алфавіту супраць яго прозвішча запісана: *“Генерал Камуны, чалец Цэнтральнага камітэта сацыяльнага таварыства, утворанага ў Лондане пад назвай “Народны саюз” для арганізацыі рабочага класа ў айчыне”*.

У першай палове 70-х гадоў вельмі нярэдкамі былі выпадкі, калі ў Расійскай імперыі то на памежным пункце, то ў якім-небудзь з буйных гарадоў аб’яўлялася паліцэйская трывога з нагоды магчымага прыбыцця “эмісараў” эмігранцкіх рэвалюцыйных арганізацый, у тым ліку Міжнароднага Таварыства Рабочых. Так, у верасні 1871 г. Віленскае губернскае жандармскае кіраванне (ГЖК) было прыведзена ў баявую гатоўнасць папярэджаннем III аддзялення аб тым, што некаторыя чальцы Інтэрнацыяналу накіроўваюцца ў *“Польшчу і Поўнач-Заходні край для ўтварэння Інтэрнацыянальнага камітэта”*. Яшчэ да гэтага ў Вільні паліцыя атрымала ўказанне *“строга сачыць, каб у выпадку з’яўлення Яраслава Дамброўскага, братаў Вілкашэўскіх або іншых эмігрантаў і дзеячаў Інтэрнацыяналу [...] яны былі неадкладна падвергнутыя арышту і з усімі дакументамі і рэчамі, якія аказаліся пры іх, суправоджаныя [...]”*. У тым жа 1871 г. Адэскае ГЖК атрымала звесткі пра тое, што ўдзельнік Камуны польскі эмігрант Валяр’ян Урублеўскі мае намер праз Адэсу прайсці ў Расію. Да наступнага, 1872 г., адносяцца данясенні царскіх агентаў аб намеры прайсці ў Расійскую імперыю па справах Інтэрнацыяналу паляка К. Турскага, рускага А. Давыдава і г. д. У чэрвені 1872 г.

III аддзяленне атрымала данясенне аб тым, што ў Белградзе на сербскай мове друкуецца вялікім накладм брашура “Вольнае жыццё”, якую *“чальцы Інтэрнацыяналу мяркуюць везці ў Расію і Аўстрыю для распаўсюджвання ў найнізкім класе насельніцтва”*.

Да гэтага, царскія шныры амаль нічога не ведалі пра сувязі Ўрублеўскага з Расіяй і Польшчай. Зараз з розных крыніц вядома некалькі больш, але ўсё ж яшчэ вельмі мала. Невялікія ў дадзеным выпадку і надзеі на будучыню: умовы былі такія, што ўмелыя канспіратары зносілі свае таямніцы ў магілу.

У сваякоў Урублеўскага захавалася яго цыдулка да цёткі, Эміліі Ўрублеўскай, датаваная восенню 1871 г., з просьбай перадаць яго новы лонданскі адрас маці, якая жыла тады ў вёсцы непадалёк ад Гародні. Падпісаны тэкст прозвішчам Вальдэмар (з яго дакументамі Ўрублеўскі выбраўся з Парыжа і жыў першыя месяцы ў Лондане). Гэта дазваляе меркаваць, што перапіску з тымі, хто знаходзіўся на радзіме, Урублеўскі і пасля веў пад гэтым прозвішчам альбо пад іншымі сваімі псеўданімамі: В. Валеры, В. Ватсан і г. д. Існаванне цыдулкі сведчыць пра тое, што шляхі для перадачы допісу (легальныя або нелегальныя) усё ж існавалі і Ўрублеўскі ўмела імі карыстаўся.

Сувязь з Літвой і Беларуссю Ўрублеўскі мог ажыццяўляць пры дапамозе выхадца Цельшаўскага павету камунара Ю. Бжазінскага, які ў 70-х гадах нейкі час знаходзіўся ў Галіцыі, а таксама выхадца з Коўні Л. Белазёрскага - эмігранта, які вярнуўся ў 1874 г. з Лондана на радзіму. Маглі быць карыснымі ў гэтых адносінах і выхадзец з Гарадзеншчыны П. Л. Лаўроў, а таксама рэдакцыйны апарат і сетка агентаў газеты і часопіса “Наперад!”, якія выдаваліся ім у эміграцыі”. Гэтыя друкаваныя органы змяшчалі матэрыялы аб Літве і Беларусі. Асобнікі названых выданняў пранікалі туды на працягу ўсяго перыяду іх існавання, г. зн. з 1873 па 1877 г.

У праграме Генеральнай Рады Інтэрнацыяналу ад 2 студзеня 1872 г. зафіксавана паведамленне Маркса аб тым, што Ўрублеўскі (які па хваробе не прысутнічаў на паседжанні) атрымаў з Кракава вестку аб стаўленні тамтэйшых сацыял-дэмакратаў да Міжнароднага Таварыства Рабочых. Аказваецца, яны з запалам выказаліся за Інтэрнацыянал. Контрдеманстрацыя арыстакратычнай партыі і ўсе яе высілкі, па паведамленні Урублеўскага, скончыліся поўнай няўдачай; больш за тое, яны паслужылі новым імпульсам для руху ў абарону Інтэрнацыяналу. У чарговым данясенні ў Пецябург царскага агента Балашэвіча-Патоцкага пры выкладанні звестак, атрыманых Урублеўскім, згадваліся некаторыя дэталі, пэўнасць якіх пакуль цяжка правесці. У прыватнасці, у гэтым данясенні гаварылася аб тым, што ў Кракаве да Інтэрнацыяналу далучыліся тры секцыі агульнай колькасцю 400 чальцоў.

Балашэвіч-Патоцкі, які выдатна разумеў, якое значэнне для польскіх эмігрантаў маюць канспіратыўныя сувязі з радзімай, паспрабаваў у 1872 г. перахапіць іх, прапанаваўшы адправіць ад імя Інтэрнацыяналу ў Галіцыю А. Я. Касцецкага, праз якога спадзяваўся атрымаць неабходную інфармацыю.

Царскі агент неаднаразова звяртаўся з гэтай просьбай да Маркса і іншых чальцоў Генеральнай Рады. Урублеўскі заявіў, што ў яго кантакты з Польшчай маюцца, і што ён не вельмі давярае меркаванаму сувязному. У выніку прызначэння Урублеўскага і з-за адсутнасці ў Генеральнай Рады патрэбных сродкаў у той момант, калі магло быць прынята памылковае рашэнне, план Балашэвіча-Патоцкага не ўдаўся. У лісце Маркса да Бекера ад 11 лютага 1873 г. распавядаецца аб гэтай гісторыі наступным чынам: *“Усё гэта здарылася задоўга да Гаагскага кангрэсу. Касцецкі развітаўся са мной, але яшчэ доўгі час пасля гэтага я сустракаў яго на вуліцах Лондана, а затым больш нічога не чуў аб ім. З тых часоў усё змянілася. З Галіцыяй, куды за гэты час перасялілася адэтуль шмат палякаў, гэтак жа як і з іншымі часткамі Польшчы, у нас зараз жывыя і рэгулярныя сувязі. Такім чынам, у новым эмісары патрэбы няма. Да таго ж Урублеўскі крытычна настроены ў адносінах да Касцецкага, якога нашы палякі наогул мала наважваюць”*.

Касцецкі паехаў у Еўропу на свой страх і рызыку; фінансаванне паездкі, верагодна, узяў на сябе Балашэвіч-Патоцкі. Але яго разлікі не апраўдаліся: ці то Касцецкаму не ўдалося пракрасціся ў канспіратыўную сетку, ці то ён адмовіўся даваць звесткі лонданскаму агенту. А ў сакрэтнай справе III аддзялення, як памяць аб гэтай няўдалай авантуры засталася наступнае агентурнае паведамленне ад 5 красавіка 1872 г.: *“Ян Касцецкі адправіўся ўжо з Лондана ў Парыж, адкуль*

едзе ў Галіцыю і Варшаву як агент Карла Маркса для ўтварэння секцыі Інтэрнацыяналу ў паўднёвых губернях Расіі”.

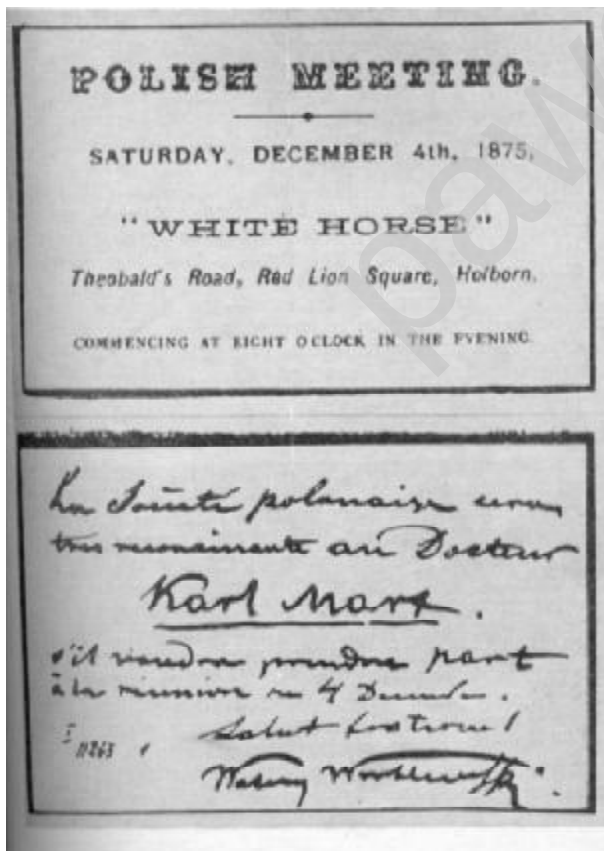
У сакавіку 1874 г. Урублеўскі звярнуўся да Энгельса з наступным лістом: *“Буду вельмі ўдзячны, калі вы дашлеце мне рашэнне Кангрэсу Інтэрнацыяналу і Маніфест Камуністычнай партыі, напісаны Вамі ў 1848 г. Мне трэба адправіць іх некаторым славянскім гурткам, якія мяне пра гэта просяць”*. У нас пакуль няма дадзеных аб тым, якія славянскія гурткі меў на ўвазе Урублеўскі, але прыведзены дакумент ясна гаворыць аб існаванні такіх гурткоў і іх сувязях з польскай секцыяй Інтэрнацыяналу. Гэта пацвярджаецца і прыездом у Лондан для перамоваў з Урублеўскім прадстаўнікам пецябургскага гуртка польскіх сацыялістаў Я. Хласко.

Гэты прыезд, які адбыўся ў 1875 г., засведчаны ў шэрагу крыніц, у тым ліку архіўных і мемуарных. Цікава, што Хласко прыйшоў да Урублеўскага з рэкамендацыйным лістом П. Л. Лаўрова, які ў сваю чаргу атрымаў, відаць, нейкую рэкамендацыю з Пецябурга, якая адносіцца да Хласко. Вядомы дзеяч польскага сацыялістычнага руху Б. Лімановскі сустракаўся з Хласко ўлетку 1876 г. у Львове. У сваіх успамінах ён распавядаў пра Хласко: *“Быў у Лондане, пазнаёміўся з генералам Урублеўскім і пісаў мне пра яго [...] Генерал Урублеўскі вельмі яму спадабаўся, і ён думаў, што трэба было б увайсці з ім у больш цесныя зносіны, зрабіўшы яго сваім замежным прадстаўніком Хласко верыў у сацыялістычныя прынцыпы і гаварыў аб неабходнасці выдання, якое выходзіла б у Львове як орган навуковага сацыялізму”*.

Знаходзячыся ў эміграцыі, рэвалюцыянеры з Расійскай імперыі вялі барацьбу супраць царызму пераважна, так сказаць, з далёкіх дыстанцый, выкарыстоўваючы прапагандысцкія і іншыя сродкі. Але часам ім удавалася магчымасць весці гэтую барацьбу, непасрэдна ўздзейнічаючы на цара, які наведваў еўрапейскія сталіцы, або на дыпламатычных саноўнікаў, што стала знаходзіліся там. Адзін з такіх выпадкаў згадваўся ў сувязі з няўдалым ва ўсіх адносінах тэрарыстычным актам А. Беразоўскага ў 1867 г. Два іншыя выпадкі супалі па часе з знаходжаннем Урублеўскага ў Лондане.

Увесну 1874 г. рускі цар Аляксандр II нанёс візіт у Англію. Падрыхтоўка да яго вялася па ўсіх кірунках: ангельскія газеты расшаркваліся перад каранаваным госцем, руская амбасада ў Лондане інспіравала петыцыю з зневажальнай просьбай палякаў аб амністыі.

“Люд польскі” супрацьпаставіў гэтай угодніцкай кампаніі распаўсюджваннем тэрмінова аддрукаванага на ангельскай мове звароту да ангельскага народа, пад якім стаялі подпісы В. Урублеўскага і Я. Крынскага. Маркс у лісце да Л. Кугельмана ад 18 траўня 1874 г. выкладаў сутнасць справы наступным чынам: *“Так званая петыцыя тутэйшых палякаў аб амністыі з’яўляецца справай рук рускай амбасады; тутэйшыя палякі выпусцілі супраць яго звернутую да ангельцаў адозву, якая складзена і падпісана Урублеўскім; яна шырока распаўсюджвалася на нядзельных мітынгх у Гайд-парку. Ангельская прэса (за зусім малаважным*

Запрашальны квіток К. Марксу на польскі мітынг у снежні 1875 г. з аўтографам В. Урублеўскага на абароце

выключэннем) віляе хвастом: цар жа - "наш госць"; але, нягледзячы на ўсё гэта, сапраўдны настрой па стаўленні да Расіі больш варожы, чым калі-небудзь з часу Крымскай вайны..."

Маркс і Энгельс добра ведалі аб падрыхтоўцы звароту і яго распаўсюджванні. Энгельс папярэдне знаёміўся з тэкстам звароту і, магчыма, парэкамендаваў унесці ў яго якія-небудзь папраўкі, што тычацца зместу або перакладу на ангельскую мову. Гэта пацвярджаецца лістом Урублеўскага да Энгельса ад 3 траўня 1874 г. *"Я не маю магчымасці, - гаворыцца ў ім, - бачыць Вас сёння ўвечар, таму пасылаю маніфест на пошце і прашу Вас вярнуць яго заўтра раніцай, бо цар ужо ў дарозе! Ва ўсякім разе я прыйду паціснуць Вашу руку і гора падымаючы за тую клопату, якія Вам прыношу"*. Некалькі пазней Энгельс апублікаваў у нямецкай рабочай газеце "Дэр Фолькштат" артыкул "Польская пракламацыя", у якой ён салідарызаваўся з асноўнымі думкамі звароту і далучыў да іх некалькі заўваг аб важнасці польскага пытання для нямецкіх рабочых.

Другі падобны выпадак адбыўся ў 1877 г., калі пачалася руска-турэцкая вайна. Ангельская дыпламатыя, дамагаючыся аслаблення царскай Расіі, марыла аб паўстанні ў Польшчы і Літве. Ангельскі прэм'ер-міністр Б. Дзізраэлі прапанаваў Урублеўскаму велізарную суму грошай на арганізацыю паўстання. Урублеўскі, старанна ўзважыўшы становішча і параіўшыся папярэдне са сваімі суайчыннікамі, а таксама з Марксам і Энгельсам, адказаў Дзізраэлі наступным чынам: *"Я не кандацьер і не збіраюся біцца дзеля грошай. Калі б я бачыў, што наступіў час для паўстання, то падрыхтаваў б яго ў сваім краі, не чакаючы грошай ангельскіх капіталістаў"*. Паказальная не толькі гэты адказ Урублеўскага аматару палітычных правакацый, але і тое, што пераважная большасць польскай эміграцыі ўхваліла яго пазіцыю.

Здолеў Урублеўскі, відаць, паўплываць і на пазіцыю "Канфедэрацыі польскай нацыі", якая паўстала ў Галіцыі ў 1876 г. і галоўнай сваёй задачай лічыла падрыхтоўку на польскіх землях паўстання, прымеркаванага да буйнага ваеннага сутыкнення на Балканах, якое насоўвалася. Англія і Аўстра-Вугоршчына былі вельмі зацікаўленыя ў захаванні там статус-кво і таму гатовыя былі выдаткавацца на падкуп; але яны зусім не збіраліся аказваць сапраўдную ваенна-дыпламатычную падтрымку польскаму нацыянальна-вызвольнаму руху і ўступаць з-за незалежнасці Польшчы ў сур'ёзны канфлікт з царскай Расіяй і кайзераўскай Нямецкай імперыяй. Пры такім знешнепалітычным становішчы і пры адсутнасці рэальных магчымасцяў рэвалюцыйнага выбуху на рускай тэрыторыі выступ польскага народа быў асуджаны на паразу і з'явіўся б непатрэбным кровапраліццем. З гэтага зыходзіў Урублеўскі, астуджаючы парыў тых, каму не цяпелася ўзяцца за зброю.

Прыкладна гэтак жа ацэньвалі становішча Маркс і Энгельс. У лісце да Ф. А. Зорге ад 27 верасня 1877 г. Маркс пісаў: *"У дадзены момант усё залежыць ад таго, ці будуць палякі (у Царстве Польскім) наводзіць сябе рахмана. Толькі б там не было ніякіх рокашаў у*

дадзены момант!" Супадзенне тут не было выпадковым. Яно тлумачылася блізкасцю палітычных пазіцый Урублеўскага з поглядамі заснавальнікаў навуковага камунізму, а таксама сталым абменам меркаваннямі паміж Урублеўскім, Марксам і Энгельсам. Так, напрыклад, Урублеўскі распаўядаў Марксу і Энгельсу аб сваіх планах, звязаных з руска-турэцкай вайной. Гэта пацвярджаецца лістом жонкі Маркса, якая пісала з Лондана Ф. Зорге ў студзені 1877 г.: *"Пра астатніх знаёмых я мала што магу паведаміць Вам [...]". Урублеўскі знёсся з турэцкім міністрам, каб адразу ж пасля аб'яўлення вайны адправіцца ў Турцыю. Ён добра б зрабіў, калі б ужо даўно туды з'ехаў, бо яго жыццё з-за беднасці і ранаў вельмі цяжкае. У выпадку ж, калі вайны не будзе, ён цалкам тут прападзе, асабліва калі прыняць да ўвагі яго цяперашні ўзбуджаны стан. Шкада, калі ён не знойдзе прыдатнага занятку. Ён чалавек сапраўды вельмі таленавіты і прыстойны хлопец"*. Маркс і Энгельс у сваю чаргу дзяліліся з Урублеўскім сваімі меркаваннямі з нагоды крызісу на Балканах. Маркс, напрыклад, пісаў 31 траўня 1877 г. Энгельсу: *"Твая ацэнка становішча ў Турцыі так сходзіцца з майёй, што я амаль даслоўна выказаў яе ўрублеўскаму"*.

З канунам руска-турэцкай вайны 1877-1878 гг. звязаныя істотныя перамены ў жыцці ўрублеўскага. Збольшага яны тлумачацца адзначанымі вышэй знешнепалітычнымі калізіямі і новымі павевамі ў польскім нацыянальна-вызвольным руху. Але самым галоўным было тое, што ў 1876 г. амаль адначасова перасталі існаваць Інтэрнацыянал і "Люд польскі", а менавіта яны ўтрымлівалі ўрублеўскага ў Англіі. Цяпер можна было прывесці ў выкананне даўно спеўшы намер перабрацца на кантынент. Даволі доўгі час Урублеўскі правёў, па сведчанні крыніц, ураз'ездах паміж Лонданам і рускай мяжой, а ў другой палове 1877 г. канчаткова пакінуў ангельскую зямлю.

ЖЭНЕЎСКАЕ РАЗДАРОЖЖА

Імкнучыся да шырэйшых кантактаў з суайчыннікамі, Урублеўскі пасяліўся ў Жэневе. Тут была параўнальна шматлікая калонія рускіх рэвалюцыйных эмігрантаў. У ліку тых, з кім асабліва зблізіўся ўрублеўскі, былі стары знаёмы П.Л. Лаўроў, П.Н. Ткачоў і некаторыя іншыя рускія народнікі. Магчыма, Урублеўскі ўстанавіў кантакт з У. П. Абнорскім, які даволі доўга жыў у Жэневе (1876-1877 гг.), а затым - у 1878 г., верагодна, быў там праездам. Не выпадкова ва "усяподданнейшым" дакладзе за 1878 г. III аддзяленне паведамляла цара аб тым, што рускія эмігранты "вядуць узмоцненую таёмную працу і нават збліжаюцца з польскай чырвонай партыяй, якая таксама мае зносіны ў Расіі і ў Царстве Польскім".

Польскі мемуарыст Б. Ліманаўскі, апісваючы рускую эміграцыю ў Жэневе тых гадоў, адзначыў існаванне ў ёй розных варожых групавак. Адна з іх, параўнальна нешматлікая, утварылася вакол часопіса "Набат" і П. Н. Ткачоў. Па словах мемуарыста, мена-

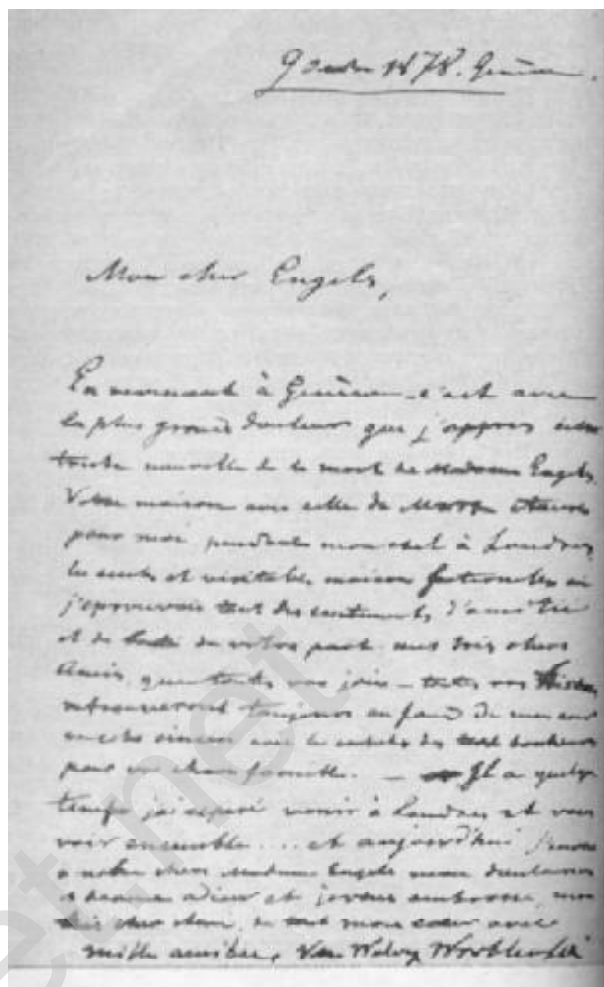
віта “з імi канспіраваўся Ўрублеўскі, а асабліва варожа да іх ставіўся Драгаманаў”.

З ад’ездам Урублеўскага з Англіі не перапыніліся яго старыя сяброўскія адносіны з Марксам і Энгельсам. Яны пісалі Ўрублеўскаму, цікавіліся яго дзейнасцю і станам здароўя, аказвалі матэрыяльную дапамогу.

Найболей ранні з захаваных лістоў Урублеўскага за гэты перыяд адрасаваны Энгельсу і датаваны 26 снежня 1877 г. Гэта быў час, калі ён не ведаў, ці надоўга застанеца ў Жэневе, і пачуваўся там даволі тужліва. У лісце многае гаворыць аб асабістым сяброўстве карэспандэнтаў, і гэтым ён нагадвае перапіску першых лонданскіх гадоў. Урублеўскі пісаў: “Паколькі не ведаю яшчэ, калі змагуз Вамі ўбачыцца, вырашыў перапыніць сваё маўчанне і насылаю мноства выразаў сяброўства для Вас і для нашага дарагога Маркса, таксама для Вашых сем’яў, якія ў выгнанні замяняюць мне ўсе радасці ўласнай, якая знаходзіцца ў Літве[...]. Прашудаслаць мне хоць бы вестку пра сябе, гэта даставіць мне велізарную радасць, і я змагу тады весела пачаць новы год, як бы знаходзячыся ў кампаніі старых і дарагіх сяброў”. Адначасова з лістом Урублеўскі выслаў Марксу і Энгельсу частку свайго доўгу і абяцаў вярнуць пазасталую суму, як толькі атрымае грошы ад сваякоў. Наступны ліст Урублеўскага, напісаны праз тры тыдні ў адказ на не выяўленыя пакуль ліст Энгельса, вытрыманы ў тым жа сяброўскім тоне; такі ж характар носіць і датаваны 13 лютага 1878 г. ліст яго Марксу. Абодва лісты датычацца, як палітычных пытанняў, так і асабістых узаемаадносін. Яшчэ два дайшоўшыя да нас лісты звязаныя здзвюмя журботнымі падзеямі. У лісце ад кастрычніка 1878 г. Урублеўскі выразіў Энгельсу спачуванне з нагоды смерці яго жонкі, а ў снежні, даведаўшыся аб смерці жонкі Маркса, паслаў Марксу ліст з спачуваннем ад сябе і ад імя ўсіх жэнеўскіх сацыялістаў.

Маркс атрымаў спачуванне, але падзякаваць Урублеўскаму не змог з-за адсутнасці зваротнага адрасу. У лісце да Энгельса ад 15 студзеня 1882 г. Маркс пісаў: “Я атрымаў [...] ліст ад Урублеўскага, напісаны, відавочна, па даручэнні яго польскай партыі ў Жэневе; аднак у сваёй стараннасці ён забыў падпісацца не толькі ад яе, але і ад свайго імя”. Здароўе Маркса ў 1882 г. вельмі пахіснулася, і па парадзе лекараў ён здзейсніў вандроўку на кантынент. Да гэтага часу адносіцца апошняе згадванне пра Ўрублеўскага ў перапісцы паміж Марксам і Энгельсам. Маркс 24 жніўня з Лазаны паведаміў: “Старога Бекера і Ўрублеўскага пабачу ў Жэневе, як толькі ізноў зменшыцца кашаль”; Энгельс праздзень адказаў: “Кланяйся ад мяне Бекеру і Ўрублеўскаму, калі ўбачыш іх”. Намер цяжка хворага Маркса застаўся неабышчальным, і Ўрублеўскі не змог больш убачыць яго.

Знаходзячыся ў Жэневе, Урублеўскі ўсе свае высілкі накіроўваў галоўным чынам на пашырэнне сувязяў з радзімай, на ўмацаванне тых нітак, якія яго звязвалі з вызвольным рухам у роднай краіне. З-за дбайнай канспірацыі мы ведаем пра гэта вельмі мала. Па глухіх згадваннях нешматлікіх наяўных крыніцаў можна намаляваць толькі самую агульную карціну.

Ліст В. Урублеўскага Ф. Энгельсу, 1878 г.

Па меншай меры двойчы Ўрублеўскі, відаць, пабываў на мяжы з Расіяй. Аб першай паездцы, (якая адносіцца да канца 1877 г., ён узаваўнаюванай форме распавядаў у лістах да Энгельса ад 26 снежня 1877 г. і 18 студзеня 1878 г. (яны ўжо згадваліся вышэй). У першым лісце ён пісаў: “Выязджаючы з Лондана на кантынент (дзе павінен быў сустрэцца з маімі кузінамі), я разлічваў прабыць усяго некалькі дзён. Аднак акалічнасці прымусілі мяне даехаць да самай Галіцыі, а затым вярнуцца ў Жэневу...” У другім лісце, які працягвае тэму “кузін”, ёсць наступныя словы: “Пасля вяртання са спаткання з кузінамі я заспеў Ваш ліст...” Даследчыкі не без падставы лічаць, што пад “кузінамі” Урублеўскі разумеў нейкія канспіратыўныя арганізацыі ў краіне, і што ў канцы 1877 г. яму ўдалося пабываць на тэрыторыі Расійскай імперыі.

Другая паездка ў Расію адбылася ўвосень наступнага года. Аб ёй мы ведаем ізноў-такі з перапіскі [Маркса і Энгельса. 24 верасня 1878 г. Маркс пісаў Энгельсу: “Ліст Лаўрова, які прыйшоў сёння і на які я яшчэ не адказаў, вярні, калі ласка, неадкладна. Адзіна цікавае ў ім месца адносіцца да Ўрублеўскага. Тое, што гаворыцца тут пра апошняга, па ўсёй верагоднасці, правільна, бо цалкам адпавядае яго тэмпераменту, як чалавека дзеяння, і, акрамя таго, больш або менш пацвярджаецца яго маўчаннем у адносінах да нас”. Ліст Лаўрова, пра які згадвае Маркс, не

захаваўся. Але пераказ яго ў нейкай меры тлумачыць ліст Урублеўскага да Энгельса ад 9 кастрычніка 1878 г., які ўжо згадваўся. Ён пачынаецца наступнай фразай: *“Па вяртанні ў Жэневу з велізарным болей атрымаў цяжкую вестку аб смерці спадарыні Энгельс”*. Супастаўленне двух прыведзеных месцаў дазваляе думаць, што гаворка ішла аб нейкай даволі доўгай і строга канспірагійнай паездцы, якая магла быць толькі паездкай у Расію.

Гэта пацвярджаецца яшчэ адной крыніцай - некралогам Э. Вайяна, надрукаваным у “Юманітэ” 15 жніўня 1908 г. У ім, паміж іншым, распавядаецца, што ў 1878 г. Урублеўскі, перапрануты афіцэрам, перасёк мяжу і дабраўся да Пецярбурга і Адэсы. Падчас паездкі, па звестках Вайяна, Урублеўскі пазнаёміўся з нарадавольцам А. І. Жалябавым. Дадзенае паведамленне сугучна з тым месцам брашуры аднаго з сяброў і першага біёграфа Ўрублеўскага - Гяршынскага, дзе гаворыцца аб тым, што генерал Камуны аказваў грашовую дапамогу царазбойцам.

Паездкі Ўрублеўскага ў Расію, зразумела, не з’яўляліся адзіным сродкам ажыццяўлення яго сувязяў з радзімай. Жэнева давала ў гэтых адносінах больш магчымасцяў хоць бы таму, што тут жыло шмат палякаў, якія знаходзіліся ў эміграцыі або якія выехалі за мяжу на час. З былых удзельнікаў падзей 1863 г. Урублеўскі сустракаўся ў Жэневе з А. Трусавым, З. Мілкоўскім, М.К. Турскім, Б. Ліманаўскім; з польскіх сацыялістаў паслепаўстанцкага пакалення ён меў або мог мець кантакты з Л. Варынскім, З. Мендэльсонам, Ю. Уземблам, Э. Кабылянскім, К. Хільдтам, К. Длускім, Л. Крывіцкім, А. Дэмбскім і многімі іншымі. Кожнае з аднаўляемых і ізноў завязаных знаёмстваў адчыняла нейкія новыя шляхі для сувязяў з радзімай. Акрамя гэтага, заставаліся і некаторыя ранейшыя магчымасці.

Адна з іх - зносіны з роднымі, якія па-ранейшаму жылі на Гарадзеншчыне. Хтосьці з эмігрантаў (мяркуюць, што З. Мілкоўскі) паведаміў мацеры Ўрублеўскага пра яго матэрыяльныя цяжкасці; яна прадала ўсё, што можна было прадаць, і ў 1877 г. прывезла сыну ў Жэневу прыстойную суму грошай. Верагодна, акрамя гэтага яна прывезла і, вядома, захапіла з сабой пры вяртанні нямала пісьмовых і вусных паведамленняў, прызначаных не толькі для родных і знаёмых, але і для яго паплечнікаў па канспірагійнай працы ў Літве і Беларусі.

Акрамя прывезеных маці грошай Урублеўскі ў канцы 70-х гадоў атрымаў яшчэ даволі значную грашовую субсідыю ад “ангельскага эмісара” Джона Бутлера. Цяжка сказаць, што гэта за чалавек і для чаго прызначалі грошы тыя, хто іх пасылаў. Расходваліся ж яны на фінансаванне рэвалюцыйнай дзейнасці, прычым, па словах удзельніка падзей, Урублеўскі і яго таварышы з рускай эміграцыі былі так эканомны, што грошай хапіла амаль на 10 гадоў. У выдаткоўванні сваіх уласных сродкаў Урублеўскі, наадварот, не адрозніваўся ашчаднасцю і эканомнасцю. Быўшы, так сказаць, “пры грашах”, ён часам гатовы быў і пашыкаваць. Так, аднойчы ён запрасіў А. Дэмбскага ў дарагі рэстаран, частаваў яго адборнымі вінамі і стравамі, пры гэтым гаварыў: *“Трэба ўсё самае лепшае з’есці і выпіць, каб*

нічога буржуям не засталася”. Больш за ўсё грошай Урублеўскі марнаваў, аднак, на дапамогу бядотным эмігрантам; ён умеў гэта рабіць вельмі тактоўна, са стараннем самому застацца ў цяні. Даволі цікавыя звесткі аб гэтым утрымоўваюцца ва ўспамінах Б. Ліманаўскага

Прыехаўшы з сям’ёй у Жэневу ў верасні 1878 г. і сям-так уладкаваўшыся, Ліманаўскі нанёс першы візіт Урублеўскаму, лічачы яго за сапраўднага правадыра мясцовай польскай грамады. *“Прыняў ён мяне,- піша мемуарыст,- гэтак жа сардэчна, як прымаў усіх Вас - сацыялістаў [...] Быў гасцінным і шчодрым; амаль што раз, калі я бываў у яго, частаваў да смачнай салаты, садавінай і віном. У той час меў грошы і шчодрэ імі распараджаўся. Рабіў ён гэта далікатным спосабам...”* Далей Ліманаўскі распавядае пра тое, як Урублеўскі двойчы аказваў вельмі своєчасовую дапамогу яму і яго сям’і. Першы раз гэта адбылося ў снежні 1878 г. *“Прыбліжаўшаяся кучыя таго года,- піша Ліманаўскі,- не прадвясчаў для нас веселасці. Мы сядзелі без граша і ніякага святочнага стала, акрамя звычайнай гарбаты з хлебам, ладзіць не намерваліся. Час вячэры набліжаўся. Сядзячы з Вінцій (жонка Ліманаўскага), мы разважалі аб цяжкіх умовах нашага жыцця. Раптам раздаўся званок у дзверы. Я ускочыў адчыніць іх. Перад мной стаяў хлопец з фартухом, якія звычайна носяць у кандытарскіх, з двума кошыкамі. Думаючы, што ён памыліўся дзвяр’ма, паказаў яму дзверы насупраць. Уадказ ён падаў мне картку з надпісам: “Спадару Ліманаўскаму ад генерала Ўрублеўскага”. У адным кошыку былі цацкі для дзяцей, у другім - бутэлка віна і пірожныя. Нечакана атрымалася добрая святочная вячэра. Але самым прыемным было бачыць велізарнае задавальненне дзяцей: асабліва бавіў іх трус, які званіў, калі рухаўся вазок, у якім ён сядзеў. Дзякуючы Ўрублеўскаму мы весела правялі час дапазна. Гэта было адно з самых прыемных для нас калядных святаў”*.

Урублеўскі і ў далейшым працягваў дапамагаць сям’і Лімановскіх, калі тая адчувала матэрыяльныя цяжкасці. *“Калі мы так гаравалі,- працягвае свой аповяд мемуарыст,- прыйшоў некалькі раз Турскі і ўручыў мне 200 франкаў як пазыку ад генерала. Зрабіў ён гэта так, што, не зневажаючы сябе, можна было прыняць дапамогу з лёгкім сэрцам. Турскі, які лічыўся як бы за ад’ютанта Ўрублеўскага, часта выконваў яго даручэнні. Іпадобным спосабам генерал мне некалькі раз дасылаў грошы, так што мой доўг вырас да тысячы франкаў. Пазней, калі ў мяне з’явіліся грошы, а Ўрублеўскі, прайграўшыся ў Манака, знаходзіўся ў вялікай галечы, я выплаціў доўг амаль увесь. Потым, калі ён ізноў быў пры грашах, а я меў патрэбу, ён ізноў даваў мне ў пазыку, так што я застаўся вінен яму каля пяцісот франкаў”*.

Дапамагаў Урублеўскі і іншым польскім эмігрантам, у прыватнасці З. Мілкоўскаму. Яму Ўрублеўскі перадаваў грошы праз Ліманаўскага. *“Па адносінах да Мілкоўскага быў пасярэднікам ад генерала Ўрублеўскага,- распавядае Ліманаўскі,- які шматразовымі перадачамі даў яму ў пазыку значную суму. Генерал*

адлюстроўваў гэтую дапамогу як пазыку, але зусім не разлічваў на вяртанне грошай. Быў ён у гэтых адносінах сапраўдным камуністам". Зрэшты, у лепшай частцы эміграцыі гадоўнасць аказаць самаадданую дапамогу не была рэдкасцю, пры гэтым паліак дапамагалі рускім, а рускія - палякам. Той жа Ліманоўскі, распавядаючы аб бяготным становішчы многіх польскіх эмігрантаў, пісаў: "Рускія сацыялісты дапамагалі ім сім-тым, хоць самі гаравалі..."

Вось, мабыць, увес той нешматлікі фактычны матэрыял, па якім мы можам меркаваць аб жэнеўскім перыядзе. Матэрыял гэты адлюстроўвае пераважна знешні бок падзей, звязаных з жыццём і дзейнасцю Ёрублеўскага. Але як ішло яго ўнутранае развіццё?

Жэнева стала для Ёрублеўскага доўгім і нялёгкім раздарожжам. Гэта правільна ў літаральным сэнсе, бо ў гэты перыяд ён шмат часу праводзіў у раз'ездах і неяк не зусім асвоіўся на новым месцы. Гэта правільна і ў пераносным сэнсе, паколькі ў жэнеўскі перыяд Урублеўскаму прыйшлося ўшчыльную сутыкнуцца з такімі цалкам новымі для яго з'явамі ў польскім вызвольным руху, якія ламалі многія яго ўяўленні і паграбавалі істотнай ідэяна-палітычнай пераарыентацыі.

Адно з такіх пытанняў - адзнака перспектывы польскага вызвольнага руху і выбар спосабу дзеянняў на бліжэйшы час. "Што датычыцца палітычных пытанняў,- пісаў Урублеўскі Энгельсу 26 снежня 1877 г.,- то праграма мая, прынятая і маймі суайчыннікамі, зводзіцца да некалькіх слоў: арганізоўвацца для будучыні... і лепш нічога не выйграць, чым усё праіграць". У наступным лісце да Энгельса (ад 18 студзеня 1878 г.) Урублеўскі пісаў аб расійскім панславізме, прапаганда якога пераследвае мэту пакінуць Польшчу, якая змагаецца, адной, і аб згодніках у польскім руху, якія прапаведуюць прымірэнне з царызмам якім заўгодна коштам. "Што датычыцца нас,- заяўляе ён,- то мы ў любой сітуацыі поўныя рашучасці: у адзіночку або не - будзем змагацца!" З гэтага можна, відаць, зрабіць выснову, што Ёрублеўскі працягваў арыентавацца на рэвалюцыю ў Польшчы, але перспектывы руху на бліжэйшы час ацэньваў не вельмі аптымістычна.

Іншае пытанне - аб суадносінах сацыяльных і нацыянальных задач польскага вызвольнага руху - толькі злёгка закрануты ў лісце Ёрублеўскага да Маркса ад 13 лютага 1878 г. З даволі імглістых фраз у лісце можна зрабіць выснову, што Ёрублеўскі схільны ўсё-такі ставіць на першае месца задачы нацыянальныя, што ён перакананы ў неабходнасці захоўваць унутранае адзінства нацыі ў імя дасягнення незалежнасці Рэчы Паспалітай абодвух народаў.

Пытанне аб суадносінах нацыянальнага і сацыяльнага фактараў у руху быў ці ледзь не самым вострым у дыскусіях, якія разгортваліся ў тыя гады сярод польскіх эмігрантаў у Жэневе, на старонках друкаваных органаў, якія выдаваліся імі, у брашурах і пракламацыях. У лістападзе 1879 г. часопіс "Руўнасць" апублікаваў, напрыклад, артыкул К. Длускага з вельмі характэрным загаловам - "Патрыятызм і сацыялізм". Яе аўтар адлюстроўваў погляды сацыялістычных гурткоў,

узнiклых у Польшчы ў другой палове 70-х гадоў.

У артыкуле падкрэслівалася, што ў польскім вызвольным руху гадоў сутыкнуліся дзве ідэі. Адна з іх характарызавалася наступным чынам: "Старая ідэя патрыятызму з разнастайнымі праграмамі, ад самых белых да самых чырвоных, якая сёння ўжо памірае, і якая змяняецца ў якасці ідэалу польскай дзяржавы без радыкальнага змянення эканамічных адносін, з манополіяй капіталу, з эканамічнай эксплуатацыяй, галечай і цемрай працаўнікоў". Аб другой ідэі, якая з'яўляецца антыгэтай старым ўяўленням, Длускі пісаў: "...ідэя сацыялізму, якая знішчае ў аснове сваёй панаванне капіталу і ўсеўладдзе дзяржавы, якая прадугледжвае эканамічнае вызваленне працаўнікоў, знішчэнне галечы і цемры". Лічачы патрыятызм і сацыялізм узаемавыключальнымі паняццямі, Длускі прапаноўваў чытачу выбіраць альбо адно, альбо другое і заяўляў: "Выбар лёгка для тых, хто, жадаючы сапраўднага шчасця для польскай нацыі, захоча забыць аб патрыятычных традыцыях". У заключнай частцы артыкула Длускі пісаў: "Эканамічнае вызваленне працоўных складае вялікую мэту, якой павінны падпарадкоўвацца ўсе палітычныя рухі".

Урублеўскі па-іншаму разумеў патрыятызм і па-іншаму ацэньваў значэнне патрыятычных традыцый. Акрамя таго, ён наўрад ці мог ухваліць тую тэндэнцыю недаацэнкі палітычнай барацьбы, якая гучала ў Длускага і яго аднадумцаў. Таму даследчыкі (у прыватнасці, Я. Барэйша) цалкам маюць рацыю, лічачы, што дадзеная канцэпцыя была для яго непрыёмнай, што ён аддаваў перавагу супрацоўніцтву з "ткачоўцамі", тады як "Руўнасць" была блізкая дзеячам "Чорнага перадзелу", якія апынуліся ў эміграцыі. Пацверджанне гэтаму маецца ва ўспамінах Ліманоўскага. Апошні адзін час збіраўся абвясціць у друку, што кіраўніком польскай сацыялістычнай эміграцыі ў Жэневе з'яўляецца Ёрублеўскі. "Я наткнуўся, аднак,- піша мемуарыст,- на рашучы супраціў нашых сацыялістаў: яны залішне былі звязаныя з рускімі сацыялістамі, а большасць з іх мела супярэчнасці з тым кірункам, якога прытрымліваўся Ёрублеўскі".

Тэрэтыкі новага пакалення польскіх сацыялістаў правільна разумелі першараднае значэнне сацыяльных пытанняў. Але, захапляючыся, яны ўпадалі ў крайнасць, недаацэньвалі ролю нацыянальнага пытання, выказвалі палажэнні, якія часам прымалі адценне нацыянальнага нігілізму. Гэта адлучала ад іх шматлікіх удзельнікаў вызваленчага руху, - якія прыйшлі ў яго шэрагі на больш ранніх этапах. Ліманоўскі, у прыватнасці, пасля з'яўлення артыкула Длускага "Патрыятызм і сацыялізм" парваў з рэдакцыяй "Руўнасці". Улетку 1881 г. ён і яго нешматлікія прыхільнікі стварылі сацыялістычную супольнасць "Люд польскі", якое абвясціла сваёй асноўнай мэтай барацьбу за вызваленне Польшчы "у межах добраахвотнага прыцягнення". Фактычна пры абмеркаванні гэтай фармулёўкі Ліманоўскі выказаўся за гістарычныя, а астатнія - за этнаграфічныя межы.

Барацьба паміж двума кірункамі, абасобіўшы-

міся не толькі ідэйна, але арганізацыйна, становілася ўсё больш вострай. У канцы 1880 г. група “Руўнасці” арганізавала мітынг, прысвечаны 50-годдзю паўстання 1830-1831 гг. Афшы, якія запрашалі жэнеўцаў на мітынг, пачыналіся словамі: “Жыве сацыялістычная і паўсюдная Рэспубліка рабочых!” У запрашэннях, разасланых найбуйным грамадскім дзеячам, гаварылася аб тым, што лозунг “Жыве Польшча!” згубіў сваё значэнне з таго часу, як увайшоў у жыццё лозунг “Пралетары ўсіх краін, злучайцеся!”. На мітынг сабралася каля 500 чалавек, у тым ліку палякі, рускія, швейцарцы, немцы, французы, італьянцы. Адкрыў яго вядомы дзеяч Інтэрнацыяналу І. Ф. Бекер; выступілі палякі К. Длускі, Л. Варынскі, Ш. Дзікштэйн, З. Мендэльсон, рускія М. І. Жукоўскі, В. І. Засулчін, П. А. Крапоткін. Было атрымана шмат прывітанняў зіншых краін ад дзеячаў рознай палітычнай арыентацыі.

Недаацэнка нацыянальнага пытання, што прагучала ў час мітыngu, атрымала падтрымку не ва ўсіх яго ўдзельнікаў. К. Маркс, Ф. Энгельс, П. Лафарг і Ф. Леснер, якія атрымалі запрашэнне, але не змаглі прысутнічаць, у сваім прывітанні мітыngu таксама выказалі нязгоду з яго арганізатарамі. Яны нагадалі аб асноўных этапах гісторыі польскага нацыянальна-вызвольнага руху, паказалі прычыны, якія абумовілі з’яўленне лозунгу “Жыве Польшча!” Лозунг быў выразам сімпатыі і захаплення нацыяй, “*усе паўстанні якой, гэтак фатальныя для яе самой, заўсёды спыняліся паход контррэвалюцыі*”, нацыяй, лепшымі сынамі якой ніколі не пераставалі аказваць узброены адпор ворагу, усюды змагаючыся пад сцягам народных рэвалюцый”. Палякі, гаворыцца ў заключнай частцы прывітання, сыгралі буйную ролю ў барацьбе за вызваленне пралетарыату ў іншых краінах. “*Цяпер, калі барацьба гэтая развіаецца ўсрэдзіне самога польскага народа, хай будзе яна падтрыманая прапагандай, рэвалюцыйнай прэсай, хай яна аб’яднаецца з імкненнямі нашых рускіх братоў; гэтая будзельнішняя нагодай паўтарыць стары заклік: “Жыве Польшча!”*”

Аднак далёка не ўся крытыка ў адрас арганізатараў мітыngu была справядлівая і вялася з апраўдана інтэрнацыяналісцкіх пазіцый. У кастрычніку 1881 г. на экстрана скліканым сацыялістычным з’ездзе ў Хурэ (Швейцарыя) Б. Лімановскі задумаў спрэчку па тых жа пытаннях з прадстаўнікамі польскіх сацыялістаў Ш. Варынскім і К. Длускім. Абодва бакі ізноў засталіся пры сваіх перакананнях.

Рознагалоссі сярод палякаў сталі шырока вядомыя, выклікалі водгукі з боку ўдзельнікаў сацыялістычнага руху і прымусілі іх выказацца па спрэчных праблемах. Адказваючы на ліст К. Каўцкага, у лютым 1882 г. Энгельс яшчэ раз падрабязна выказаў свае погляды па польскім пытанні. Паказваючы, што нацыянальная незалежнасць і буржуазныя свабоды – гэта “глеба пад нагамі, паветра, святло і абсяг” для пралетарскага руху, Энгельс высмеяў тых польскіх сацыялістаў, якія не ставяць вызваленне краіны ў раздзеле сваёй праграмы. “*Мы, – гаворыцца ў лісце, – ні ў якім выпадку не прызваны ўтрымліваць палякаў ад высілкаў адваяваць сабе жыццёва неабходныя*

ўмовы для іх далейшага развіцця або ўнушаць ім, быццам нацыянальная незалежнасць з інтэрнацыянальнага пункта гледжання – справа вельмі другарадная, у той час як яна, на супраць з’яўляецца асновай для ўсякага інтэрнацыянальнага супрацоўніцтва”. Рознагалоссі палякаў Энгельс разглядаў як эмігранцкія разлады, а платформу “Руўнасці” ацэньваў як памылковую. Ён пісаў: “*Гэта заблуджэнне, у аснове якога ляжаць толькі мясцовыя і праходныя прычыны, пройдзе, не аказаўшы асаблівага ўплыву на саму Польшчу, і падрабязна абвясціць яго не варта працы*”.

Аб стаўленні Ўрублеўскага да спрэчак, якія разгарнуліся, меркаваць вельмі цяжка. Падчас лістападаўскага мітыngu 1880 г. яго не было ў Жэневе, на з’ездзе сацыялістаў у Хурэ ён не прысутнічаў. Якіх-небудзь яго выказванняў з нагоды гэтых двух падзей не засталася. Абодва бакі як быццам бы добра да яго ставіліся, і кожны лічыў яго сваім прыхільнікам. Група “Руўнасці” называла Ўрублеўскага “адным з найбольш баявых абаронцаў нашага справы”. У той жа час Лімановскі, хоць і не прапускаў у сваіх успамінах ні аднаго выпадку, які дазваляў бы шаржыраваць некаторыя з асабістых якасцяў Ўрублеўскага, нязменна прылічаў яго да ліку аднадумцаў ва ўсіх пытаннях, у тым ліку і нацыянальным.

Як ішла справа ў рэчаіснасці? Думаецца, што пазіцыя Ўрублеўскага моцна адрознівалася ад пазіцыі дзеячоў групы “Руўнасці”, але і не супадала з пазіцыяй Лімановскага і яго прыхільнікаў. З групай “Руўнасці” ён не мог быць блізка, бо рэзка адмоўна ставіўся да недаацэнкі нацыянальнага пытання і палітычнай барацьбы. Наўрад ці магла яго прыцягнуць і пазіцыя Лімановскага, які прапаноўваў засяродзіцца выключна на барацьбе за аднаўленне незалежнасці польскай дзяржавы і абвясціць лозунг гістарычных межаў Польшчы, які аддае нацыяналістычным душком. Да разрыву ні з тымі, ні з іншымі не даходзіла. Нейкую ролю ў гэтым ігралі асабістыя якасці Ўрублеўскага і яго высокі аўтарытэт у эміграцыі. Але была, верагодна, і яшчэ адна прычына: тое, што Ўрублеўскі, як і Энгельс, не прымаў сур’ёзна славесныя баталіі эмігрантаў.

Сказанае не азначае, зразумела, што Ўрублеўскі ставіўся да справы сапраўды гэтак жа і ацэньваў з’явы гэтак жа глыбока, як Энгельс. Але ён быў бліжэй да Энгельса, чым іншыя ўдзельнікі дыскусіі, бо прайшоў доўгую ідэйную школу ў Генеральнай Радзе Інтэрнацыяналу, дзе працаваў пад непасрэдным кіраўніцтвам яго заснавальнікаў.

Спачуванне па выпадку смерці жонкі Маркса Ўрублеўскі, як паказвалася вышэй, выказаў не толькі ад сябе, але і ад імя “польскай партыі ў Жэневе”. Польскі навуковец Е. Барэйша, спрабуючы вызначыць, аб якой “партыі Ўрублеўскага” ішла гаворка ў адпаведным лісце Маркса Энгельсу, выказвае ўпэўненасць, што гэта магла быць толькі сацыялістычная супольнасць “Люд польскі”, заснаваная Б. Лімановскім і яго аднадумцамі. Уяўляецца, што для такога сцвярджэння няма падстаў. Калі ж гаварыць аб слове “партыя” у лісце Маркса, то яно, верагодна, не мела пэўнага сэнсу, а паказвала толькі на тое, што Ўрублеўскі выяўляў не толькі свае пачуцці,

але і пачуцці ўсіх польскіх сацыялістаў у Жэневе. Пры гэтым ён ніколі не перавысіў тых маральных паўнамоцтваў, якімі быў надзелены як адзін з найстарэйшых і найбольш заслужаны дзеячаў польскай эміграцыі.

Падводзячы вынікі жэнеўскаму перыяду, прыходзіцца канстатаваць, што, відаць, гэта былі гады некаторага спаду палітычнай актыўнасці ўрублеўскага, спаду яшчэ не вельмі значнага, які прагрэсаваў вельмі марудна, але ўсё-такі спаду. Абумоўліваўся ён шэрагам прычынаў. Несумнеўна, ігралі ролю пагаршэнне стану здароўя і змяненне ўмоў жыцця і дзейнасці ў сувязі з пераездам у Жэневу. Але вельмі істотным было і тое, што ў польскіх вызвольных руху пачаўся новы этап, ён мяняў сваё сацыяльнае аблічча і сваю ідэалогію. Дзеянне гэтага апошняга фактару мела наступствы аб'ектыўнага і суб'ектыўнага парадку.

Аб'ектыўным было наяўнасць значнага ліку новых удзельнікаў руху, выраслых у іншых умовах. Яны мала ведалі ўрублеўскага, а ён дрэнна разумеў іх. Наладжванне паразумення ўскладнялася, адных яго мінулых заслуг часта аказвалася недастаткова.

Суб'ектыўны бок - гэта тая сумневы і ваганні, якія, верагодна, нарадзіліся ў душы ўрублеўскага ў новых умовах. Яго дзейная натура патрабавала практычнай справы, ён імкнуўся ўсталяваць цесныя кантакты з падполлем на тэрыторыі Польшчы. Але рэвалюцыйных арганізацый у краіне было мала, і звязцаца з імі становілася ўсё цяжэй. Будучыня тут была за рабочым рухам, з кіраўнікамі якога ў ўрублеўскага меліся адпаведныя ідэяна-тэарэтычныя рознагалосці. Звыклімі, у нейкай меры нават блізкамі яму, былі многія рысы платформы "нацыянальных" сацыялістаў. Аднак ўрублеўскі бачыў эклектызм і тэарэтычную слабасць платформы, а галоўнае, разумеў, што ў краіне яе паслядоўнікі не мелі трывалай апоры і будучыня была не за імі.

Урублеўскі заставаўся ў Швейцарыі да 1885 г. Аднак тры апошнія гады фактычна не асветлены наяўнымі крыніцамі. Нам не вядома, дзе менавіта і як ён жыў у гэты час, чым займаўся. Наяўнасць або адсутнасць крыніц можа быць звязана з умовамі канспірацыі, можа залежаць ад выпадковых чыннікаў. Думаецца, зрэшты, што, акрамя таго, іграла сваю ролю таксама паніжэнне актыўнасці ўрублеўскага і ў сувязі з гэтым памяншэнне аб'ёму яго дзейнасці.

АРОЛ СА ЗЛАМАНЫМ КРЫЛОМ

У 1885 г. французскі ўрад абвясціў амністыю ўдзельнікам Парыжскай камуны. Скарыстаўшыся гэтым, ўрублеўскі вярнуўся ў Францыю і пасяліўся ў Ніцы, дзе пражыў да 1895 г. Сродкі для існавання ён здабываў, працуючы падзёншчыкам-малатабойцам. Адзін з відавочнікаў распавядаў: *"Урублеўскі у Ніцы, каб як-небудзь пражыць, працаваў у каваля. Аднак пашкоджаная левае рука часта так моцна балела, што бывалі дні, калі ён нічога не зарабляў, бо не быў у стане падняць молат. Сёння пайшоў паведаміць кавалю, што не можа працаваць. Моцны, навінен быць, у яго боль, калі ён растаецца з молатам, таму што калі не куды, то і не есць [...] Калі аднойчы боль у яго не*

спыняўся два тыдні запар, прыйшоў да мяне падчас абеду пазычыць трохі солі і перцу для перамены, як ён сказаў. Я запрашаў яго абедань - не пагадзіўся..."

Пра першыя гады знаходжання ўрублеўскага ў Ніцы ніякіх іншых звестак не захавалася. Б. Ліманюўскі, праўда, згадаў у сваіх успамінах пра тое, што ўлетку 1885 г. Э. Кабылянскі наведваў Ніцу і бачыў там ўрублеўскага. Але ніякіх аповядаў Кабылянскага мемуарыст, нажаль, не прыводзіць. Вядома яшчэ, што ў гэтыя і ў наступныя гады ўрублеўскі даволі часта ездзіў у Парыж.

У 1889 г. у Парыжы адбыўся ўстаноўчы кангрэс II Інтэрнацыяналу, які абвясціў 1 траўня днём міжнароднай салідарнасці працаўнікоў і што прыняў шэраг іншых важных рашэнняў. Удзельнікі кангрэсу наладзілі ўшанаванне пазасталых у жывых герояў Парыжскай камуны. У іх ліку мог знаходзіцца і ўрублеўскі.

Перыяду з 1890 па 1895 г. пашчасціла больш: за гэтыя гады захавалася цэлых 15 лістоў да Ангельса, напісаных ўрублеўскім або пад яго дыктоўку. Лісты з адказамі пакуль не знойдзены, але да нас дайшло некалькі лістоў Ангельса іншым адрасатам, у якіх ёсць згадванні пра ўрублеўскага і пра яго справы. Па гэтых крыніцах можна скласці даволі выразнае ўяўленне аб галечы і бедствах ўрублеўскага, аб вялікай дапамозе, аказанай яму Ангельсам.

Два першыя лісты да Ангельса напісаны пад дыктоўку ўрублеўскага ў чэрвені 1890 г. яго суайчыннікам Ю. Вяжэйскім - былым удзельнікам паўстання 1863 г. і актыўным дзеячам Турынскай гміны "Аб'яднання польскай дэмакратыі"; у Ніцы ён некаторы час жыў з генералам, аказваючы яму грашовую дапамогу і выконваючы абавязкі сакратара. У гэтых лістах паведамлялася аб тым, што ўрублеўскі другі раз на працягу года апынуўся прыкаваным да пасцелі, што ён пазбаўлены сродкаў да існавання і ўмольвае Ангельса пра пацыку. Па словах Вяжэйскага, ўрублеўскі звяртаўся з падобнай просьбай да многіх сваіх заможных сяброў, якім некалі сам дапамог у цяжкую хвіліну, але тыя нават не адказалі. Толькі бязвыхаднае становішча, пісаў Вяжэйскі, прымусіла ўрублеўскага звярнуцца да Ангельса. Паведамляючы ад сябе аб цяжкіх пакутах ўрублеўскага з-за неўралгіі, рэўматычных боляў і параненага пляча, Вяжэйскі пад дыктоўку хворага запісаў яго жарт пра тое, як ён, акрыяўшы, сядзе на каня і, праязджаючы праз Нямеччыну, даўдзе выдатным нямецкім грэтхен, што можа атрымліваць перамогі не толькі над непрыяцелем. У ліпені 1890 г. здароўе ўрублеўскага некалькі палепшылася, і ён сам змог напісаць ліст Ангельсу і падзякаваць за дапамогу і падрабязныя весткі аб сям'і.

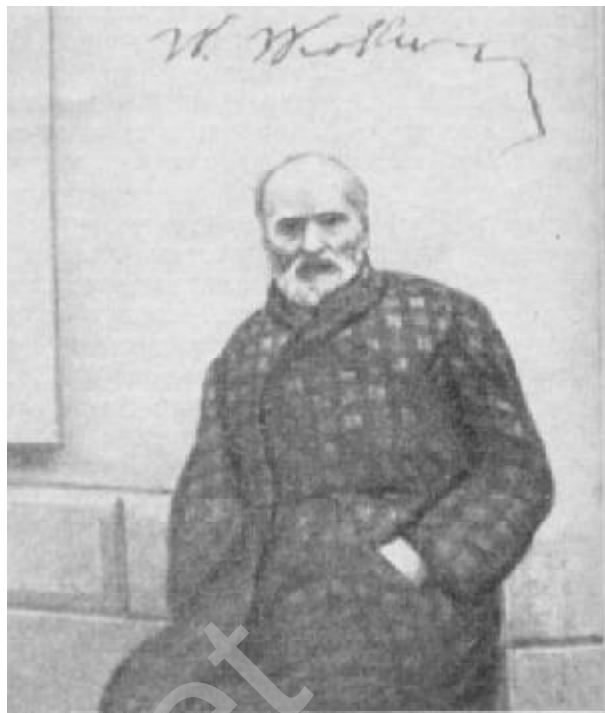
На працягу 1890 г. ўрублеўскім было напісана яшчэ тры лісты Ангельсу; у 1891 г. з-за неўралгіі і саслабелага зроку ён на двух лістах, прадыхтаваных Вяжэйскаму, змог толькі паставіць свой подпіс; да 1892 г. адносяцца два лісты, прадыхтаваныя таму ж Вяжэйскаму, і адзін, напісаны Вяжэйскім без дазволу патрона. Усё лісты ў асноўным выключна асабістага парадку. Яны ўтрымоўваюць просьбы аб новых невялікіх пазыках, падзяка за дапамогу і за паведамленне

навін аб сям'і; у іх ён таксама выказвае надзею на атрыманне ад сваякоў з Літвы грашовых сум, якія дазволілі б яму вылечыцца і прыехаць у Лондан, каб асабіста разлічыцца з Энгельсам. У адным з лістоў ён просіць Энгельса ўздзейнічаць на З. Мендэльсона, які, мабыць, браў некалі ў Урублеўскага грошы ў пазыку. Іншы ліст утрымоўвае просьбу паведаміць адрас Анры Рашфора, некалі звязанага з камунарамі, а пасля дзеяча клерыкальна-манархічнага кірунку. Урублеўскі аказаў у свой час важныя паслугі Рошфору і зараз разлічваў на яго дапамогу.

Аб гэтай просьбе ўрублеўскага распавядаецца ў лісце Энгельса да Лауры Лафарг ад 3 лютага 1892 г. Ён з'яўляецца адной з нешматлікіх крыніц, якія характарызуюць стаўленне Энгельса да ўрублеўскага ў гэтыя гады. Вось тэкст яго першага абзаца: *“Ці неможаш ты дастаць для мяне ў “Intransigent” лонданскі адрас Рашфора? Урублеўскі цалкам нечакана даслаў мне ліст для гэтага шляхетнага замежніка, мяркуючы, што я ведаю яго адрас, але праваліцца мне на гэтым месцы, калі я ведаю каго-небудзь, у каго я магу дастаць яго тут. Усё раяць мне напісаць у Парыж, бо гэта самы хуткі і дакладны спосаб атрымаць гэты адрас. Таму я лічу неабходным рушыць услед за іх парадай і вярнуцца з гэтай нагоды да цябе, тым больш, што, як я падазраю, гэты небарака ўрублеўскі звяртаецца да Рашфора па грошы, і мне ні за што на свеце не хацелася б, каб гаварылі, быццам я быў прычынай затрымкі хоць бы на гадзіну несумнеўна адмоўнага адказу (калі наогул будзе які-небудзь адказ), які напэўна наступіць ад гэтага заўятага разносчыка навін”*.

Нягледзячы на дрэнны стан здароўя, Урублеўскі не адхіляўся ад палітычнай дзейнасці і працягваў спадзявацца на ўздым вызвольнай барацьбы ў Рэчы Паспалітай. Гэта знайшло адлюстраванне ў яго лістах да Энгельса ад 12 ліпеня і 30 жніўня 1890 г. У першым з іх Урублеўскі паведамляў аб сваім намеры здзейсніць паездку да мяжы Расійскай імперыі. Другі ліст пачынаецца словамі: *“Ну вось, я ўжо вярнуўся... (не менш трохраз наचाваў пад адкрытым небам на мяжы Польшчы). Прагну прыехаць у Лондан, каб паціснуць вам руку... вярнуць доўг... даць справядлівае аб усіх сваіх рэвалюцыйных выхадках”*. Некалькі ніжэй у лісце ёсць яшчэ наступная фраза: *“А пасля жніва ў Літве прыеду паціснуць вам руку і зрабіць паведамленне аб усіх маіх выхадках... якія, можа быць, і агідныя, але не анархічныя”*. Цяжка здагадацца аб тым, што хаваецца пад гэтымі намёкамі. Не выключана, што гаворка ішла аб невядомай пакуль акцыі палітычнага характару.

Ускосным пацверджаннем гэтага можа служыць ліст Урублеўскага, які адносіцца да дадзенага перыяду, аднаму з яго сяброў і суайчыннікаў. Ён цытуецца польскай даследчыцай М. Златажышкай у яе працы, прысвечанай генералу Камуны. Ліст утрымоўвае наступныя радкі: *“Ніколі ў жыцці я не аказваўся ў падобным становішчы. Калі б не высяродковыя паводзіны Баляслава, то я, напросту гаворачы, здох бы ад голаду. Не ведаю, як вылузацца з гэтага некла. Я яшчэ ў пасцелі і зноў без граша. Хвароба і доктар*

В. Урублеўскі. Фатаграфія 1890-х гадоў

адабралі ў мяне ўсё. У пятніцу мінае яшчэ тыдзень знаходжання ў гасцініцы... Трэба плаціць, трэба плаціць, або мяне хворага вышпурнуць на вуліцу!.. Неабходна абавязкова выехаць адгэтуль, праехаць праз Парыж... і вярнуцца да вас, бо пара пачаць працу ў нашай краіне”.

У Ніцы на ўрублеўскага, магчыма без садзейнічання з боку яго палітычных супраціўнікаў, быў здзейснена бандыцкі напад. Аднойчы ўначы яго падпільнавалі на вуліцы невядомыя асобы і збілі так, што ён праяжаў у несвядомым стане да раніцы. Падабралі пацярпелага сябры з рускіх эмігрантаў; яны сабралі патрэбную сумугрошай і аплацілі яго лячэнне. У лісце ад 3 ліпеня 1894 г. Урублеўскі пісаў Энгельсу: *“Каля года таму назад шпегі з бандытамі наладзілі на мяне засаду... Зараз выходжу з лякарні, дзе правёў восем месяцаў, дзе мне зрабілі тры цяжкія аперацыі: адна з іх працягвалася тры гадзіны - трэба было разрэзаць бок і выняць рэбры; выходжу з настолькі пашкоджанымі рукамі, што немагчыма ні працаваць, ні пісаць”*.

30 верасня ўрублеўскі адправіў ліст, прадыватаны невядомай “прыяцельніцы з 1863 г.” і паўтараў аповяд аб апісаных ужо няшчасцях. У дадатак да ўсяго, паведамляў ён, Вяжэйскі з'ехаў у Алжыр і не вярнуўся, а зламаны ў сутычцы з бандытамі рука стала так дрэнна рухацца, што немагчыма нават пісаць.

Энгельс чамусьці не змог адразу адказаць Урублеўскаму, але пазней ад яго было атрымана адразу некалькі лістоў і грошы. У зваротным лісце ад 13 снежня 1894 г., апошнім, які захаваўся, лісце Энгельсу, Урублеўскі пісаў: *“Яшчэ сёння павінен адказаць на Вашы добрыя і прыемныя лісты, перададзеныя праз аднаго з маіх добрых сяброў на 1863 г.; а Ваш ліст з “Niech żyje Polska” стварыў Вам цэлы легіён сяброў”*. Нажаль, лісты, якія згадваюцца ўрублеўскім дагэтуль не

выяўлены. А яны напэўна ўяўляюць вялікую цікавасць, асабліва той ліст, які ўтрымоўвае напісаны па-польску стары заклік “Жыве Польшча!”. У адваротным лісце Ўрублеўскага гаворыцца аб некаторым паляпшэнні яго здароўя і аб новых надзеях сесці на каня, калі гэтага запатрабуюць абставіны. “Я мужна адношуся да свайго становішча, - пісаў Урублеўскі, - і ў цяперашні час, дзякуючы Вам, знайшоў прыстанак у маленькім пакойчыку на чацвёртым паверсе ў вельмі бедных, але выдатных рабочых”.

Неўзабаве Энгельсу і іншым яго сябрам удалося дабіцца, каб Урублеўскі пераехаў у Парыж. А. Рашфор дапамог яму ўладкавацца на службу ў газету “Энтра-сіжан”, дзе ён павінен быў кантраляваць рознічны продаж у кіёсках. Жыў Урублеўскі ў самай таннай гасцініцы, сілкаваўся дрэнна, часта хварэў. Падчас хваробы сябры з парыжскіх рабочых прыходзілі наведваць генерала Камуны. Адзін з наведвальнікаў апісаў свае ўражанні: пакойчык пад самой дахам шматпавярховага дома, такі цесны, што ложка займае дзве траціны яго плошчы; з пасцелі з старых газет падняўся насустрач прыйшоўшым сівы, ускалмачаны, да мяжы схуднелы стары. “У нас, стаяўшых ў дзвярах, упіліся чорныя вугольчыкі падпаленых вачэй. У поглядзе яго было нешта падобнае на драпежную птушку; з рукой, абвіслай ад шабельнага выту, ён выглядаў быццам арол са зламаным крылом, які страціў у буру пёры і сілы”.

Разумеючы, што Ўрублеўскі занадта слабы, для таго каб мець сталы заробак, яго сябры пачалі клапаціцца аб пенсіі. Асабліва энергічна дзейнічаў Энгельс, нягледзячы на ўласную цяжкую хваробу. 5 сакавіка 1895 г., адказваючы на прапанову аб зборы ахвяраванняў на карысць Урублеўскага, ён напісаў даволі рэзкі ліст былому камунару Эдуарду Вайяну, стаўшаму відным лідарам французскіх сацыялістаў. У лісце ўтрымоўваліся наступныя вельмі красамоўныя радкі: “Людзі з цяжкасцю павераць, што, хоць пазасталыя ў жывых удзельнікі Камуны і яе пераемнікі прадстаўлены ў палаце 45 дэпутатамі, гэтая такая моцная партыя ўсё ж нядосыць моцная, каб ахаваць ад самой крайняй галечы свайго старога генерала. Гусё ж я працягваю ўсё яшчэ спадзявацца, што знойдзецца спосаб даць яму магчымасць сяк-так праіснаваць, не звяртаючыся да зневажальнай грамадскай падпіскі”.

У канцы канцоў французскі ўрад прызначыў пенсію генералу Камуны Ўрублеўскаму. Аднак гэта адбылося толькі ў 1901 г., г. зн. праз шмат гадоў пасля смерці так гарача выступаўшага за гэта Энгельса.

Некае ўяўленне пра жыццё Ўрублеўскага ў гэтыя гады можна скласці па ўспамінах Б. Ліманаўскага. Мемуарыст, як ужо адзначалася, не быў аб’ектыўным у адлюстраванні сваіх адносінаў з Ўрублеўскім. Але затое ён не скупіўся на падрабязнасці, якія асабліва каштоўныя ў дадзеным выпадку. Ліманаўскі пісаў: “Генерала Ўрублеўскага час ад часу я наведваў, вяртаючыся дадому з бюро. Жыў ён на Ру-дэ-Сен у гасціначцы, суседняй з той, у якой жыўраней. Займаў маленькі пакойчык на трэцім паверсе, да якога вяла стромкая лесвічка з вяроўкай замест поручняў. Пакойчык не абаграваўся, і генерал, вярнуўшыся з

горада, адразу ж хаваўся ў ложка. Калі я быў пры грашах, то прыносіў бутэльку віна, сыр, хлеб і папяросы, якія ішлі ў ход падчас гутаркі. На куццю, каляды, вялікдзень я запрашаў да сабе генерала [...]. Рашфор, рэдактар газеты “Энтра-сіжан”, якому генерал у Жэневе не раз дапамагаў грашовымі пазыкамі, даў яму пасаду інспектара прадаўцоў газет у кіёсках Парыжа. Трэба было праходзіць значныя адлегласці. У пагодлівыя дні гэта было няцяжка, а ў золь і халады Ўрублеўскі моцна стамляўся і прамярзаў, не маючы цёплай вопраткі. Атрымліваў ён 150 франкаў у месяц [...]. Сілкаваўся дрэнна, таннымі і падазронай якасці прадуктамі. Гэта разбурала яго страўнік, і ён часта быў хворы. Неяк я заспеў яго ў адчайным стане. У халодным, неапаляваным і неасвятляным пакоі хворы ляжаў з высокай тэмпературай. Адзінай яго апякункай, якая, калі я прыйшоў (а было ўжо цёмна), прынесла яму свечку з свайго пакоя, была прастытутка, што жыла ў тым жа калідоры. Указаў я нашым сацыялістам на неабходнасць дапамагчы нашаму генералу, тым больш што ён увайшоў у Саюз польскіх сацыялістаў за мяжой. Моты заняўся збіраннем грашовых ахвяраванняў, а Длускі, які быў ужо дыпламаваным доктарам, як найбагацейшы з нас усіх, наспяшаў з медыцынскай дапамогай. Ён перавёў хворага на іншы паверх у той ж гасцініцы ў вялікі пакой з добрай пасцеллю, заплаціў за апалі асвячленне. Выдаткі ўсе ён пакрыў з свайго кашалька”.

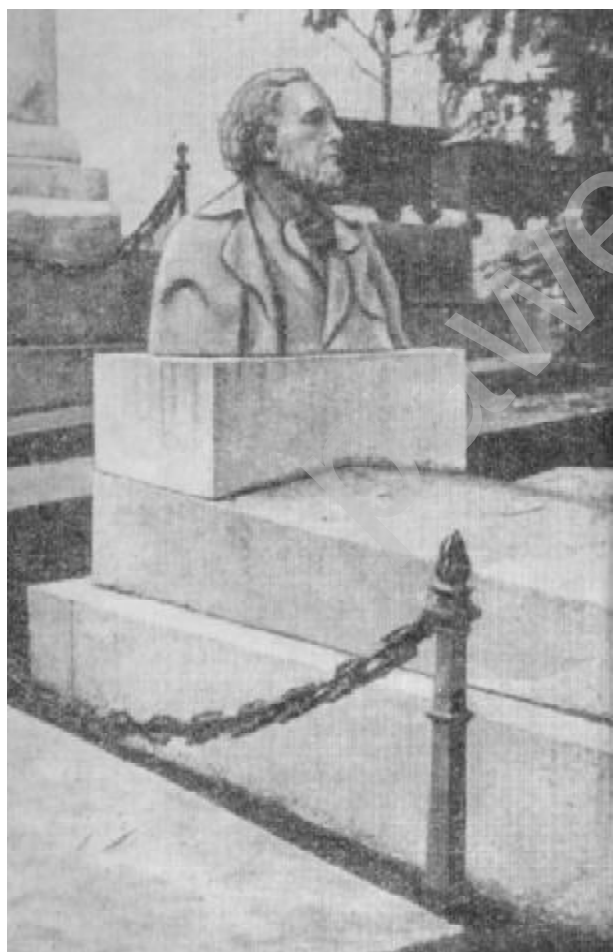
Звесткі аб удзеле Ўрублеўскага ў палітычным жыцці на працягу дадзенага перыяду амаль адсутнічаюць, і паведамленне Ліманаўскага, якое змяшчаецца ў прыведзеным урыўку, аб уступленні яго ў Саюз польскіх сацыялістаў за мяжой з’яўляецца ледзь ці не самым істотным з іх. Польскія “нацыянальныя” сацыялісты да гэтага часу значна паправелі, расчараваліся ў рабочым руху і шукалі сабе прыхільнікаў выключна ў асяроддзі інтэлігенцыі. Што папхнула да іх Урублеўскага, ці падзяляў ён іх ідэйна-тэарэтычныя палажэнні - аб гэтым з першых рук, г. зн. ад самога Ўрублеўскага, мы ніякіх звестак не маем. Па сутнасці ўсё вядомае нам паведамлена Ліманаўскім. Фармальна Ўрублеўскі ўступіў у партыю польскіх сацыялістаў у 1895 г. і, відаць, заставаўся ў яе шэрагах да самай смерці.

У 1900 г. стан здароўя Ўрублеўскага рэзка пагоршыўся. Пакінуўшы працу ў Рашфора, ён пасяліўся ў сям’і свайго земляка (выхадца з Літвы) і былога камунара лекара Генрыка Гяршынскага, які меў хатку ў Уарвіль (непадалёк ад Парыжа). Апошнія гады жыцця Ўрублеўскі быў вельмі слабы, рэдка выходзіў са свайго пакоя, але ніколі не пераставаў цікавіцца рэвалюцыйным рухам. Адзін са сведкаў, які меў магчымасць назіраць за ім у гэтыя дні, пісаў: “Самыя суровыя буры не змаглі схіліць яго ганарлівага лба, расчараванне ніколі не ўрываўся ў яго гераічныя грудзі. Увесь у ранах, якія вынес з бітваў, ён і зараз заўсёды гатовы - чакае новай барацьбы, новых вычынаў у імя будучыні працаўнікоў”.

Смерць нагнала Ўрублеўскага 5 жніўня 1908 г. Парэшткі яго былі перавезены ў Парыж. У пахаваннях

Пахаванне В. Урублеўскага

Помнік на магіле В. Урублеўскага. Парыж.
Могілка Пер-Лашэз.

удзельнічалі акрамя парыжан таксама сябры нябожчыка - палякі, рускія, ліцьвіны, немцы, сербы, чэхі, славакі. Пахавальная працэсія прайшла па тых вуліцах і пляцах, на якіх у 1871 г. ваяваў генерал Камуны. Зямляк

і сваяк Урублеўскага А. Багушэвіч, грунтуючыся на сабраных па свежых слядах звестках, апісвае яго пахаванне наступным чынам:

“Пасля таго як аб смерці Валерыя даведаліся суайчыннікі ў Парыжы, там быў утвораны камітэт з дэлегатаў ад розных таварыстваў. Ён заняўся падрыхтоўкай цырымоніі пахаванняў. Цела нябожчыка перавезлі ў Парыж [...] і пахавалі побач з магіламі яго баявых таварышаў, загінуўшых у 1871 г. у барацьбе за Рэспубліку. Больш за пяцітысячны натоўп праводзіў дамавіну ад чыгуначнай станцыі да магілы на найпрыгажэйшых парыжскіх могілках Пер-Лашэз, а масы народу, (больш за 50 тысяч чалавек) стаялі шэрагамі ўздоўж дарогі. Народ спяваў рэвалюцыйныя песні падчас усёй працэсіі. На могілках прамовы прамаўлялі на трох мовах: французскай, польскай і рускай. Калі труну апускалі ў дол, польскі хор выканаў дзве песні. Пахаванне было грамадзянскім, бо нябожчык быў нявернікам і захаваў выразнасць думкі да апошняй хвіліны жыцця. Зараз камітэт рыхтуе помнік на магілу”.

Звесткі, паведамленыя Б. Ліманаўскім, дазваляюць унесці ў гэтае апісанне невялікае, але істотнае дапаўненне. *“І калі насыпаліся першыя камякі зямлі на дамавіну, - распавядае Ліманаўскі, - з грудзей шматтысячнага натоўпу вырваліся гукі “Марсельезы”, на ўсіх тварах выразілася хваляванне, а ў вачах зазіхацела баявая раішучасць”.* Гэтая дэталі лішні раз падкрэслівае тую ролю, якую нябожчык сыграў у гісторыі рэспубліканскай Францыі, тую павагу, якой яго імя карысталася і карыстаецца ў парыжан.

Артыкул скампанаваны

Станіславам Суднікам

паводле В.Е.Абрамавічюс, В.А.Дзяков. Валерый Врублевский. Издательство “Мысль”, Москва, 1968.

М. Ф. Герасімовіч

ШКЛОЗАВОД “НЁМАН”

Кароткі агляд станаўлення і развіцця

ПЕРВОМУ СТЕКЛОДЕЛУ

*Как золото блестит и переливается,
Обжигает жарким дыханьем
Творенье человеческого разума,
Рожденное в давние дни.
Гордись наш далекий предок,
Понявший возможность сделать
Собирающий солнце камень
Из песчинок, лежащих в пыли.*

*Прошли не годы - тысячелетия.
Космическая пыль покрыла
То место, в котором родилась
Твоя возвышенная мечта.
Забыты имена, лица,
Но вечно твоё творенье,
Соединившее воедино
Камень, пламя и дерзость творца.*

ПРАДМОВА

Праходзяць гады... Мяняюцца пакаленні працаўнікоў... Удасканалываецца тэхніка і тэхналогія гутніцтва. Але нязменнай застаецца магія ператварэння несамавітых зыходных матэрыялаў у празрысты, зіготкі на сонцы камень. І вось ужо амаль 125 гадоў на заводзе гэты цуд паўтараецца дзень за днём.

У станаўленні і развіцці завода можна вылучыць чатыры асноўныя этапы:

а) першы: з дня заснавання “Старой гуты” да года яе перадачы ў арэнду.

Ён ахоплівае перыяд з 1883 г. па 1891г., калі мясцовы абшарнік Зянон Антонавіч Ленскі задумаў і пабудаваў завод і арганізаваў вытворчасць вырабаў са шкла. Корагка яго можна ахарактарызаваць як “**Першыя крокі**”.

б) другі: з моманту арэнды “Старой гуты” да пачатку другой сусветнай вайны.

Гэта - 1891-1939 гг., калі была пабудаваная “Новая гута”, выкуплены завод у Бярозаўцы і “Старая гута”, і кіраванне трыма заводамі сканцэнтравана ў адных руках; калі была пабудавана вузкакалейная чыгунка спачатку з паромнай пераправай праз раку Нёман, а затым і па драўляным мосце; калі падчас Першай Сусветнай вайны, рэвалюцыі, грамадзянскай і польска-савецкай вайны “Новая гута” была спаленая, а завод у

Герасімовіч

Герасімовіч Мікалай Фёдаравіч нарадзіўся 18 сакавіка 1937 года ў в. Мазалі Салігорскага р-на, Менскай вобл. у сялянскай сям’і.

У 1944 годзе пайшоў у першы клас, а ў 1954 г. скончыў Чапліцкую сярэднюю школу з срэбным медалём і паступіў у Беларускі палітэхнічны інстытут на хіміка-тэхналагічны факультэт па спецыяльнасці “Тэхналогія сілікатаў”.

Пасля заканчэння інстытута ў 1952 г. пачаў працаваць начальнікам АТК Чыцінскага цагельнага завода, але неўзабаве быў пераведзены ў абласное кіраванне мясцовай прамысловасці, а затым накіраваны на Пятроўска-Забайкальскі шклозавод.

У 1963 годзе пераехаў у Беларусь і пачаў працаваць на шклозаводзе “Кастрычнік” (пас. Ялізава Асіповіцкага р-на), а ў 1965 годзе быў пераведзены на шклозавод “Нёман”, на якім працаваў да 2002 г. быў начальнікам лабараторыі, галоўным тэхнолагам, узначальваў кардынацыйна-рабочую групу па распрацоўцы і ўжараненні КС УКП, быў начальнікам тэхнічнага аддзела, а перадыходам на пенсію нам. начальніка ПТА.

Аўтар больш 20 артыкулаў па розных пытаннях шкляной тэхналогіі; мае 4 аўтарскія пасведчанні на вынаходніцтвы ў вобласці гутніцтва.

Адзначаны ўрадавымі ўзнагародамі.

З 2002 года на пенсіі.

Бярозаўцы спынены і моцна разбураны; і, нарэшце, яго наступнае аднаўленне з укараненнем перадавых тэхналогій, пашырэннем асартыменту і заваёвай новых рынкаў збыту.

Гэты перыяд у гісторыі завода вядомы спачатку як фірма **“Краеўскі і Столе”** а потым **“Столе і сыны”**.

в) трэці: з часу ўз’яднання заходніх абласцей Беларусі з усходнімі ў адзіную рэспубліку і да распаду Савецкага Саюза.

Гэта перыяд з 1939 года па 1991 год, калі завод падчас Вялікай Айчыннай вайны быў часткова разбураны; яго наступнае аднаўленне; будаўніцтва новых цэхаў і ўчасткаў з укараненнем сучасных тэхналогій, пашырэннем асартыменту і інтэнсіўным нарошчваннем аб’ёмаў выпусканай прадукцыі; актыўны ўдзел у міжнародных выставах і кірмашах.

Гэты перыяд у гісторыі завода назавём **“Пашляху пашырэння і рэканструкцыі”**;

г) чацвёрты: з 1991 года да цяперашняга часу.

Гэта перыяд спаду вытворчасці і час актыўнага пошуку свайго месца ў рынкавых адносінах; імкненне захаваць калектыв і забяспечыць канкурэнтаздольнасць і запатрабаванасць выпусканай прадукцыі.

Гэта этап **“На раздарожжы”**.

Пры працы над аглядам ставілася галоўная мэта: прасачыць паэтапнае развіццё завода ад так званай “лясной гуты” да сучаснага прадпрыемства, а таксама нагадаць сучаснікам аб іх папярэдніках - арганізатарам вытворчасці, вядучых адмыслоўцаў, майстрах і рабочых, якія ўнеслі значны ўклад у яго дасягненні, аддаць даніну памяці іх працы.

Пры ўважлівым знаёстве з прыкладанымі звесткамі, сабранымі аўтарам з розных крыніц у працэсе напісання “Агляду...”, учытача можа паўстаць пытанне аб даце заснавання завода з-за наяўных розначытанняў. Аб некаторых з іх я хачу выказаць свае меркаванні.

У “Паказальніку фабрык і заводаў Еўрапейскай Расіі” пад рэдакцыяй М.А. Арлова і С.Г. Будагава, выдадзеным у 1894 годзе, значыцца, што завод быў заснаваны Ленскім З.А. у 1885 годзе. Але ў “Паказальніку фабрык і заводаў Віленскай губерні” паведамляецца, што ў 1885 годзе на заводзе Ленскага З.А. працавала 28 чалавек, і было выраблена прадукцыі на 2 тыс. рублёў. Гэтыя звесткі не стыкуюцца паміж сабой, бо, якім б малым ні быў завод, яго, па існых у той час магчымасцях, нельга было пабудаваць за кароткі час. Бо толькі на выраб і сушку гаршкоў патрабавалася не меней аднаго года. А трэба было яшчэ пабудаваць шкловарную печ і іншыя тэхналагічна неабходныя будынкі.

Таму, хутчэй за ўсё, у “Паказальніку...” прыведзена не дата заснавання завода, а год выпуску першай прадукцыі.

У “Пераліку фабрык і заводаў”, выдадзеным у 1897 годзе (С.Пб. 1897. С. 410-411; аддзел IX “Апрацоўка мінеральных рэчываў; Віленская губерня”; №10234), як год заснавання завода названы 1891г. З гэтым нельга пагадзіцца, бо гэта год заснавання фірмы “Краеўскі У.А. і Столе Ю.А.”, якія ў 1891 годусталі арандатарамі завода Ленскага З.А.

У “Спісе фабрык і заводаў Расійскай імперыі”,

выдадзеным у 1903 годзе пад рэдакцыяй Варзара, годам заснавання крыштальнай фабрыкі “Нёман-Б”, называецца 1875 г.

З гэтай нагоды можна выказаць здагадку, што на месцы пабудаванага ў 1894-1895 гг. Краеўскім У.А. і Столе Ю.А. гуты раней дзейнічала “лясная гута”, заснаваная ў 1875 годзе. Нават калі гэта сапраўды так, то да завода Ленскага З.А., які з’яўляецца папярэднікам цяперашняга шклозавода “Нёман”, гэта не мае ніякага дачынення.

Адкрыццё “Справы” Віленскім губернскім кіраваннем па рапарце Лідскага павятовага паліцэйскага кіравання аб дазvole абшарніку Ленскаму З.А. пабудовы шклянога завода (датавана 10 лістапада 1883 года) і з’яўляецца дакладным пацверджаннем года яго заснавання.

У працэсе працы выкарыстаны матэрыялы з розных архіваў, звесткі з юбілейных выданняў да 100-годдзя і 115-годдзя завода, звесткі перыядычнага друку і аператыўныя справаздачныя дадзеныя, а таксама матэрыялы з гісторыі завода, складзенай Міхасём Сцяпанавічам Сакіным.

Выказваю глыбокую падзяку ўсім працаўнікам, якія аказалі мне садзейнічанне і дапамогу ў зборы звестак і падрыхтоўцы іх да друку.

А таксама з глыбокай пашанай і падзякай успамінаю школьных настаўнікаў: Бранавіцкую М. П., Бародзіч Т.К., Шуберта П.А., Понтуса Н.А., Бараноўскага Б.П., Карповіч Н.Ф., Бранавіцкую С.Ф., Бруй А.А., Холада І.Д., выкладчыкаў інстытута: Безбародава М.А., Жуніну Л.А., Мазелева Л.Я., Новікаву Е.З., Ярмоленка Н.Н., Качана І.С. Міхалевіча П.Ф., а таксама кіраўнікоў прадпрыемстваў і ўстаноў, дзе пачынаў сваю працоўную дзейнасць. Гэта Люксембург І.А., Пасохін А.А., Толпышаў А.П., Кліменка С.І., Мельнікава А.І., Пальшын П.С., Талецкі С.А., Лінкевіч М. Р. Усе яны шчодро дзяліліся сваімі ведамі і досведам, каб іх выхаванцы ўпэўнена ўступалі ў працоўнае жыццё.

ПЕРШЫЯ КРОКІ

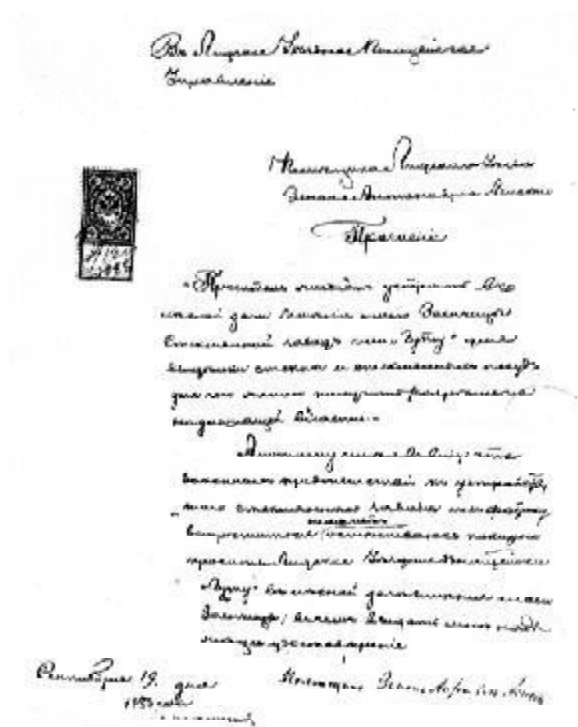
У 2008 годзе шклозаводу “Нёман” спаўняецца 125 гадоў.

Дзякуючы ўмеламу кіраўніцтву і эфектыўнай працы тысяч майстроў розных спецыяльнасцяў шкляной вытворчасці ён з звычайнай “лясной гуты”, якіх было шмат на Беларусі (1), ператварыўся ў адно з вядучых прадпрыемстваў галіны гатункавага посуду ў былым СССР, займаючы па аб’ёме вытворчасці трэцяе месца сярод прадпрыемстваў аналагічнага профілю, саступаючы толькі Гусеўскаму і Дзяцкаўскаму крыштальным заводам.

А усё пачыналася ў верасні 1883 года, калі Зянон Антонавіч Ленскі адправіў у Лідскае павятовае паліцэйскае кіраванне ліст наступнага зместу:

“Просьбіт жадае зладзіць у лясной дачы маёнтка майго Заенчыцы шкляны завод або “Гуту” для вырабу шкла і шклянога посуду, для чаго жадаю атрымаць дазвол адпаведнай улады.

А таму маючы на ўвазе, што законных пераш-

код да пабудовы таго шклянога завода або фабрыкі сустрэцца не можа, адважваюся пакорліва прасіць Лідскае павятовае паліцэйскае кіраванне дазволіць мне будаўніцтва і адкрыццё шкляной фабрыкі або "Гуты" ў лясной дачы маёнтка майго Заенчыцы, у чым і выдаць мне належнае пасведчанне." Ліст датаваны 19 верасня 1883 г.

Можна толькі меркаваць, чым кіраваўся Зянон Ленскі, прымаючы рашэнне аб будаўніцтве завода з такой складанай і энергаёмкай тэхналогіяй, якая яшчэ і да цяперашняга часу не раскрыла ўсіх сакрэтаў і магчымасцяў гэтага дзіўнага матэрыялу. Хутэй за ўсё, гэта імкненне пераканаўча заявіць аб сабе, як аб дзейным і прадпрымальным чалавеку, здольным ажыццявіць сваю мару. І да гонару яго будзе сказана - з пастаўленай перад сабой задачай ён выдатна справіўся.

Ад будаўніцтва завода бачылася вялікая грамадская карысць. Першым чынам, гэта дазваляла задаволіць у акрузе ўсё нарастальную патрэбнасць у ліставым шкле, а таксама ў бутэльках рознага прызначэння. Акрамя таго, тут ужо карысталася шырокай папулярнасцю газавая лямпа, сканструйваная амерыканскім вынаходнікам Сіліманам у 1855 годзе, якая энергічна прыходзіла на змену дымным свечкам і лучыне для асвятлення жылыя, і кожная сям'я імкнулася яе набыць, што патрабавала шмат шкляных вырабаў - рэзервуараў, абажураў, лямпавага шкла і інш. Гэта і вызначыла віды першай вырабленай заводам прадукцыі.

На прашэнне Ленскага З.А. прадстаўнікі ўлады адрэагавалі досыць аператыўна.

Ужо 9 кастрычніка 1883 года прыстаў першага стану Лідскага павету ў выніку праведзенага абследавання мясцовасці, дзе меркавалася будаўніцтва завода, адзначаў у пратаколе: "Якіх-небудзь перашкод для

адкрыцця шклянога завода ў аглядажанай мясцовасці не знойдзена, прычым, апытаныя сяляне суседніх вёсак Ганчарскай воласці вёс. Ганцавічы Дамінік Рахман, Адам Каламыцкі, Іван Казак, Іван Шут, Міхась Каламыцкі; вёс. Агароднікі Казімір Сянкевіч; вёс. Бенявічы Якаў Бялецкі і вёс. Руда Вікенці Буйніцкі і сяла Ганчары Адам Данейка растлумачылі, што лясное ўрочышча, званае абшарнікам Ленскім Устромя, ... належыць Ленскаму; у сярэдзіне ўрочышча працякае невялікая рэчка пад назвай "Чорная рэчка", ... і што да адкрыцця ў азначаным лясным урочышчы шклянога завода, як з іх боку ніякіх перашкод не маеца, роўна і не маеца сустрэчных перашкод..."

Чорная рэчка ля месца "Старой гуты"

Прашэнне Ленскага З.А. разам з пратаколам агляду мясцовасці Лідскае павятовае паліцэйскае кіраванне накіроўвае Віленскаму губернскаму кіраванню, якое 10 лістапада 1883 г. адкрыла "Справу аб дазеле абшарніку Ленскаму З.А. пабудовы шклянога завода". "Справа" было скончана 15 снежня 1884 г.

Каб атрымаць той або іншы штучны матэрыял, у нашым выпадку шкло, патрабуецца забяспечыць шэраг неабходных умоў, без наяўнасці якіх проста немагчыма гэтага дасягнуць. Да іх адносяцца:

1) веданне неабходных зыходных матэрыялаў, правілаў іх падрыхтоўкі і рэцэптур;

2) уменне будаваць цеплавыя аграгаты (шкловарныя, адпальныя і правільныя печы), у якіх можна развіваць высокія тэмпературы (да 1500°C), і мець неабходныя матэрыялы для іх пабудовы;

3) веданне ўсяго комплексу тэхналагічных

Протокол

ПРОТОКОЛ

1883 года октября 9 дня пристав I стана Лидского
Уезда вследствие поручения Лидского Уездного Полицей-
ского Управления от 19 минувшего сентября за № 808 прибыл
сего числа в лесное урочище, принадлежащее к имению
Засницы помещика Зенона Антоновича Ленского называемое
им, Ленским, Устроном, особого же названия официального
это урочище не имеет, производил осмотр местности, где
предлагается Ленским открыть стеклянный завод, при чем
оказалось следующее: местность состоит из смешанного, а
больше соснового леса, отстоит от г. Лиды в 25 верстах,
Гончарского волостного правления в 8 верстах, за рекой
Неманом, от берега каковой 4 версты; в урочище находится
небольшая речка без названия, вытекающая из Ново-
грудского уезда и впадающая в реку Неман; кругом около
местности где имеется быть завод, находится лес, принад-
лежащий помещику Ленскому, граничит этот лес с двух сторон
в расстоянии 3 версты от места предполагаемого завода с
лесом помещика Померанского, с одной стороны в расстоянии
полуверсты с лесом имения Вашкевичи Ледуховского и с
четвертой стороны берегом реки Неман и сенокосами
крестьян Гончарской волости, ближайшие деревни находятся
в Гончарской волости: Островна в 1 версте, Руда в 3 верстах,
Ганцевичи и Огородники в 4 верстах, от линии вновь
строющейся железной дороги и станции Селец в расстоянии
4 версты; в означенном лесном урочище находятся разные
жилые и хозяйственные постройки, которые отстоят от
предполагаемого стеклянного завода в 100 сажень; все
постройки, а равно и окружной лес принадлежат помещику
Ленскому и каких-либо препятствий к открытию стеклянного
завода в осматриваемой местности не найдено, при чем
опрошенные крестьяне соседних деревень Гончарской
волости дер. Ганцевичи Доминик Рахман, Адам Коломыцкий,
Иван Козак, Иван Шут, Михаил Коломыцкий; дер. Огород-
ники Казимир Сенкевич, дер. Беневичи Яков Белецкий и из
дер. Руда Викентий Буйницкий и села Гончары Адам Данейко
пояснили, что лесное урочище, называемое помещиком
Ленским Устроном, расположено действительно, как выше
сказано и принадлежит ему, Ленскому, в середине урочища
протекает небольшая речка под названием "Черная речка",
около которой в некоторых местах (по) их показаниям есть
сенокос и что к открытию в означенном лесном урочище
стеклянного завода, как с их стороны никаких препятствий
не имеется, равно и не имеется встречных препятствий, так
как кругом предполагаемого к открытию завода находится
лес, принадлежащий к помещику Ленскому, который хочет
открыть сказанный завод.

Пристав постановил: о выше изложенном записать
настоящий протокол, который прочитан вслух вышесказан-
ным лицам и, утвердив таковой общими подписями,
представить в Лидское уездное полицейское управление.

Пристав I стана Подпись

Вышеизложенное нам вслух прочитано, изложенное
в нем верно и при осмотре местности находились крестьяне
Гончарской волости Доминик Рахман, Адам Коломыцкий,
Иван Козак, Иван Шут, Михаил Коломыцкий, Казимир
Сенкевич, Яков Белецкий, Викентий Буйницкий, Адам
Данейко, а за них, как неграмотных, по их личной просьбе
расписался

Пратакол агляду мясцовасці

Ануфрий Иванович Вильбик.

“Справа аб дазеле абшарніку Ленскаму З.А. пабудовы шклянога завода”, тытульны ліст.

прыёмаў і патрабаванняў для атрымання высакі-якасных вырабаў (варэнне шкломасы, фармаванне і распаўсюванне халяваў у ліст, адпал і г.д.) і неабходныя для гэтай умовы і прылады;

4) уменне вырабляць пасудзіны для варэння шкломасы (шкловарныя гаршкі), здольныя вытрымліваць уздзеянне высокіх тэмператур і даволі агрэсіўных шчолачных расплаваў.

Да гэтага неабходна дадаць магчымасць забяспечыць планаваную вытворчасць палівам, якога спатрэбіцца вельмі шмат. Лясныя масівы маёнтка маглі задаволіць гэтую патрэбнасць на бліжэйшыя 15-20 гадоў.

Для паспяховага вядзення будаўніцтва завода і яго трывалага станаўлення мала было звесці, запачынаць з папулярных выданняў: трэба было шукаць адмысловую літаратуру.

Таму з вялікай ступенню верагоднасці можна выказаць здагадку, што Ленскаму З.А. пашчасціла набыць з серыі “Тэхнічная энцыклапедыя” манаграфію пад рэдакцыяй Дз.І. Мендзялеева “Шкляная вытворчасць” выдання 1864 года. У ёй утрымоўваліся неабходныя звесткі аб матэрыялах для шкловарэння, рэцэпты разнастайных відаў і гатункаў шкла, апісанне канструкцыі шкловарных, правільных і адпальных печаў, звесткі аб выкарыстаных інструментах для

фармавання вырабаў, падрабязнае апісанне паслядоўнасці аперацый пры вырабе халяў, бутэлек і гатункавага посуду. Для Ленскага З.А., як і для любога пачынаючага арганізатара шкляной вытворчасці, гэта было сапраўды неацэннае набыццё. Выкладзеныя там асноватворныя прынцыпы паслужылі практычным кіраўніцтвам пры правядзенні інжынерных работ па будаўніцтву неабходных аб’ектаў, якія ўтвараюць і забяспечваюць паслядоўны тэхналагічны ланцужок у вытворчасці шкла і вырабаў з яго.

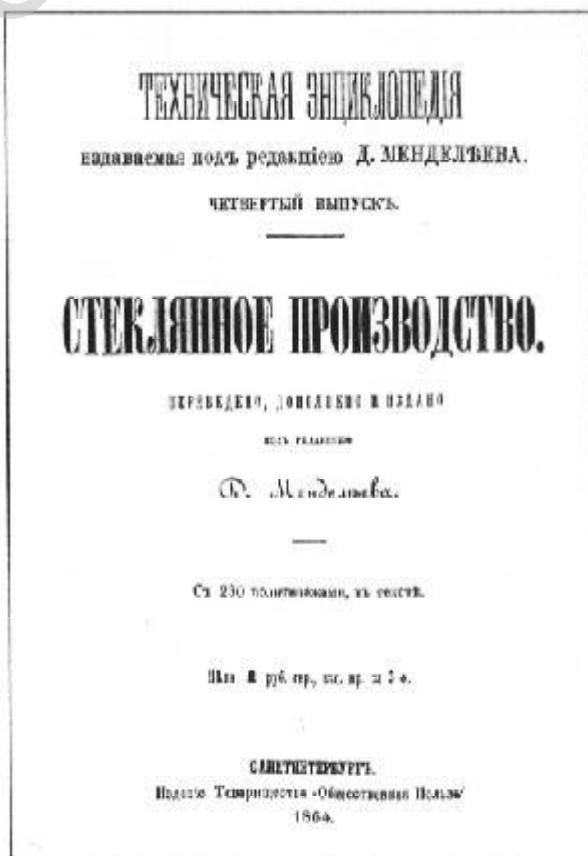
На будаўніцтва завода пайшло каля паўтара года, што з улікам складанасці вытворчасці, якая арганізуюцца, гаворыць аб яго добрай падрыхтоўцы і высокай інтэнсіўнасці вядзення работ. Нараўне з будаўніцтвам памяшканняў, яно ўключала пабудову шэрагу вытворчых печаў, у тым ліку для абпалугліны на шамот, фрытавання шыхты і варэння шкла, а таксама распаўсювання халяў у лісты і адпалу адфармованых вырабаў.

Будаўніцтва нават звычайнай бытавой печы патрабуе вызначаных прафесійных навыкаў, а тым больш гэтага патрабуе печ, тэмпература ў якой павінна развівацца да 1450-1500°С.

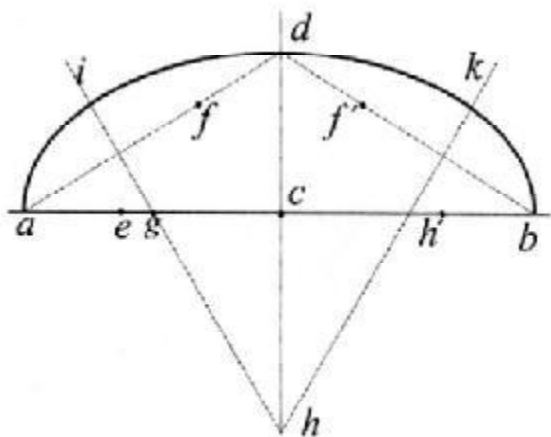
У сувязі з гэтым хачу прывесці тут некалькі рэкамендацый, якія змяшчаюцца ў манаграфіі адносна прылады аднаго з самых адказных і ўразлівых элементаў шкловарных печаў - скляпення:

“Што датычыцца формы скляпення, то па практычных разважаннях яно не можа быць проста адрэзкам шара.

Шчолачы ..., якія ўлятучваюцца з гаршкоў трапляюць на скляпенне і ўтвараюць з рэчывам яго

Тытульны ліст манаграфіі Дз. Мендзялеева

Пабудова скляпення печи

злучэнне, якое плавілася б і аддзялялася б у выглядзе кропель ва ўсіх месцах ад чыста кругавой паверхні, а таксама трапіла б у гаршкі і брудзіла б шкло. Наадварот, у практыцы часцей за ўсё ўжываецца неба ў верхняй частцы па магчымасці плоскае, якое стромка апускаецца да бакоў, таму што пры такім відзе распаўлення кроплі ўверсе моцна прыліпаюць, а па баках хутка сцякаюць, не капаючы. Гэты практычна выпрабаваны від будзеца наступным чынам.

Калі *ab* ёсць шырыня і *cd* вышыня скляпення, то аддымаюць апошнюю з паловы першай і атрымліваюць рознасць адкладаюць па баках *ad* і *db*, пачынаючы зверху. Атрымліваюць праз тое пунты *f* і *f'*. Лініі *af* і *bf'* палавіняць і аднаўляюць у сярэдзіне перпендыкуляры *ih* і *kh*. Пункт *h* перасячэння абодвух перпендыкуляраў служыць цэнтрам для шарападобнай паверхні верхняй часткі скляпення.

Апісваючы круг радыусам *dh* атрымліваюць дугу *idk*. Тады з пунктаў *g* і *h'* апісваюць малыя дугі радыусамі *ga* і *h'b* і атрымліваюць дугі *ia* і *kb* для ніжняй часткі скляпення. Такім чынам атрымліваецца дуга *aidkb* для скляпення шкловарнай печи...

І далей адносна вышыні ўздыму скляпення: “Ад правільнага становішча (і выгляду) скляпення надзвычай моцна залежыць піраметрычнае дзеянне печи, таму што плаўленне адбываецца па большай частцы ад цеплыні, якую адлюстроўвае скляпенне, і што дзеянне прамяністай цеплыні памяншаецца з аддаленнем у геаметрычнай прагрэсіі (г.зн. пры павелічэнні адлегласці ў 2 разы дасягаецца колькасць цеплыні ў 4 разы меншая), то мы ўбачым, што скляпенне павінна быць як мага ніжэй... Мы б прынялі вышыню ў 12”, мераючы ад цэнтра плоскасці, якая ляжыць над краямі гаршкоў, як дастатковую для ўсіх выпадкаў, калі б практычныя развагі аб моцы скляпення не рабілі неабходным у печах вялікага памеру даваць скляпенню вялікую вышыню. Таму калі прымем 12” за *min*, то 18” можна разглядаць як *max*.”

Пабудаваная шкловарная печ была прастакутнай формы на 6-8 гаршкоў і адной прыбудаванай камерай для адпалу бутэлек. Сцены печи былі выкладзеныя з пясчана-гліністых цаглін і блокаў, а скляпенне выканана

метадам пластычнага фармавання “у націр”. Выкарыстанне пясчана-гліністай масы добрае тым, што яна не змяняецца ў аб’ёме пры змяненні тэмпературы.

Сведчаннем пачатку працы завода служаць звесткі, прыведзеныя ў вопісы фабрык і заводаў Віленскай губерні за 1885 год, дзе паведамляецца, што ў

С т а т и с т и к а

важнейшихъ фабрикъ и заводовъ Виленской губерні, сумма годовоѣй производительности въ которыхъ болѣе 1000 руб. за 1886 годъ.

№ по порядку.	Наименование и кому принадлежать фабрики и заводы.	Полное число рабочих занятых производством.	Число рабочих.				Въ т. ч. на фабрикахъ и заводахъ.
			Дорожные.		Мельничные.		
			м.	ж.	м.	ж.	
Лидскій уездъ.							
1	Табачная фаб. Куп. Истия. Вагн.	17100	20	10			Въ т. ч. на фабрикахъ и заводахъ.
2	Пилоарен. зав. Куп. Истия. Вагн.	1800	4				
3	Мѣл. Пески. Прун.	1800					
4	Пилоарен. зав. Куп. Истия. Вагн.	1800					
5	Табач. зав. Демб.	2000					
6	Пом. Валеріана Пей.	1800	10				
7	Урал. Уралск.	24000	10				
8	Бѣл. зав.	21800	9				
9	Дворн. Станислав.	24000	10				
10	Стекловар. зав. Пом. Валеріана Пей.	1800	20				
11	Стекловар. зав. Мѣл. Пески. Прун.	2700	10	8	4		

“Паказальнік фабрык і заводаў Еўрапейскай Расіі”. Тытульны ліст.

Лідським павеце на заводзе абшарніка Ленскага З.А. працуе 28 чалавек, у тл. дарослых мужчын - 16, дарослых жанчын - 6 і падлеткаў - 6 чалавек. А сума вытворчасці склала 2000 руб.

У 1886 годзе праведзены першы халодны рамонт шкловарнай печы і ўсяго іншага абсталявання. Былі выкананыя работы па замене скляпення, паліц для ўстаноўкі гаршкоў, глінянай каласніковай рашоткі, а таксама праведзеныя асобныя канструктыўныя ўдасканаленні, якія тычацца ўхілення ад траплення шкломасы ў гарэльную пры ўцечцы гаршкоў, памераў рабочых вокнаў і паляпшэння цягі на ўсіх рабочых печах. Каласніковая рашотка была ўмацавана па баках металічнымі пласцінамі для забеспячэння захаванасці беражкоў.

Усяго за 1886 год выраблена прадукцыі на суму 1500 руб., а колькасць працоўных склала 28 чалавек, у тл. дарослых мужчын і жанчын адпаведна 26 і 2 чал.

Паніжэнне выпуску прадукцыі ў параўнанні з 1885 г. тлумачыцца вялікімі стратамі часу на рамонт, а таксама працай у апошнія перад рамонтам месяцы на моцна зношанай печы.

Сушка сфармаванага пластычным спосабам скляпення займала 4 месяцы, і знайсці шлях скарачэння працягласці гэтага працэсу значыла наўпрост павялічыць гадавы рэсурс рабочага часу печы. Для гэтага Ленскі З.А. вырашыў апрабаваць спосаб папярэдняга вырабу скляпення па-за печчу. А каб мець магчымасць яго зманціраваць, валодаючы толькі простымі пад'ёмнымі сродкамі (блок, рычаг, канат), скляпенне рыхтавалася з трох частак. Па ўсталяванай апалубцы яно было адфармавана ў ганчарным аддзяленні, дзе і сушылася разам з гаршкамі. І ўжо падчас рамонту ў 1888 года гэтая тэхналогія была паспяхова апрабавана і скарыстоўвалася аж да здычы завода ў арэнду.

Праводзіліся эксперыменты па пошуку магчымасцяў падаўжэння тэрміну службы гаршкоў ад устаноўкі да замены. Для гэтага выпрабаваліся розныя суадносіны шамоту, краёўкі і гліны ў сумесі, а таксама правяраліся ўплыў тонкасці іх памолу на трываласць сценак і дна. Але

асабліва ўвага надавалася выпрацоўцы і захаванню правілаў сушкі, бо з'яўленне трэшчын яшчэ да ўстаноўкі гаршкоў на абпал сведчыла аб іх парушэнні.

У гэты ж перыяд быў таксама арганізаваны абпал высушаных гаршкоў у асобна стаячай тэмпернай печы. А гэта, нараўне з яе пабудовай, патрабавала вырабу вялікай колькасці дапаможнага абсталявання і прыладаў, якія неабходна было прыдумаць, для вымання гарачых гаршкоў з печы, іх транспартоўкі і наступнай устаноўкі ў шкловарную печ. І усё гэта трэба было рабіць хутка і вельмі акурагна, каб не пашкодзіць іх за лік пераахладжэння або неспадзяванага выту.

Перыяд працы завода да 1890 г. можна разглядаць як час сталага пашырэння і ўдасканалення вытворчасці. Па звестках, прыведзеным у "Паказальніку фабрык і заводаў Еўрапейскай Расіі", у 1890г. на заводзе было выраблена каля 200 скрынь аконнага шкла і 50 тыс. штук бутэлек, усяго на суму 6 тыс. руб.

Некоторые сведения о стекольном производстве

за 1890г. Стекло

ГУБЕРНИИ.	Число завед.	Сумма произ-водства в тыс. р.	Число работ.	ГУБЕРНИИ.	Число завед.	Сумма произ-водства в тыс. р.	Число работ.
Астраханская	1	80	176	Оренбургская	2	25	180
Виленьская	5	56	197	Орловская	5	1,010	3,300
Витебская	5	151	193	Пензенская	3	126	466
Владимирская	27	1,778	4,388	Пермская	3	74	188
Вологодская	2	24	60	Рязанская	9	565	858
Волгская	29	286	856	С.-Петербургская	17	1,311	1,305
Вятская	9	289	781	Самбирская	2	88	212
Гродненская	3	36	111	Смоленская	8	488	1,639
Донская обл.	1	20	80	Тамбовская	1	4	22
Екатеринбургская	2	72	300	Тверская	14	769	1,630
Казанская	2	111	356	Уфимская	1	2	8
Киевская	4	68	156	Харьковская	1	2	10
Костромская	2	30	106	Херсонская	1	24	10
Курляндская	5	93	282	Черниговская	3	46	120
Лифляндская	10	271	505	Эстляндская	1	22	23
Минская	1	38	91				
Могилевская	3	60	98				
Московская	10	484	803				
Нижегородская	5	132	385				
Новгородская	15	767	1,348				
				Всего	212	9,412	21,190

Астраханская губ.

Продажа, Габель
в тыс. шт.
руб.

Векунцовъ, Алексей Никол., куп. — Собств. заводъ. Астраханскаго у., в 9 верст. сѣв. з. Астрахани, на землѣ с. Батмаковки. — 1 н. м. въ 5 с. при 2 плавильн. печахъ; выдѣлив. 1.000,000 шт. лампов. стек. и 1.800,000 шт. бутылоч. и пузырчат. для аптеки. При заводѣ аптека и фальцшверъ (1887) 80—175

Виленьская губ.

Вагненокій, Конст., землевл. — Виленьскаго уездъ, н.м. Януны. — На зав. 6 печей стеклов. Изгот. листового стекла 140 дм., 144,000 бутыл. и полубут. и мелкаго стекла (1886) 13— 28

Вагнеръ, Ольгердъ, землевл. — Того же у., н.м. Солоники. — На зав. 6 печей. Изгот. 383,000 бут. и мелк. стекло (1887) 12— 18

Левинъ, Мееръ, куп. — Виленьскаго у., в н.м. Залесье. — На зав. 1 стеклов. печь. Выдѣл. разн. стекла (1885). 13—100

Левинъ, Мееръ, арендаторъ. — Того же у., в н.м. Жабичь. — На зав. 1 стеклов. печь. Выдѣл. бутылки и банки 7— 36

Ленокій, Зеновъ Антонов. — Лидскаго у., г. стана. — На зав. 1 печь. Выдѣл. около 200 шт. окон. стек. и 50,000 бут. (1885) 6— 16

Усяго ж на тэрыторыі Беларусі ў 1890 годзе было 17 гут, на якіх працавалі 690 чалавек, і выраблена прадукцыі на суму 341 т.р., у т.л. па губернях:

Назва губерні	Колькасць гутаў	Колькасць працоўных, чал.	Выраблена прадукцыі, т.р.
Віленская	5	197	56
Віцебская	1	91	38
Гарадзенская	3	111	36
Менская	5	193	151
Магілёўская	3	98	60
Разам	17	690	341

З 20 пералічаных галін прамысловасці на тэрыторыі Беларусі ў 1890 г. гутніцтва займае 12-ае месца.

Развіццё завода патрабавала сталых укладанняў сродкаў, якіх яўна бракавала ад выручкі за вырабленую прадукцыю, і яны браліся з прыбыткаў ад маёнтка, фінансавана становішча якога за гады станаўлення завода значна пагоршылася.

У 1891 годзе перад Ленскім З.А. востра паўстала пытанне аб неабходнасці прыцягнення сродкаў звонку, адным з варыянтаў якога мог быць закладны крэдыт. Але ён таксама добра разумеў, што гэты крок можа прывесці да поўнага банкруцтва прадпрыемства аж да страты маёнтка, бо да гэтага часу ён ужо вычарпаў свае патэнцыйныя магчымасці як арганізатар вытворчасці і не мог прапанаваць чагосьці кардынальна новага, што магло б рэзка падвысіць яго прыбытковасць. Але яму вельмі хацелася захаваць завод у рабочым стане, каб не ператварылася ў пыл укладзеная ў яго шматгадовая праца. І выйсце з цяжкага становішча, якое склалася, ён бачыць у здачы завода ў арэнду.

ФІРМЫ “КРАЕЎСКІ І СТОЛЕ” ДЫ “СТОЛЕ І СЫНЫ”

І такія арандатары знайшліся. Імі сталі Краеўскі Вільгельм Альбінавіч і Столе Юліус Аўгустінавіч.

Як дасведчаныя тэхналогіі і арганізатары шкляннай вытворчасці, якія маюць вялікі практычны досвед, яны адразу ацанілі перспектывыныя магчымасці вытворчасці вырабаў з шкла ў дадзеным рэгіёне. Вялікія лясныя масівы, блізкасць ад нядаўня пабудаванай чыгункі і ад ракі Нёман, а таксама адсутнасць канкурэнтнай вытворчасці абяцалі спрыяльныя ўмовы для працы.

Завод атрымаў добры імпульс для свайго развіцця, аб чым сведчаць аб’ёмы вытворчасці, якія штогод нарасталі:

Найменне паказчыкаў	Адз. вым.	1891	1892	1893
Гадавы выпуск прадукцыі	т.р.	10,3	76,0	89,0
Колькасць працоўных	чал.	52	118	148

Ужо ў 1892 г. яны праводзяць паспяховыя варэнні крышталёвага шкла, а каб стварыць умовы для механізавання працэсу нанясення алмазнай грані набываюць і манціруюць у 1893 г. лакамабіль магутнасцю 10 к.с.

Для муроўкі скляпення выкарыстоўваюцца папярэдне сфармаваныя і высушаныя фасонныя цагляны, што спрыяе падаўжэнню тэрміну службы печы, а таксама апрабавана і ў далейшым атрымала паспяховае ўжыванне прыстасаванне паўгазавой гарэльні або так званай печы Баэтыюса, што было асабліва важна для падвышэння якасці шкла, арыентаванага на выраб гатункавага посуду. Восем як апісвае такую печ Э. Дамур: “У печы Баэтыюса маюцца паглыбленыя рашоткі, загрузаныя тоўстым пластом паліва, дзякуючы чаму прадукты гарэння, праходзячы праз пласт паліва, з’яўляюцца акісляльнікамі і насычаюцца вокісам вугляроду і прадуктамі адгону лятучых рэчываў. Пры гэтых умовах скрозь тоўшчу паліва не можа паступаць дастатковая колькасць паветра для поўнага спалвання газаў і дадатковае паветра ўводзіцца праз каналы, размешчаныя ў чарэні печы, дзякуючы чаму паветра падаграваецца. Перавага гэтых печаў перад печамі прамога апалу складаецца ў магчымасці лепш рэгуляваць прыток паветра. Акрамя таго, астуджэнне чарэня печы халодным паветрам было карысным для падаўжэння тэрміну яе службы”.

Арандатары вельмі аператыўна і паспяхова вырашаюць пытанні рэструктурызацыі вытворчасці.

Асартымент вырабленай у 1893 годзе прадукцыі характарызуецца наступнымі паказчыкамі:

Найменне прадукцыі	Колькасць, т. шт	Сума, т. руб
Сталовы посуд	850,0	64,4
Лямпавы посуд	580,0	11,0
Аптэкарскі посуд	220,0	6,0
Прадметы раскошы	40,0	7,6
Разам	1690,0	89,0

Як відаць з прыведзеных звестак, ужо ў 1893 г. яны адмовіліся на арандаваным заводзе ад вырабу ліставага шкла, вытворчасць якога неўзабаве было наладжана імі ў п. Ганцавічы (Берасцейская вобл.).

Толькі праведзенай пераарыентацыяй вытворчасці і ўкараненнем звязаных з гэтым тэхнічных і арганізацыйных пераўтварэнняў можна было забяспечыць такі бурны рост аб’ёмаў выпусканай прадукцыі.

На вытворчасць вышэйпрыведзенай колькасці вырабаў у 1893 годзе было выдаткавана:

Найменне	Колькасць	Сума, руб.
Пясок кварцавы	16000 пудоў	6 400
Сода	3600 пудоў	7 200
Паташ	3600 пудоў	8 101
Мел	2400 пудоў	240
Гліна вогнетрывалая	2400 пудоў	1 200
Фарбы	40 пудоў	400
Золата (у залатніках)	125 залатн.	1 500
Дровы	1400 саж.	840
Разам		25 840

Ленскі З.А. бачыў, як паспяхова вядуць справы арандатары, і што ён не памыліўся ў сваім выбары - завод набіраў сілу і па заканчэнні тэрміну арэнды гэта будзе зусім іншае прадпрыемства.

Але Краеўскі В.А. і Столе Ю.А. не хацелі здавольвацца роляй арандагараў, а паколькі Ленскі З.А. не хацеў прадаваць завод, то яны ў сваім прашэнні Лідскаму павятоваму паліцэйскаму кіраванню ад 3 чэрвеня 1894 г. просяць аб дазvole пабудавать паравую гуту на арандаванай зямлі ў абшарніцы Ганны Смальян.

12 ліпеня 1894 г. прашэнне было разгледжана будаўнічым аддзелам Віленскага губернскага кіравання, і было прынятае рашэнне: “Дазволіць пабудову паравой гуты на зямлі пані Ганны Смальян Лідскага павету Ганчарскай воласці.”

Атрымаўшы дазвол, Краеўскі В.А. і Столе Ю.А. паспяхова вядуць будаўніцтва за 4 км ад арандаванага імі завода Ленскага З.А. і ўжо 13 жніўня 1896 г. дакладваюць Віленскаму губернскаму кіраванню: “Маем гонар растлумачыць, што паравая гута на зямлі Ганны Смальян у маёнтку Магадзіно намі ўладкована канчаткова”.

Была пабудаваная адна 12-гаршковая шкловарная печ са здымам шкломасы 4200 кг/сугкі. У цэху апрацоўкі быў пантограф, 5 гільяшыхных машын, пескаструменевы апарат і розныя шліфавальныя станкі для апрацоўкі краю і паверхні вырабаў.

У 1897 годзе была пабудавана яшчэ адна шкловарная печ на 10 гаршкоў. Абедзве печы абсталяваныя паўгазавымі гарэльнімі.

У даведніку “Пералік фабрык і заводаў” паказваецца, што ў 1897 годзе на заводзе Ленскага З.А.

пад фірмаю “Краеўскі і Столе” працуе 164 чалавекі і “выраблена посуду сталовага, лямпавага і аптэкарскага і прадметаў раскошы на 116700 руб.”, а на заводзе Краеўскага В.А. і Столе Ю.А. у м. Магадзіно працуе 129 чалавек і выраблена бутэлек і посуду на 140 000 руб.

Завод Ленскага З.А. пачалі называць “Нёман-А” або “Старая гута”, а ізноў пабудаваны - “Нёман-Б” або “Новая гута”.

У гэты ж час надворны дарадца **Андрэй Феліцыянавіч Квяцінскі** рыхтуецца да будаўніцтва гуты ў сваім маёнтку Астроўня, які мяжуе з ляснымі ўчасткамі Зянона Ленскага і Ганны Смальян.

Неабходныя для гэтага сродкі яму былі прадстаўлены мясцовымі купцамі Каплінскім, Бронерам і Трубовічам, якія займаліся гандлем, нарыхтоўкай і сплавам драўніны. Укласці сродкі ў будаўніцтва завода ім здавалася вельмі выгядным, бо перад тварам быў наглядны прыклад паспяховай працы Старой і Новай гуты.

Ужо да красавіка 1896 г. была распрацаваная праектная дакументацыя, прашто сведчыць рэзалюцыя архітэктара Полазава ад 20 красавіка 1896 г.: “Нагляд за работамі прымаю на сябе”.

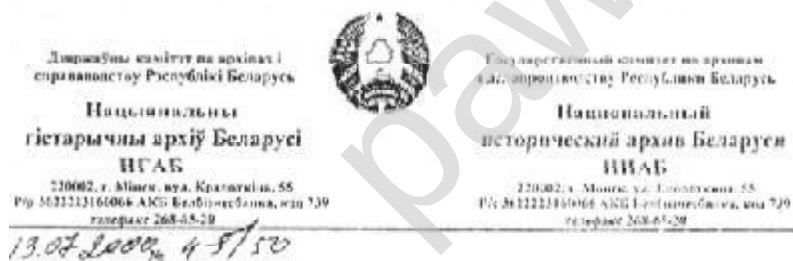
У траўні 1896 г. прашэнне Квяцінскага А.Ф. аб дазvole яму пабудавать гуту Лідскае павятовае паліцэйскае кіраванне перадае будаўнічаму аддзелу Віленскага губернскага кіравання разам з праектнай дакументацыяй, адкуль паступае запыт “даставіць звесткі, ці не маецца з боку паліцыі якіх-небудзь перашкод да задавальнення хадайніцтва просьбіта”.

30 траўня 1896 г. паліцэйскае кіраванне “мае гонар данесці будаўнічаму аддзяленню, што па мясцовых умовах не мае быць перашкод да задавальнення хадайніцтва надворнага дарадцы Андрэя Феліцыянавіча Квяцінскага адносна дазволіць яму прылада ў маёнтку яго Астроўня будынкаў для гуты”.

5 чэрвеня 1896 г. праектная дакументацыя была разгледжаная і ўхваленая старэйшым фабрычным інспектарам, паколькі адпавядала патрабаванням 1890 года да аб’ектаў, якія будуцца.

Канчаткова праект быў разгледжаны і ўхвалены будаўнічым аддзелам Віленскага губернскага кіравання пратаколам ад 30 чэрвеня 1896 г. за № 100.

У ім гаварылася: “З прычыны хадайніцтва надворнага дарадцы Андрэя Феліцыянавіча Квяцінскага, фабрычнага інспектара і паліцэйскага кіравання Лідскага павету, што перашкод да будаўніцтва шклянога завода не сустракаецца, і прадстаўлены праекты правільныя, Губернскае кіраванне вызначае дазволіць надворнаму дарадцу А.Ф. Квяцінскаму пабудову драўляных будынкаў шклянога завода з мураваным будынкам для паравога кагла і рухальнай

Уважаемый Н.Ф.Герасимович!

На Ваш запрос сообщаем, что в справочнике “Перечень фабрик и заводов” (Сиб. 1397. С. 410-411) указаны:
Отдел IX. Обработка минеральных веществ
Виленская губерния
№ 10232 Кривский, Вильг. Альбин. и Столле Юлий Августин., у. Лидский. в. Гончары, с. Молодино (год открытия заведения - 1895), стеклянское производство, всего 129 рабочих, выработано бутылок и посуды из 140 000 руб.,
№ 10234 Ленский Зенон Антон., под фирмой “Кривский и Столле”, у. Лидский. в. Гончары, с. Устронь (1891), стеклянское производство, всего 164 рабочих, выработано посуды столовой, ламповой и аптекарской и предметов роскоши из 116 100 руб.
Одновременно сообщаем, что Лидский уезд с 1795 по 1917 г. находился в составе Виленской губернии, в связи с чем основные материалы по истории населенных пунктов указанного региона должны находиться на хранении в архивах Литвы. Для выяснения справки рекомендуем обратиться в Центральный государственный исторический архив Литвы по адресу: г. Вильнюс, ул. Гяроуба Вильнюс, 10.

С уважением

Директор архива
Зав. отделом

А.К.Габунович

А.К.Габунович
С.А.Рыбаченко

Проектъ.

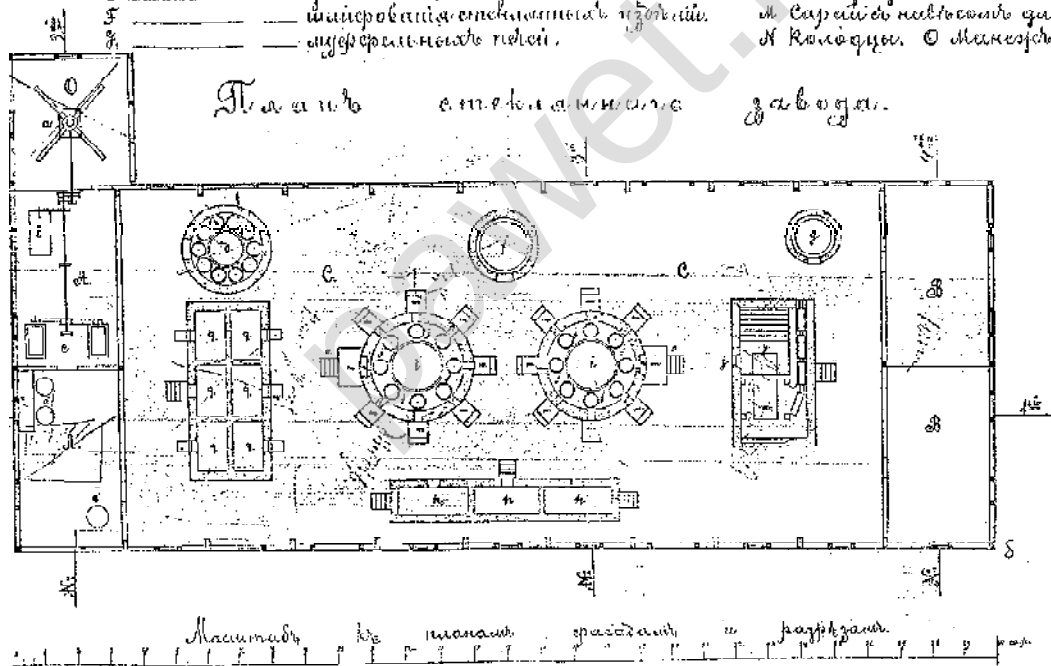
Первіснѣе зданіе, предполагавшее къ постройкѣ для стекляннаго завода показаніемъ каменнаго помѣщенія для парового котла и двигательной машины, въ мѣстѣ Деметровѣ, состоящемъ въ 10 станій відѣскаго дѣла Вишневской губерніи, Владиміръ Владиміровичъ Андреевъ. Фелицынъ Феликсъ.

Проектъ размѣщенія и описанія по проекту. Станій
машинъ и парового котла. Проектъ размѣщенія
центральной части. 30. Іюль 1896 г. 4-й
Владиміръ Андреевъ
Феликсъ Фелицынъ
Феликсъ Фелицынъ
Феликсъ Фелицынъ

Титульний ліст праекту будаўніцтва гуты, выкананы надворным дарадцам Андрэем Феліцыянавічам Квяцінскім.

Узясненіе общаго плана.

А Станція для ферментации глины и песка.	Б Станція для варки глиняных кирпичей.
В Станція для сортировки материалов.	Г Станція для работы.
С Станція для обработки стекла, пазол и листов.	Д Станція для работы.
Е Станція для парового котла.	Ж Станція для работы.
З Станція для двигателя.	И Станція для работы.
И Станція для обработки стекла, пазол и листов.	К Станція для работы.
К Станція для обработки стекла, пазол и листов.	Л Станція для работы.
Л Станція для обработки стекла, пазол и листов.	М Станція для работы.
М Станція для обработки стекла, пазол и листов.	Н Станція для работы.
Н Станція для обработки стекла, пазол и листов.	О Станція для работы.

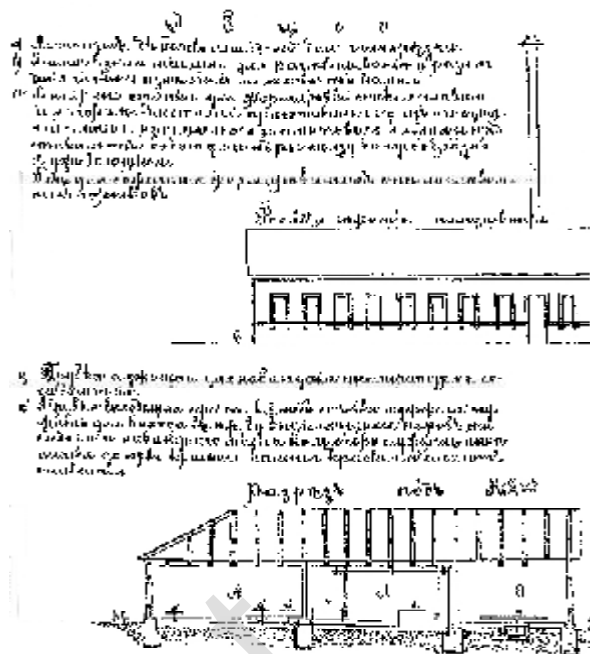
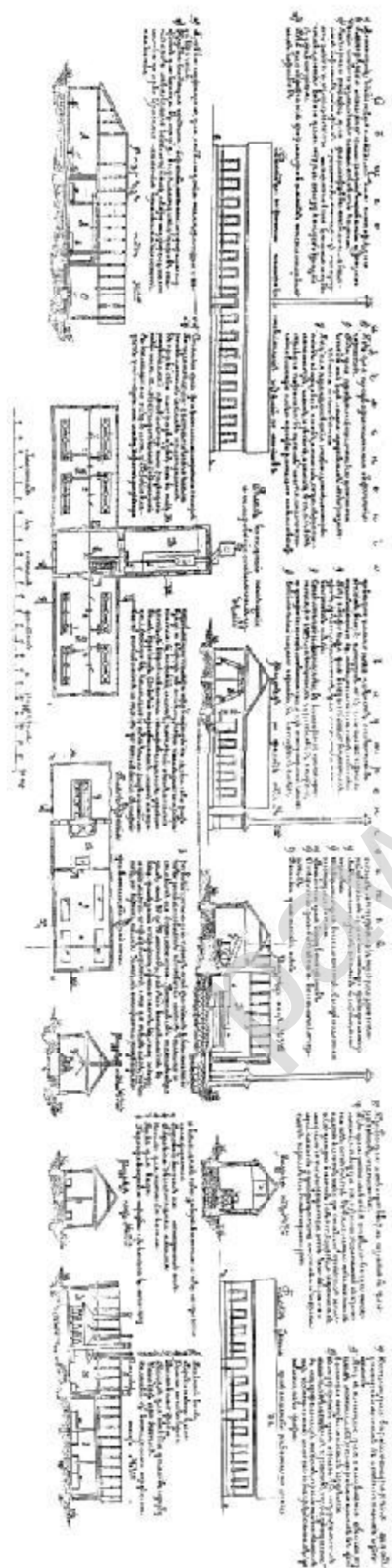
Агульны план заводу

Тлумачэнне да праекту:

- а) механізм, які прыводзіцца ў рух коньмі, для глінарэзкі;
 б) глінарэзная машына для размешвання і размягчэння гліны і раздроблення шамотнага каменю;
 в) ганчарныя станкі для фармоўкі шклопавільных гаршкоў, якія вырабляюцца з вогнетрывалай гліны і здробленага шамотнага каменю і ўяўляюць сабой цыліндры, якія знізу конусападобна звужва-

юцца;

- д) печ для абпальвання фармаваных шклопавільных гаршкоў;
 е) печ для папярэдняга абпальвання гаршкоў (сушка гаршкоў);
 ф) печ для пракальвання пяску для таго, каб ён зрабіўся далікатным, лягчэй размягчаўся і плавіўся;
 г) печ для мяшання шкляных матэрыялаў: кварцавы пясок, паташ, сода, сернакіслы натр, глет,

Фрагмент проекту

вапна, камень і да т.п. у выглядзе тонкага парашка ў сухім стане і прыгатаваную сумесь папярэдне напальваюць даволі моцна пакуль пачне сякацца; у гэтым выглядзе кладуць яе ў гліняныя гаршкі, змешчаныя ў шклопавільных печах;

h) печ, якая служыць для высушвання колатых дроў, ужывальных для абагрэву плавільных печаў;

i) шклопавільныя печы, у якія змяшчаюцца па 3 плавільныя гаршкі ў кожнай;

j) шклопавільныя гаршкі, у якіх сумесь сырых матэрыялаў ператвараецца сплўненнем у вадкую масу;

k) лаўкі, на якіх стаяць плавільныя гаршкі;

l) адтуліна для вымання з выдувальнымі прыладамі;

m) памосты для выдзімальнікаў;

n) адтуліна для ўстаўкі і вымання гаршкоў;

o) выемкі для гарэльных печаў;

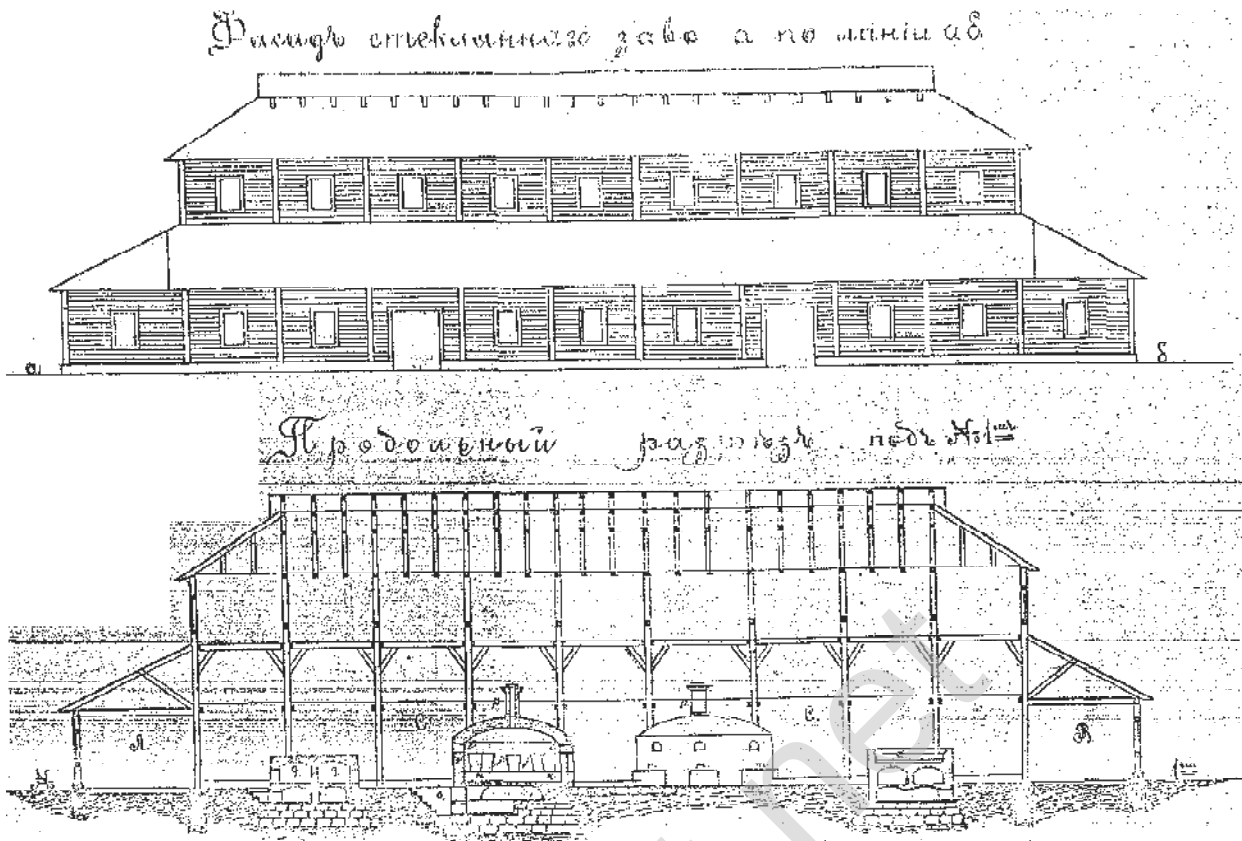
p) трубы для адводу ўверх залішняй для рабочых цеплыні;

печ для гартавання шкла, калі шкляныя пасудзіны атрымалі жаданыя формы, то іх ставяць у калільную печ, потым награвваюць печ да слабога чырвонага гартавання, зачыняюць усе адтуліны і даюць ёй марудна астуджацца, дзякуючы чаму рэчы захоўваюць аднастайнасць складу і пераносяць перамены тэмпературы;

q) катлы для варэння вогнетрывалых фарбаў, ужывальных да шкляных вырабаў;

r) печ з плітою для сплўнення ў ёй розных металаў, ужывальных для размалёўвання шкляных вырабаў;

s) 10 муфеляў для абпальвання муфельных або плаўленых фарбаў; праводзіцца ў муфельных печах, якія вырабляюцца з капсульнай масы і награвваюцца да калільнай гарачыні;

Фасад будинка заводу

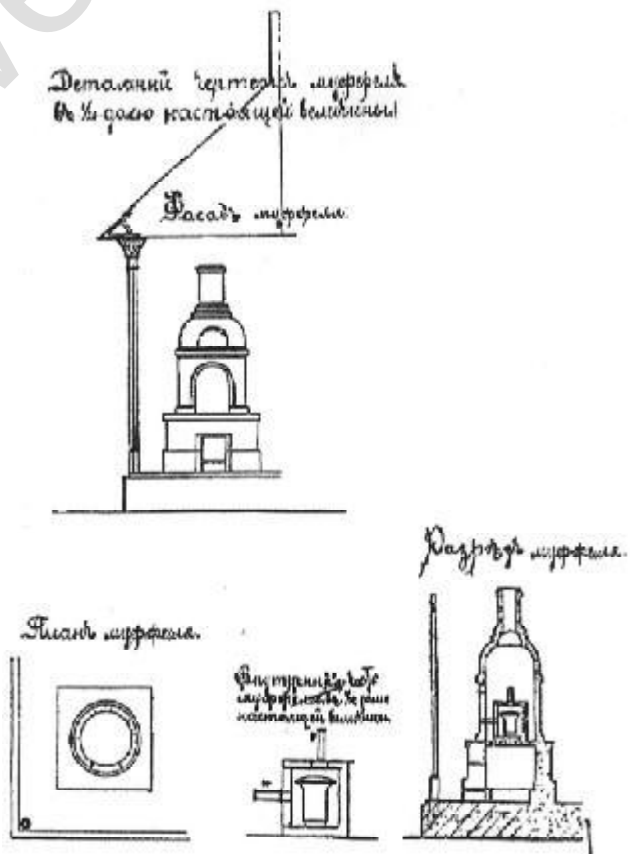
т) трубка, яка служить для назірання за температурой і ходом упальвання;

и) трубка, яка виходить з сярэдзіны верхняй сценкі муфеля, служить для выйсця параў шкіднаму і лавандавага алею, што выдзяляюцца; калі муфель накіліцца да ярка-чырвонага калення, фарбы пачынаюць плавіцца;

v) станкі для размалёўвання, шліфоўкі і паліроўкі;

х, у) пасля вырабу дастатковай колькасці расколатых халяў прыступаюць да праўкі або разводкі іх у так званай правільнай або разводнай печы (літ. х), непасрэдна злучанай з калільнай печчу (літ. у).

Рабочы кладзе цыліндр на лаву, бярэ разводную драўляную палку і праводзіць ёю некалькі раз узад і ўперад па шкле, пакуль апошняе не ператворыцца ў плоскі ліст, які канчаткова затым выраўноўваецца паліравальным драўляным брусом. Рабочы перасоўвае ліст на працягнутую ў калільнай печы частку разводнай лавы і пакідае яе там да астывання. Другі рабочы, які стаіць перад адтулінай укалільнай печы, захоплівае астылы ліст вілкамі і ставіць яго вертыкальна. Паставіўшы такім чынам ад 30 да 40 лістоў, рабочы ўстаўляе ў печ жалезны стрыжань, прыхінае да яго наступныя лісты і працягвае гэта датуль, пакуль печ не будзе поўная. Затым адтуліны разводнай і калільнай печы зачыняюцца, і печ марудна астуджаецца.

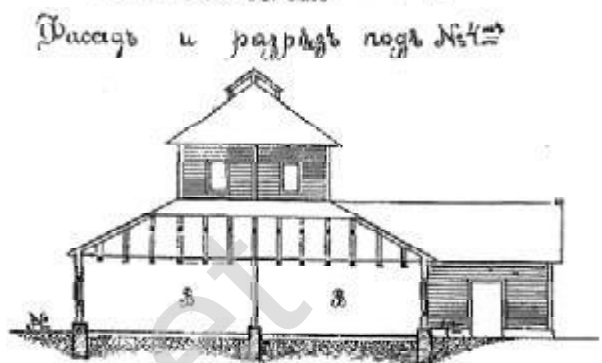
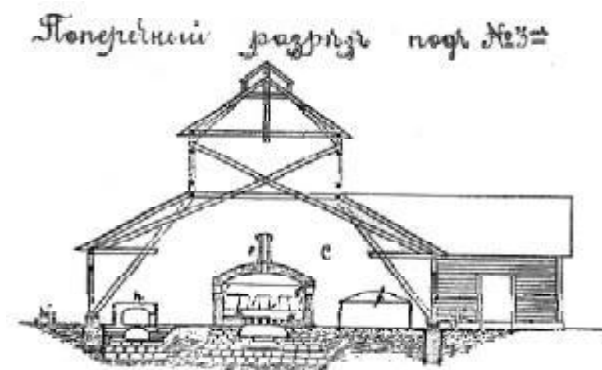
Аркуш праекту

Акрамя таго, на малюнках размешчаны графічныя выявы наступных будынкаў:

- фасад будынка шліфавання шкляных вырабаў;
- разрэз будынка шліфавання шкляных вырабаў;
- план кацельнага памяшкання і шліфавання шкляных вырабаў;
- разрэзы кацельнага памяшкання і шліфавання шкляных вырабаў);
- план будынка размалёвачных работ;
- разрэзы будынка размалёвачных работ;
- фасад будынка размалёвачных работ.

Тутак ж прыведзена апісанне складнікаў сілавой устаноўкі:

- а) паравы кацёл на 25 конскіх сілаў;
- у) паравая рухальная машына;
- с) помпа для сілкавання катла;
- д) бак для вады;
- е) параводная труба з катла ў машыну;
- ф) галоўны вал;
- г) перадачныя валы;
- х) пасы са шківамі;
- і) дымавы комін;
- й) канал для адводу дыму ў комін;
- к) студня пры катле;
- е) каптуры з выцяжнымі комінамі.

Папярэчны разрэз будынка шліфавання шкляных вырабаў

машыны ў маёнтку Астровня ў Першым стане Лідскага павету Ганчароўскай воласці”.

Праектам прадугледжвалася пабудова:

1) асноўнае памяшканне гуты, якое ўключае ў сябе:

- аддзяленне падрыхтоўкі гліны і фармавання шкловарных гаршкоў;
- аддзяленне падрыхтоўкі сыравінных матэрыялаў і падрыхтоўкі шыхты;
- аддзяленне варэння шкломасы і фармавання вырабаў;

2) памяшканне для шліфоўкі вырабаў з устаноўкай паравога катла і рухальнай машыны для прывяду шліфавальных і паліравальных станкоў;

3) памяшканне для падрыхтоўкі фарбаў і правядзення малявальных работ;

4) жылля памяшканні для працоўных і кантора, а таксама адрывы з падстрэшкамі для гаспадарчых патрэб.

Аддзяленні падрыхтоўкі пакавальнай тары, вырабу і захоўвання драўляных форм, склад гатовай прадукцыі, кузня і іншыя дапаможныя ўчасткі размяшчаліся ў памяшканнях гуты і дэкаравання.

Змест праекту сведчыць аб тым, што яго распрацоўнікі валодалі належным узроўнем адпаведных тамучасу ведаў у вобласці тэхналогіі шкляной вытворчасці, а таксама разумелі неабходнасць выкарыстання даступных сродкаў механізацыі для забеспячэння эфектыўнай працы будучага прадпрыемства.

Будаўніцтва завода вялося пад наглядам архітэк-

тара Полазава.

Выдзеленая для гэтага прыкладна за 3 км ад ракі Нёман ва ўрочышчы Бярозаўка: пляцоўка характарызуецца спакойным рэльефам мясцовасці і дастатковымі памерамі для перспектывага развіцця. Да гэтага неабходна дадаць бліжэйшыя лясныя масівы, праходзячую побач грунтавую дарогу Ліда-Наваградак, а таксама блізкасць нядаўна пабудаванай чыгункі. Усё гэта ў комплексе забяспечвала спрыяльныя перадумовы для паспяховай працы.

28 траўня 1898 г. Квяцінскі А.Ф. паведамляе: “Гонар маю да класі Губернскаму кіраванню, што работы па будоўлі і абсталяванні гуты ў маім маёнтку Астроўня Лідскага павету скончаныя”.

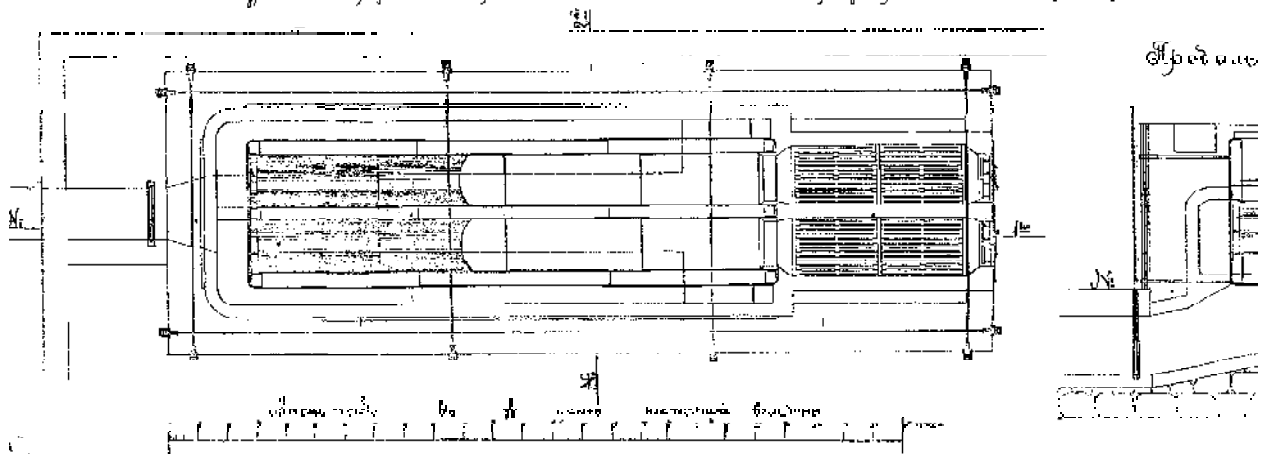
Завод арыентаваўся на выпуск ліставага шкла і сталавага посуду. Каплінскі, Бронер і Трубовіч, якія ўкла-лі сродкі ў яго буданіцтва, выступалі ў ролі арандатараў.

Ужо першыя месяцы працы паказалі, што чаканых прыбыткаў не будзе. Зацягваўся час варэння шкломасы, часта выходзілі з ладу шкловарныя гаршкі, была нізкай якасць фармавання.

Прыманыя меры да паляпшэння працы завода не прыводзілі, бо, не маючы належнага доследу, арандатары не маглі арганізаваць працу так, каб не канстатаваць факт браку, які ўжо здарыўся, а папярэдзіць яго з’яўленне за лік строгага захавання тэхналагічнага рэгламенту па ўсім працэсе вытворчасці. Праявілася неўкамплектаванасць кваліфікаванымі кадрамі і непадрыхтаванасць у пытаннях шкляной тэхналогіі.

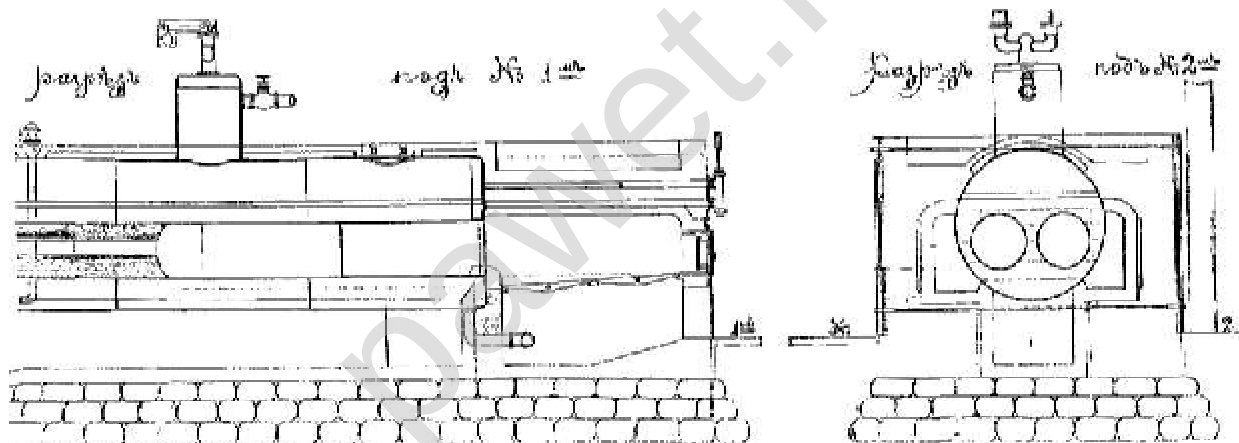
Пазбаўленыя магчымасці карэнным чынам

Котёл железный цилиндрический с плоскими дном и двумя внутренними трубками системы "Uatta"; диаметр котла 18 фута, диаметр его 5 футов; длина внутренних труб 18 футов, диаметр их 1 фут 10 цалей; толщина стенки котла 5/8 цалей; толщина стенки каждой из двух труб 1/2 цали. Гаврельная знешняя пры котле. Рашотка в два ряда каласнікоў, длина рашотки 5 футов 9 цалей, шырыня - 3 фута. Кацёл сілкуецца вадой з дапамогай двух незалежна дзеючых помпай. Паверхня нагрэву котла 375 квадратных футов. Паровых конскіх сілаў 25. Ахоўныя прыборы: манометр - адзін; водопробных кранаў - два; водапаказвальных іхельцаў - два; ахоўных клапанаў - два; диаметр их 2 1/2 цали; адлегласць пунктаў прывагі 2 і 16 цалей; вага гіры - 36 фунтаў; найвышэйшы рабочы ціск пары - 60 фунтаў і 4 атмасферы. Кацёл прызначаецца для дзеяння рухальнай машыны, якая служыць для прывядзення ў вярчальны рух усіх станкоў шліфавання і паліравання шкляных вырабаў, а таксама для двух сілкавальных помпай.

О П И С А Н И Е

Котёл железный цилиндрический с плоским дном и двумя внутренними трубками системы "Uatta"; диаметр котла 18 футов, диаметр его 5 футов; длина внутренних труб 18 футов, диаметр их 1 фут 10 цалей; толщина стенки котла 5/8 цалей; толщина стенки каждой из двух труб 1/2 цали. Гаврельная знешняя пры котле. Рашотка в два ряда каласнікоў, длина рашотки 5 футов 9 цалей, шырыня - 3 фута. Кацёл сілкуецца вадой з дапамогай двух незалежна дзеючых помпай. Паверхня нагрэву котла 375 квадратных футов. Паровых конскіх сілаў 25. Ахоўныя прыборы: манометр - адзін; водопробных кранаў - два; водапаказвальных іхельцаў - два; ахоўных клапанаў - два; диаметр их 2 1/2 цали; адлегласць пунктаў прывагі 2 і 16 цалей; вага гіры - 36 фунтаў; найвышэйшы рабочы ціск пары - 60 фунтаў і 4 атмасферы. Кацёл прызначаецца для дзеяння рухальнай машыны, якая служыць для прывядзення ў вярчальны рух усіх станкоў шліфавання і паліравання шкляных вырабаў, а таксама для двух сілкавальных помпай.

Кацёл жалезны цыліндрычны з плоскімі днамі і двума ўнутранымі трубкамі сістэмы "Uatta"; даўжыня котла 18 футаў, дыяметр яго 5 футаў; даўжыня ўнутраных труб 18 футаў, дыяметр их 1 фут 10 цалей; таўшчыня сценак котла 5/8 цалей; таўшчыня сценак котла труб 1/2 цалі. Гаврельная знешняя пры котле. Рашотка ў два рады каласнікоў, даўжыня рашоткі 5 футаў 9 цалей, шырыня - 3 фута. Кацёл сілкуецца вадой з дапамогай двух незалежна дзеючых помпай. Паверхня нагрэву котла 375 квадратных футов. Паровых конскіх сілаў 25. Ахоўныя прыборы: манометр - адзін; водопробных кранаў - два; водапаказвальных іхельцаў - два; ахоўных клапанаў - два; дыяметр их 2 1/2 цалі; адлегласць пунктаў прывагі 2 і 16 цалей; вага гіры - 36 фунтаў; найвышэйшы рабочы ціск пары - 60 фунтаў і 4 атмасферы. Кацёл прызначаецца для дзеяння рухальнай машыны, якая служыць для прывядзення ў вярчальны рух усіх станкоў шліфавання і паліравання шкляных вырабаў, а таксама для двух сілкавальных помпай.

змяніць сітуацыю, яны неўзабаве зразумелі, што іх рашэнне аб будаўніцтве гуты поблізу ад завода Краеўскага В.А. і Столе Ю.А., якія ўжо набралі сілу было памылковым. Іх прадукцыя ў бліжэйшы час не магла стаць канкурэнтаздольнай, а гэта немінуча вяло да краху прадпрыемства.

Таму ўжо ў 1900 годзе Каплінскі, Бронер і Трубовіч праз Квяцінскага А.Ф. прадаюць завод

Краеўскаму В.А. і Столе Ю.А.

Прагэта Квяцінскі А.Ф. 5 кастрычніка 1900 г. піша так:

"На прад'яўлены мне загад Віленскага губернскага кіравання па будаўнічым аддзеле ад 26 студзеня 1900 г. №123 на імя Лідскага павятовага спраўніка маю гонар заявіць, што гута, якая належыць мне ў маім маёнтку Астроўня Лідскага павету прададзена

ўпоўную ўласнасць у жніўні месяцы гэтага года шкляным заводчыкам, суседзям на маёнтку Столе і Краеўскаму, да якіх і трэба звяртацца надалей па ўсіх пытаннях, што тычацца згаданага заводу.

У 1899 годзе Краеўскі В.А. і Столе Ю.А. выкупілі завод Ленскага З.А. і такім чынам сканцэнтравалі ў сваіх руках усю шкляную вытворчасць у акрузе.

Ініцыятыва, прадпрымальнасць, тэхнічная пісьменнасць і руплівае вядзенне спраў прадпрымальнікамі, якія адносна нядаўна з'явіліся ў павеце, не засталіся незаўважанымі. З 1 студзеня 1899 г. Столе Ю.А. уваходзіць у склад "Лідскага раскладачнага па дзяржаўным прамысловым падатку Присутствію".

Прыярытэт у развіцці гаспадары аддавалі заводу "Нёман-Б" ("Новая гута"), што пацвярджаецца наступнымі паказчыкамі за 1900 год.

Адз. вым. "Нёман-А" "Нёман-Б"			
Гадавы аб'ём,	тр.	117,4	306,1
выпуску прадукцыі			
Колькасць працоўных,	чал.	208	480

Прыведзеныя звесткі гавораць аб тым, што за тры мінулыя года аб'ём вытворчасці на Новай гуте вырас у 2,2 разы, у той час як на Старой застаўся практычна без змянення.

У 1902 годзе Краеўскі В.А. і Столе Ю.А. закрылі "Старую гуту", а яе назву "Нёман-А" прысвоілі заводу ў Бярозаўцы, які становіцца галаўным.

Да цяперашняга часу сведчаннем аб месцы размяшчэння "Старой гуты" з'яўляецца вялікая колькасць сустрэчанага, як на паверхні, так і ў верхнім пласце зямлі каляровага і бясколернага шклабою і вогнетрывалага лому ад разбураных шкловарных печаў і гаршкоў. Адзінкавыя кусты белага бэзу, чырвонай парэчкі і агрэсту, якія захаваліся да цяперашняга часу, нагадваюць аб пражыванні тут працавітых людзей у не такую ўжо аддаленую пару - з тых часоў прайшло 100 гадоў. І толькі Чорная рэчка, як і раней, спакойнай нясе свае воды ў недалёкі Нёман.

Прычынамі закрыцця "Старой гуты", нараўне з крызісам, які нахлынуў у пачатку 1900-х гадоў, з'явіліся:

1) высечка за мінулыя 19 гадоў бліжэйшых лясных масіваў для забеспячэння працы печаў рознага прызначэння;

2) неапраўданае распыленне сілаў і сродкаў па трох вытворчасцям аднаатыпага профілю;

3) цяжкасці з аператыўным кіраваннем прадпрыемствамі, размешчанымі на адносна вялікай адлегласці адно ад другога пры адсутнасці належных

Лідское раскладочное по государственному промышленному налогу Присутствие.

Председатель — полатной инспектор кол. асс. Евгений Марков. Екаторт, ок. в. вт. С.-Пб. дух. акад. со степ. канд. бог., в. должн. с 31 янв. 1898 г., прав. исп.

Члены: от акцизного ведомства — надзиратель акцизных сборов 5 округа; от местных плательщиков: дв. Петр Адмов. Буржинский, в. должн. с 1 янв. 1899 г., кат. исп.; Лидское 2-ой гильд. куп. Гирин. Абрамов. Винерт, в. должн. с 1 мая 1900 г., худ. исп.; дв. Юлий Августин. Столле, в. должн. с 1 янв. 1899 года, кат. исп.; дв. Эдуард Устинович. Инушкевич, в. должн. с 1 янв. 1901 г., кат. исп.; мѣст. Владислав. Казимиров. Пашкевич, в. должн. с 1 янв. 1899 г., кат. исп.; Лидский 2-ой гильд. куп. Шая Лейзер. Дунорь, в. должн. с 1 янв. 1901 г., худ. исп.

Заместители къ нимъ — Начманъ Гиринъ. Шильковский и Хаимъ Гершевичъ Каганъ.

сродкаў сувязі.

Акрамя таго, можна выказаць здагадку, што новыя гаспадары не хацелі, каб "Старая гута" пастаянна нагадвала ім аб тым, што свае першыя крокі ў вобласці гутніцтва ў гэтай акрузе яны зрабілі на прадпрыемстве, не імі пабудаваным.

Краеўскі В.А. і Столе Ю.А. на пазасталых гутах пастаянна ўдасканальваюць дзейныя і будуць новыя шкловарныя печы. Агульны сутачны здым шкламасы ў 1908 годзе дасягнуў 11 900 кг/суткі.

Галоўным тэхнічным дасягненнем гэтых гадоў з'яўляецца паступовы пераход ад печаў з паўгазавымі

На месцы "Старой гуты"

гарэльнімі і прамога апалу да рэгенератыўных шкловарных печаў, якія працуюць на генератарным газе, што забяспечвае лепшыя ўмовы для атрымання высакакаснага шкла, адным з галоўных паказчыкаў якога з'яўляецца колер бесколернага і чысціня колеру афарбаванага шкла, якія ў вялікай ступені залежаць ад атмасферы печы і магчымасцяў яе рэгулявання.

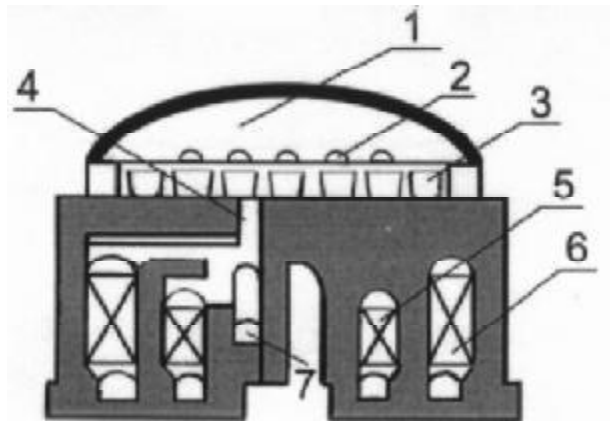

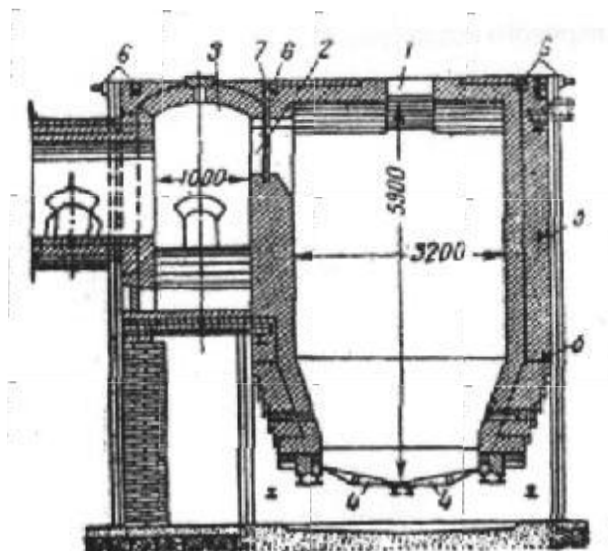
Схема горшковой рэгенератыўнай печы:

- 1 - працоўная камера; 2 - вырабатачныя вокны;
3 - шкловарныя гаршкі, 4 - кадзевая гарэлка;
5 - камера рэгенератара для падачы генератарнага газу; 6 - камера рэгенератара для падачы паветра;
7 - шквара.

Карэннай чынам мяняўся працэс спальвання цвёрдага паліва. Ён становіўся двухстадынным. Першапачаткова ў газагенератары ідзе поўнае ператварэнне яго гаручай часткі ў газападобны стан пад уздзеяннем кіслароду паветра і высокіх тэмператур, гзн., яго газіфікацыя, а атрыманы такім чынам газ з калектара па каналах паступаў да шкловарнай, а ў будучым і да іншых печаў, у якіх і праходзіла яго спальванне. Неабходная колькасць паветра ў газагенератар паступае за лік натуральнай цягі, якая ствараецца дымавым комінам, што забяспечвае выдаленне прадуктаў гарэння ад шкловарнай печы. Такім чынам, тры аграгаты - газагенератар, шкловарная печ і дымавы комін - аб'яднаны каналамі, якія злучаюць іх і абсталяваныя рэгулявальнымі і ахоўнымі прыладамі, утвараюць адзіную цеплатэхнічную сістэму, якая забяспечвае атрыманне і выкарыстанне цеплавой энергіі ў працэсе шкловарэння.

Мяняліся віды ўжыванага паліва - на месца дроў паступова прыйшлі ў торф і каменны вугаль, удаканальвалася канструкцыя газагенератараў і шкловарных печаў, але нязменным заставаўся прынцып двухстадыннага выкарыстання цеплавой энергіі, якая змяшчаецца ў ім. Пераход на генератарны газ забяспечваў умовы для распрацоўкі і ўкаранення ў далейшы высокаэфектыўных тэхналогій у вытворчасці вырабаў з шкла.

З моманту набыцця завода ў Бярозаўцы Краеўскі В.А. і Столе Ю.А. надаюць яму шмат увагі. Замест дарагіх выдаткаў на рамонт асноўнага абсталявання,

Газагенератар з гарызантальнай рашоткай і натуральнай цягай:

- 1 - загрузная адтуліна, 2 - газаадвод, 3 - калектар,
4 - гарызантальныя каласнікі, 5 - бэлька абвязкі,
6 - сувязь абвязкі, 7 - шыбер

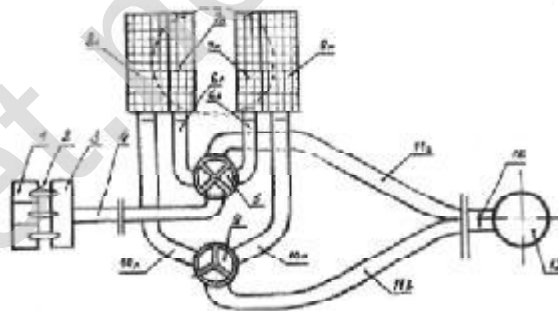

Схема руху генератарнага газу, паветра і прадуктаў гарэння:

- 1 - газагенератар з трох шахт; 2 - сіфон з гідразасаўкай; 3 - калектар; 4 - канал падачы генератарнага газу ў перакладны клапан; 5 - газавы перакладны клапан з гідразасаўкай; 6л і 6п - каналы пачарговага паступлення генератарнага газу ў левую і правую газавыя камеры рэгенератара; 7л і 7п - левая і правая газавыя камеры генератара; 8л і 8п - левая і правая паветраныя камеры рэгенератара; 9 - паветраны перавадны клапан; 10л і 10п - каналы пачарговага паступлення паветра ў рэгенератар; 11г і 11в - каналы выдалення прадуктаў гарэння ад шкловарнай печы праз газавую і паветраную камеры рэгенератара; 12 - шыбер, 13 - дымавы комін.

якое за кароткі тэрмін у выніку нядабайнай эксплуатацыі ранейшымі гаспадарамі было фактычна выведзена з ладу, яны карэнным чынам яго мадэрнізуюць, замяняючы печы прамога апалу на рэгенератыўныя, якія працуюць на генератарным газе.

Выразным сведчаннем гэтаму служаць выкладзеныя на паверхні цаглянага дымавога коміна ініцыялы "K.S." і лічба "1900". Яны паказвалі, як на год пераходу

завода да новых гаспадароў, так і на год пачатку ўкаранення тут новай тэхналогіі варэння шкла. Яе перавагі былі такія відавочныя, што нават здольнасць генератарнага газу ўтвараць з паветрам выбуховыя сумесі не спынялі іх. Падвышлася кваліфікацыйная падрыхтоўка персаналу, а таксама выпрацоўваліся і строга выконваліся правілы працы з генератарным газам, што гарантавала яго бяспечнае выкарыстанне.

Гэта быў сапраўдны прарыў у тэхналогіі гутніцтва. Выкарыстанне генератарнага газу на заводзе працягвалася да снежня 1961 г., калі на яго месца прыйшоў прыродны газ.

У 1905 годзе трагічна загінуў Краеўскі В.А. - патануў у рацэ Нёман. Выплаціўшы належную суму спадчынікам Краеўскага В.А., Столе Ю.А. становіцца поўнаўладным гаспадаром заводаў. А у сувязі з тым, што сыны Столе Ю.А. (Браніслаў і Фелікс) былі жанатыя на дочках Краеўскага В.А. (адпаведна Яніне і Станіславе), то і вялікая частка выплачаных грошай усяроўна засталася ў сям'і.

Заводы працягваюць інтэнсіўна развівацца, з года ў год нарошчваючы аб'ёмы вытворчасці. Павялічваецца патрэбнасць у сыравінных, вогнетрывалых і іншых матэрыялах, пашыраецца геаграфія паставак прадукцыі.

Таму ўсё больш актуальнай становіцца патрэбнасць у пашырэнні магчымасцяў, якія давала чыгунка, што праходзіла за 6 км ад завода, і Столе Ю.А. прымае рашэнне злучыць абодва заводы "Нёман-А" і "Нёман-Б" з аднайменнай чыгуначнай станцыяй "Нёман" вузкакалейнай чыгункай. Распрацоўваецца і ўзгадняецца дакументацыя, вызначаецца найбольш выгадны маршрут, звязаны як з адлегласцю, так і магчымасцю набыцця зямлі ў прыватных уласнікаў па месцах яе праходжання; уладкоўвалася паромная пераправа і вырашаўся шэраг іншых тэхнічных і арганізацыйных пытанняў, звязаных з будучым будаўніцтвам.

Былі набытыя два паравозы па 40 к.с., 16 крытых вагонаў, 80 платформаў грузапад'ёмнасцю 3 тоны кожная, неабходная колькасць рээк і шпал.

У 1908 годзе будаўніцтва чыгункі было скончана. Яно абыйшлося ў 118,6 т. рублёў.

Прайшло 17 гадоў з часу прыбыцця ў тугэйшыя месцы Краеўскага

№ 47
ФАБРЫКА ЗАВОДАХ БЕЛОРУССКАГА КРАЕВУГА, ІНДУСТРЫЯЛЬНА-РАБОЧЫХ
1910 г.

№ п.п.	Характэр прадукцыі	Фамілія владальніка	Масцінавадзіцельны адрэс	Годовыя вытворчасці (у руб.)	Число рабочых	Даводкі і к.м.м.	Час прадукцыі
1	Тэкстыльная фабрика	Александрович Павел Александрович	Городицкий у. м. Дубровно	452 552	430	Пар. 21 а. с.	Текстиль
2	Бумажная фабрика	Павлов Ф. П.	Селицкий у. м. Рудня	46 500	135	Пар. 20 а. с.	Стекло, бумага
3	Суконная фабрика	Савицкий Р. А.	Минский у. м. Покровск	148 000	230	Пар. мех. 83 а. с.	Текстиль, текстиль
4	Швейная фабрика	Тан Клементьев	Селицкий у. м. Дубровно	50 100	181	Пар. мех. 40 а. с.	Швейная
5	"	Савицкий Т. А.	Минский у. м. Покровск	520 000	117	Вод. 35 а. с.	"
6	Лесопильная фабрика	Белогородский Александрович	Павлов	1 286 500	135	Пар. 800 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль
7	Лесопильная фабрика	Эткер Р. П.	Орловский у. м. Покровск	414 100	625	Лес. мех. 420 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
8	"	Владимир К. П.	Александровский у. м. Покровск	607 100	327	Пар. мех. 700 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
9	Текстильная фабрика	Городицкий Павел Александрович	Селицкий у. м. Дубровно	337 530	287	Пар. 120 а. с.	Текстиль, текстиль
10	"	Павлов Ф. П.	Селицкий у. м. Дубровно	279 300	120	Пар. мех. 2 100 а. с.	Текстиль, текстиль, текстиль, текстиль
11	Лесопильная фабрика	Александров Ф. П.	Александровский у. м. Покровск	245 870	231	Пар. 250 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
12	Лесопильная фабрика	Владимир К. П.	Орловский у. м. Покровск	120 710	713	Пар. 30 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
13	Прядильная фабрика	Владимир К. П.	Селицкий у. м. Дубровно	70 650	173	Пар. мех. 120 а. с.	Прядильная, текстиль, текстиль, текстиль
14	Лесопильная фабрика	Владимир К. П.	Орловский у. м. Покровск	275 000	235	Пар. мех. 120 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
15	Лесопильная фабрика	Владимир К. П.	Орловский у. м. Покровск	300 100	460	Пар. 200 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
16	Лесопильная фабрика	Владимир К. П.	Орловский у. м. Покровск	237 010	138	Пар. 100 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
17	Лесопильная фабрика	Владимир К. П.	Орловский у. м. Покровск	29 900	180	Пар. 60 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
18	Лесопильная фабрика	Владимир К. П.	Орловский у. м. Покровск	184 500	135	—	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
19	Лесопильная фабрика	Владимир К. П.	Орловский у. м. Покровск	289 500	424	Пар. 75 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
20	Лесопильная фабрика	Владимир К. П.	Орловский у. м. Покровск	29 500	143	Пар. 30 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль

В таблице приведены фабрики, заводы, расположенные на территории Белорусского края.

№ п.п.	Характэр прадукцыі	Фамілія владальніка	Масцінавадзіцельны адрэс	Годовыя вытворчасці (у руб.)	Число рабочых	Даводкі і к.м.м.	Час прадукцыі
21	Лесопильная фабрика	МПК (Павлов Ф. П.)	Орловский у. м. Покровск	108 230	170	Пар. 30 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
22	Лесопильная фабрика	"	Павлов	400 000	1 200	Пар. мех. 100 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
23	Лесопильная фабрика	"	Павлов	100 000	100	Пар. мех. 100 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
24	Лесопильная фабрика	"	Орловский у. м. Покровск	287 300	100	Пар. мех. 300 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
25	Лесопильная фабрика	МПК (Павлов Ф. П.)	Павлов	70 700	145	Пар. 20 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
26	Лесопильная фабрика	Тор. (Павлов Ф. П.)	Орловский у. м. Покровск	89 500	100	Пар. мех. 100 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
27	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	310 000	510	Пар. мех. 42 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
28	Лесопильная фабрика	"	"	210 000	410	Пар. 17 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
29	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	130 000	210	Пар. 12 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
30	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	30 000	100	Пар. 10 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
31	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	100 000	200	Пар. 20 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
32	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	175 400	200	Пар. 40 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
33	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	108 700	470	Пар. 60 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
34	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	200 800	270	—	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
35	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	97 000	100	—	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
36	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	125 900	77	Пар. 30 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
37	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	85 100	100	—	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
38	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	1 260 300	370	Пар. 100 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
39	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	111 400	100	Пар. 10 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль
40	Лесопильная фабрика	Савицкий Р. А.	Орловский у. м. Покровск	270 600	400	Пар. 75 а. с.	Лесопильная, текстиль, текстиль, текстиль

1910 г.

В.А. і Столе Ю.А. Першапачаткова за кароткі час яны здолелі ў некалькі разоў павялічыць аб'ём вытворчасці на арандаваным, а затым выкупленым заводзе Ленскага З.А., пабудавалі сваю паравую гуту, набылі і мадэрнізавалі завод у Бярозаўцы, пабудавалі вузкакалейную чыгунку да станцыі Нёман, перавялі працу шкловарных і іншых печаў на генератарны газ, арганізавалі вытворчасць сталовага посуду, лямпавых вырабаў і прадметаў раскошы, выкарыстоўваючы крышталёныя і каляровае шкло. І наўсё гэта патрабаваліся немалыя сродкі, а калі яны знаходзіліся, то гэта значыць, што гутніцтва было па-сапраўднаму прыбыткавай справай, калі знаходзілася ў руках падрыхтаваных і энергічных адмыслоўцаў і дынамікаразвіцця іх вытворчасці заслугоўвае ўсялякай хвалы.

Ужо ў 1909 годзе з чыгуначнай станцыі Нёман было адпраўленае 169 843 пудоў шкловырабаў, г.зн. 2717,5 тон.

Для будынка газагенератараў, газаходаў, дымавых комінаў і іншых вытворчых патрэб патрабавалася вялікая колькасць марозаўстойлівай чырвонай цэгля высокай механічнай трываласці. Цэгла, якая выраблялася ў павец не заўсёды адпавядала гэтым патрабаванням. Таму ў пачатку 1900-х гадоў на заводзе быў арганізаваны яе выраб для ўласных патрэб, што з'яўлялася гарантыяй якасці пры пабудове адказных аб'ектаў, якімі і з'яўляліся шахты газагенератараў і дымавыя коміны. Вытворчасць была сезоннай і арганізаваная па найпростаей тэхналогіі: ручное фармаванне, натуральная сушка і абпал у падлогавай печы. Вялікая ўвага надавалася падрыхтоўцы гліны і яе мяшанню з пяском, што з'яўляецца абавязковай умовай для атрымання цэгля высокай якасці.

Аб'яднаныя крышталёныя фабрыкі "Нёман-А" і "Нёман-Б" у 1910 годзе па аб'ёме вытворчасці займалі сёмае, а па агульнай колькасці працоўных - чацвёртае месца сярод прадпрыемстваў беларускіх губерняў, якія маюць 100 і больш працоўных.

Параўнанне тэмпаў развіцця завода "Нёман-А" і "Нёман-Б" за перыяд з 1900 г. па 1910 г. паказвае, што на "Нёмане-А" аб'ёмы вытворчасці ўзраслі амаль у 2 разы і дасягнулі 214 т.р. пры колькасці працоўных - 454 чалавекі, а на "Нёмане-Б" практычна не змяніліся, склаўшы 310 т.р. пры колькасці 552 чалавекі.

У 1911 годзе фірма Столе Ю.А. падрыхтавала камерцыйны каталог сваёй прадукцыі. У ім была прадстаўленая прадукцыя, як шклозаводаў "Нёман-А" і "Нёман-Б", так і Ганцавіцкай фабрыкі аконнага шкла, якая таксама належала ім.

Прадстаўлены асартымент па сваім функцыянальным прызначэнні і ды-

Тытульны ліст каталога 1911 г.

зайну, выкарыстаных відах шкла, спосабах выпрацоўкі і дэкаравання заслугоўвае высокай адзнакі. Ён наглядна дэманструе, чаго практычна дасягнулі нёманскія гутнікі за мінулы час і служыў добрай рэкламай магчымасцяў фірмы.

Шырокая разнастайнасць чарак, келіхаў, куфляў, графінаў, гарлачоў, шклянак, ваз для кветак і сервіроўкі стала, туалетных набораў, разетак, банбаньерак, лямпаў, абажураў, жырандоляў, прадметаў культавага прызначэння і іншых вырабаў забяспечвала магчымасць задаволіць любы густ пакупніка. Разнастайнасць формаў дапаўнялася разнастайнасцю метадаў дэкаравання. Гэта спрыяла пашырэнню рынкаў збыту і

№ п.п.	Характер прадукцыі	Фабрыка вытворцы	Месца вытворчасці	Галоўны прадзвіжнік (у 1910-1911)	Часта работніц	Датум і на моцнасць	Чыя прадукцыя
41	Сонечная фаб. „Берэзіна“	Лурье і Берман	Ново-Берэза	119549	300	Пар. 15 а. с.	—
42	Завод па вырабце шкла	МПС (Павольскі м. т.)	Сп. Луанец	115300	130	Пар. 45 а. с.	Падарыта дала рускіх
43	Сонечная фаб. „Молна“	Андрэевіч і інш. шкловарных фабр.	Молна	115300	301	Пар. 71 а. с.	—
44	Сонечная фаб. „Вектор“	Славенскі	Барыса	307300	400	Пар. 120 а. с.	—
45	Сонечная фаб. „Дружына“	Славенскі	Мінск	20000	150	Пар. 75 а. с.	—
46	Сонечная фаб. „Беларусь“	Віктарыя і „Дружына“	Ганцавіцкі у. м. Новобеларусь	401137	340	Пар. 30 а. с.	—
47	Хвостовыя фаб. „Шкло“	Рускія шкловарныя фаб.	Славенскі у. м. Вязьма	116314	130	Пар. 100 а. с.	Усходняй порцыяй шкло, шкло, фармаваныя шкло

Таблица составлена на основании „Список фабрик и заводов Российской империи“, 1912 г., под редакцией Баранова

1912 г.

забяспечвала прэстыж фірмы.

Шырока ўкараняецца тэхналогія фармавання вырабаў метадам прасавання. Пераважаюць колеры тыпу смарагд, сапфір, разалін і лалавы.

Удасканалваецца канструкцыя газагенератараў; нараўне з дровамі для атрымання генератарнага газу пачынаецца выкарыстанне торфу і каменнага вугалю.

Перад пачаткам Першай Сусветнай вайны 1914 г. на заводзе Столе Ю.А. працавалі 4 шкловарныя гаршковыя печы са здымам 4500 тн шкломасы ў год, вага гатовай прадукцыі перавышала 2700 тн/год, а колькасць працоўных - 1023 чалавекі. Магутнасць усталяваных рухавікоў дасягнула 196 к.с.

За 1914 г. на заводзе "Нёман-А" было выраблена прадукцыі на суму 281,4 тыс. руб., а рэалізавана - на суму 269,0 т.р. Усяго ж рэалізацыя па двух заводах складала 540,4 т.р.

З справаздачы фірмы за 1914 год па заводзе "Нёман-А" відаць, як размяркоўваліся выдаткі на выраб прадукцыі па артыкулах. У прыватнасці, выдаткі па матэрыялах складалі 11,8%; па паліве - 19,5%; фар-

маванне і дэкараванне вырабаў - 30,6%, пакаванне - 6,2%, амартызацыя і рамонт - 6,4%; гандлёвыя выдаткі - 6,7%; фабрычныя выдаткі і ўтрыманне адміністрацыі - 10,8%; страхоўка і выплата адсоткаў за заняты капітал - 4,2%; утрыманне коней - 1,9%; выраб шкловарных гаршкоў і іншага вогнетрывалага прыпасу - 1,7%. Удзельная вага зароботнай платы ў сабекошце - 35,7%.

Агульная сума выдаткаў на вытворчасць па заводзе "Нёман-А" складала ў 1914 г. 288,4 т.р., г.зн. сума страт па вытворчасці вылілася ў 7,0 т.р. За кошт атрыманага прыбытку ад малявальнай майстэрні ў памеры 1,4 т.р. яны скараціліся да 5,6 т.р.

Але з прыкладанай "Справаздачы..." адначасова відаць, што бухгалтар, які складаў яе вызначыў за 1914 г. па заводзе "Нёман-А" чысты прыбытак у памеры 7020,81 руб. Наравне з малявальнай майстэрняй ён паказаў прыбытак ад эксплуатацыі вузкакалейнай чыгункі ў суме 12594 руб.

Чысты прыбытак у такім жа памеры паказаны і ў "Балансе крышталёвай фабрыкі "Нёман-А" Ю.А. Столе на 31 снежня 1914 г.

Як на "Справаздачы...", так і на "Балансе..." маюцца па дзве рэзалюцыі Ю.А.Столе, пацверджаныя яго подпісамі:

1) пасля выключэння няіснага ў рэчаіснасці прыбытку ў руб. 12594 па рахунку "Утрыманне фабр.чыг." атрымаецца страта 5573 руб. 19 кап.;

2) з сапраўдным дакладна.

Вядома, недахоп інфармацыі, якой у той час валодаў, як бухгалтар, які складаў "Справаздачу..." і "Баланс...", так і гаспадар фірмы, не дазваляе заняць той або іншы бок, тым больш што час-то быў ваенны. Але адно сцвярджаць можна напэўна: бухгалтар валодаў вялікай незалежнасцю пры складанні дакументаў і сваю нязгоду з яго высновамі гаспадар фірмы мог выказаць толькі адпаведнымі рэзалюцыямі і падвойным подпісам.

Раён размяшчэння заводаў у 1915 г. апынуўся ў зоне ваенных дзеянняў, у выніку якіх завод "Нёман-Б" згарэў, а мясцовасць аказалася акупаванай нямецкімі войскамі, і завод "Нёман-А" спыніў працу. На яго тэрыторыі немцы арганізавалі стайню і жывёльны двор, дэмантавалі рэйкі і шпалы, а абсталяванне вывелі з ладу.

І пацягнуліся гады страт, нявызначанасці і разрухі. Яшчэ не паспела скончыцца Першая Сусветная вайна, як Расійская імперыя была ўзрушаная спачатку Лютаўскай, а затым Кастрычніцкай рэвалюцыямі, па слядах якой прыйшла грамадзянская і польска-савецкая вайна. А калі грукоча кананада - людзям у прыфрантавой паласе не да рамёстваў.

(Працяг у наступным нумары.)

Отчет
за 1914 г.
Крышталёв. фабр. "Нёман-А" Ю.А.Столе

Фабрыкацыя			
1	Отпущение		
	Затрачено в производстве сырья и топлива №№ 913	9564 56	
	Расходование		
	а) на производство сырья и топлива	69226 05	
	б) на оплату работ	3324 91	
		71122 46	
	Затрачено в производстве сырья и топлива №№ 914	257 98	66322 46
2	Материалы		
	Затрачено материалов для фабрикационных товаров №№ 913	3922 91	
	Расходование на производство	35417 69	
		39340 60	
	Затрачено материалов для фабрикационных товаров №№ 914	4426 50	35966 60
3	Топливо		
	Затрачено в производстве сырья и топлива №№ 913	3700 25	
	Расходование на		
	а) производство сырья и топлива	2207 44	
	б) оплату работ	2184 60	
		4392 04	
	Затрачено в производстве сырья и топлива №№ 914	3033 83	49953 83
			49953 83

Валеры Сліўкін

Гісторыя партызанскага атрада “Іскра” напісаная на успамінах партызан і жыхароў Лідскага раёна

У атрада “Іскра”, аднаго з лепшых у Заходняй Беларусі, не знайшлося свайго гісторыка, і пра яго дзейнасць у шырокіх колах грамадскасці мала што вядома. У трохгомавай манаграфіі “Усенародная барацьба ў Беларусі супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны” (Мінск, 1985) атраду прысвечана 9 радкоў. У 60-70 х гадах у лідскіх газетах “Уперад” і “Сцяг працы” публікаваліся невялікія газетныя нататкі за подпісам П. Слядкова, У. Дзямідава, А. Коннава, С. Лазавога, А. Рэпнікава і інш. Але паўнаважнай працы так і не з’явілася. Гэта тым больш дзіўна, што першым дырэктарам Лідскага музея быў былы партызан “Іскры” Я.К. Шуціла. А другі дырэктар музея М.І. Іваноў адшукаў многіх з былых партызан, падтрымліваў з імі перапіску, сабраў вялікую колькасць матэрыялаў і збіраўся напісаць кнігу. Кнігу аб партызанах Лідскай зоны збіраўся напісаць і сакратар Лідскага падпольнага гаркаму партыі Я.Д. Гапееў. Так і не напісалі.

Мне шчыmlіва было глядзець на паліцы, дзе стаялі сабраныя папярэднікамі ўспаміны, лісты і дакументы. У рэшце рэшт нехта павінен быў асвоіць гэты матэрыял, і я, не партызан, не ваяр, чалавек, які глыбока ненавідзіць вайну і забойства, змушаны гэта зрабіць. У памяць і ў напамінак. Адзінай магчымай формай выкладання мне здалася форма, калі гавораць самі партызаны. Я пастараўся даць успаміны без істотных граматычных і арфаграфічных выпраўленняў, бо перакананы, што ўсякая літаратурная апрацоўка нівелюе дзейных асоб і абкрадвае гісторыю.

1. Першыя тыдні акупацыі

Пасля акупацыі нямецкімі войскамі Лідскага раёна і ўсталявання фашысцкага парадку высвятлілася, што камуністы, камсамольцы, савецкія работнікі, дэпутаты, вайскоўцы, разумова непаўнаважнасця, цыганы і габрэі з’яўляюцца ворагамі Рэйха. З першых дзён ліпеня пачынаецца планамернае знішчэнне гэтых груп людзей: 3 ліпеня, Ліда - 150 габрэяў; 8 ліпеня, Мінойты - 120 чалавек з псіхіятрычнай лякарні; 15 ліпеня, Ліда - 60 цыганоў; 23 ліпеня, Беліца - 47 габрэяў; 23 ліпеня, Сялец - 50 габрэяў і 13 камсамольцаў ды савецкіх работнікаў...

Мясцовыя жыхары, якія праявілі сябе ў 1939-41 гг. прыхільнікамі савецкага ладу, пачынаюць хавацца, чырвонаармейцы і афіцэры-акружэнцы, страціўшы надзею перайсці лінію фронту, уладкоўваюцца ў сялянскія сем’і або капаюць зямлянкі ў лясных масівах.

Міхаіл Раманавіч Радзецкі з Пудзіна - дэпутат Народнага сходу Заходняй Беларусі і чалец камісіі па выпрацоўцы дэкларацыі ў 1939 г., старшыня Дакудаў-

скага сельсавета ў 1940 г., начальнік аддзела сацзабеспячэння Лідскага гарвыканкаму ў 1941 г. - пачаў хавацца з ліпеня. “*Брат яго Раман працаваў следчым у міліцыі. З іму міліцыі працаваў Суліма. Гэты Суліма, прыехаў з немцамі на Радзецкага. Радзецкі ўцёк праз акно ў каноплі*”. (Багмут К.І.)

У дакументах 1940 - першай паловы 1941 гг. Рыгор Назаравіч Суліма згадваецца як начальнік Лідскага гарадзела НКДБ, а ў другой палове 1941 г. як здраднік і нямецкі паслугач “Суліма”.

Жонка брата Міхаіла Радзецкага, Рамана - **Радзецкая В.А.** успамінае пра іншага чалавека, пра некага немца з райвыканкаму: “*Гэта было на другі дзень, як немцы ўвайшлі ў Ліду. У райвыканкаме працаваў таксама, не памятаю кім і прозвішча, немец па нацыянальнасці. Як толькі немцы прыйшлі, ён на другі дзень з аркушам у руках, г.зн. са спісам ездзіў па хатах і выдаваў работнікаў. Прыехалі і да Радзецкіх, але акрамя бацькі дома ўжо нікога не было. Хацелі расстраляць бацьку, але заступіліся жыхары в. Пудзіна.*”

Чырвонаармеец 213-га стралковага палка **Васіль Фёдаравіч Ялпашаў**, 1921 г.н., для якога самыя цяжкія і горкія ўспаміны звязаны з першымі днямі баёў на мяжы пад Сапоцкінам, пра наступныя дні згадвае няшмат: “*Адступалі спачатку арганізавана, а пасля сказалі - прабірайцеся, хто як можа. Я прыйшоў у Ліду і двое сутак сядзеў у хляве ў жыхароў на вул. Калініна. Потым пайшоў у в. Анацкі і Чароўкі і жыў там у сялян.*”

Рэпнікаў Апанас Міхайлавіч, 1922 г.н. да вайны настаўнік пачатковых класаў, які толькі што прыбыў у частку пры Лідскім аэрадроме, больш шматслоўны: “*22 чэрвеня ў нядзелю мяне заспела пры Лідскім аэрадроме раптоўная вайна. З раніцы і да позняга вечара я знаходзіўся ў прыродных схаванках ад частых прыземных налётаў фашысцкіх самалётаў. Ліда пылала пажарышчамі і выбухамі паражавых складоў. Позна ўвечар з пазасталай групай таварышаў вышлі на ўскраіну горада і ўздоўж чыгуначнага палатна накіраваліся да горада Маладзечна. І так дзень за днём працягвалі адыходзіць далей на ўсход у групе чатырох асоб: Георг, Хведар, Міхась і я. Дзён праз пяць ад нас адстаў Міхась, па хваробе ўладкаваўшыся ў маленькай вёсачцы ў селяніна.*”

У групе трох таварышаў мы рухаліся ў кірунку гор. Баранавічы. У сярэдзіне ліпеня мы падышлі да сяла, каб падмацавацца і забяспечыцца прадуктамі. Сустрэўшыся з мясцовым селянінам па імені Георг на ўскраіне вёскі Дакудава, азнаёміўшыся падрабязна з становішчам, зайшлі да яго ў хату. Георг прапанаваў нам прытулак у мясцовых сялян, на што мы ахвотна

пагадзіліся. Мяне вызначылі на хутар Пораслі да сялянкі Даўлюд Алены Георгіеўны і яе брата Івана Георгіевіча. Мае таварышы таксама ўладкаваліся: Хведар Камышоў - на хутар Пораслі да селяніна Махнача Ўладзіміра Антонавіча, а Георг Герасімаў - у Дакудаве."

Уважлівы чытач адразу адзначыць недарэчнасці ў гэтым аповядзе - як можна з Ліды спачатку пайсці на Маладзечна, а потым на Баранавічы, і дзе можна так заблудзіцца, каб тры тыдні ісці з Ліды ў Дакудава. Многія аповяды аб першых днях вайны маюць шмат такіх неадпаведнасцяў. Не варта дзівіцца, паніка была ўсеагульная, ды і праўда часам была небяспечнай.

А вось гісторыя пра першыя дні вайны, якую напісала **Кліментына Мартынаўна Жук**, у дзявоцтве Пілевіч. Гэтая, у той час маладая жанчына, 1916 г.н., з небагатай сялянскай сям'і, каталічка (спявала ў касцельным хоры), закончыла польскую школу, была выдадзена бацькамі ў 1937 г. замуж за пераспелага, 1893 г.н., але багатага па тагачасных паняццях мужчыну, які валодаў 30 гектарамі зямлі. У 1940 г. яго арыштавалі за захоўванне абрэза і саслалі ў пензенскія лагеры. Кліментына засталася з маленькай дачкой на велізарнай гаспадарцы: *"Я жыла на хутары ў лёску за 200 м ад шашэйнай дарогі. Вельмі шмат ішло зняволеных, яны заходзілі ў нашы хаты для патрэбнасці ежы. І вось 30 чэрвеня 1941 г. зайшоў да мяне малады чалавек у саматканай кашулі і шэрых штанах, у кірзавых ботах, з белай павязкай на левым воку, рана яшчэ не зажыла. Ён застаўся ў мяне жыць пад маркай зняволенага. Тыдні два ён хварэў галавою. Сам ён у сапраўднасці быў старэйшы лейтэнант Аляксандр Грыгор'еў 1916 г.н. з Томска, вул. Чыгуначная, дом 34. Я запомніла яго адрас. Бацька яго загінуў пад цяжніком, калі ён яшчэ вучыўся. Засталася маці, тры сястры Люба, Ксеня і Каця і брат Ілля. Быў ён росту высокага, да 180 см. Твар не вельмі круглы, трохі шэры, бледны, вока правае сіняе, нос прамы, валасы цёмна-русыя, не высокі, сярэдні."*

Грыгор'еў адступаў ад Гародні на Менск. Быў паранены за 2 км ад Ліпнішак недалёка ад в. Сцігане. Немцы знайшлі яго ў жыццё скрываўленага з выбітым левым вокам. Спыталі: "Ты куды?". Ён сказаў: "Да сваіх". "Але фронт жа ўжо 200 км наперадзе, як жа ты дабярэшся?" Ён гаворыць: "Паўзком дапаўзу". Кінулі яго ў адрыву паміж забітымі і параненымі, праляжаў там ноч. Пасля яго адвезлі ў Ліды ў цывільную лякарню. Лекар-хірург паляк Сянкевіч зрабіў яму аперацыю. На другі ж дзень пасля аперацыі лекар яму паведаміў, што па яго хутка прыедуць немцы і гаворыць: "Ратуйцеся". Даў яму саматканую кашулю, штаны і боты і вывеў чорным ходам на вуліцу.

Так Грыгор'еў патрапіў да мяне. Хутка прызналі нямецкія паліцаі з Тракеяў, такія як Пятрусевіч, Вялічка, Фядаля, Наркун і Браніцкі, а камэндантам быў Грайдэк - паляк з Вільні. Быў вельмі добры чалавек, неяк па-сяброўску ставіўся да Сашы.. Сашу прыходзілася хадзіць у Жырмуны кожны тыдзень адзначацца, далі белы, нібы які нашпарт часовы. Ён запісаў сябе Ўласенка, а яго занеслі, як яны звалі, у чорную кнігу."

Трымаць у сябе ў доме чырвонаармейцаў было крайне небяспечна. У тых жа Юравічах зімой 1943 г. немцы расстралілі Сям'ю Жукоў - Паўліну, Станіслава

(21 год), Марыю (19 год) і Ядвігу (17 год) толькі за тое, што ў іх жылі і працавалі два рускія хлопцы - Мікалай і Валодзя. Нехта іх выдаў. Каб не мучылі, адна з сясцёр кінулася на немцаў з нажом.

На тэрыторыі Лідскага раёна адсутнічаюць шырокія лясныя масівы. Найболей значныя - Бердаўскі, Фалькаўскі - не перавышаюць 20 кв км, і досыць батальёна салдат, каб на працяг дня дбайна прачасаць густым ланцугом любы з іх. Толькі за Нёманам у лясных масівах Наваградскага і Дзятлаўскага раёнаў можна было прытуліцца. Але нават там першыя групы чырвонаармейцаў-акружэнцаў у першыя месяцы вайны не маглі лічыць сябе ў бяспецы. У ліпені 1941 г. у ляску, поблізу в. Храпенева Наваградскага раёна, зрабілі сабе сховішча 11 чырвонаармейцаў. Там іх выявіў ляснік Пяткевіч з Збойска. Ляснік распавёў аб сваім адкрыцці жонцы, тая - суседцы... Неўзабаве з Іўеўскай камандатуры прыехалі ў Збойск гестапаўцы, яны прымусілі Пяткевіча правесці да сховішча акружэнцаў. Усе чырвонаармейцы былі схопленыя і замкнёныя ў гумне лесніка. Аднаму з іх, Антонаву, удалося ўцячы, астатніх немцы расстралілі.

2. З'яўленне групы Радецкага

Чырвонаармейцы-акружэнцы, савецкія работнікі, камуністы і камсамольцы, уцекачы з лагера ваеннапалонных у Паўднёвым гарадку, а там было каля 3 тысяч чалавек, увосень 1941 - увесну 1942 года аб'ядноўваюцца ў невялікія ўзброеныя групы колькасцю па 5-15 чалавек, яны, першым чынам, жадаюць выжыць, а калі не лёс, дык хоць пагуляць напрыканцы. З'яўляюцца і групы, якія ставяць больш сур'ёзныя задачы. Адной з такіх была група Міхаіла Раманавіча Радецкага.

М.Р. Радзецкі

Міхаіл Радецкі “пачаў арганізоўваць партызанскую групу. Збіраў усіх патрыётаў, здабывалі зброю. Дапамагалі яму Аляксандр Ігнацьевіч Кіеня “Санька”, Мікалай Юстынавіч Кохан, які жылі ў той час на Пудзінскіх хутарах, Сяргей Шут, які жыў на хутары Банева, Зміцер Жынка з Атмінава, Саша Дзяшук з Дзятмлі” (Туруткіна-Радзецкая Н.Р.).

“Першымі чальцамі яго групы былі: Кіеня Георг Рыгоравіч, Кіеня Аляксандр Андрэевіч, Чылек Павел Якаўлевіч і Чылек Ніна. Я была звязаная з гэтым атрадам з самых першых дзён. Насіла бялізну, ежу, наведамляла, дзе і калі з’яўляліся немцы.” (Багмут К.І.)

Выйшлі на сувязь з Радзецкім у 1941 г. камсамольцы з Дроздава Генадзь Шут, Хведар Курылаў, Іван і Ўладзімір Кудла, Леанід Данейка, Віктар Кумпяк, Ваўлаў і Ненартовіч. “Калі прыйшлі немцы, мы пачалі хавацца. У нас у кожнага быў пісталет і нават адзін станковы кулямёт. Дасталі радыёпрымач. Радыёпрымач паставілі ў Сяргея Іосіфавіча Шута на хутары поруч з в. Агароднікі. Уздзельнікі групы пісалі і распаўсюджвалі ўлёткі, павалі тэлеграфную і тэлефонную сувязь, збіралі зброю” (Курылаў Ф.).

Такая жмоладзевая група з’явілася ў в. Крывічы: “Мы збіралі зброю, праводзілі працу супраць здачы хлеба немцам. Гэтая арганізацыя дзейнічала да вясны 1942 г” (Стадольнік Я.).

Дапамагалі Радзецкаму Кастусь Палікарнавіч Пенда і яго жонка: “Праз яго зблізіўся з партызанамі, дапамагаў ім як мог, перадаваў знойдзеную зброю, харч, жонка мыла ім бялізну.”

3. Пачатак супраціву

Першая вядомая трагічная спроба супраціву нямецкай уладзе мела месца ў Пудзіна. “Кіеня Мікалай Аляксандравіч і Радзецкі Іван Купрыянавіч напісалі ад рукі ўлёткі, у якіх наведамлялі, што Чырвоная Армія вяртаецца і ўжо знаходзіцца ў Стоўбцах. 5 жніўня 1941 г. іх схавалі, вывелі ў канец вёскі і расстралялі. Мікалай Кіеня выгукнуў: “Жыве Сталін!” і “Жыве Савецкая ўлада!”. Аб улётках немцам наведамляла Кіеня Любоў Андрэеўна, пазней была расстраляная партызанамі” (Багмут К.І.).

І.К. Радзецкі

Ніна Сцяпанавіч Бяйзарава (1915-1992) да вайны дырэктар Бярозаўскай школы, у 1941-42 гг. настаўніца Пудзінскай школы, распавяла гэтую гісторыю інакш: “У Пудзіна сагналі ў адно месца ўсіх сялян і прапанавалі выдаць партызанскіх сувязных, пагражаючы спаліць усю вёску і знішчыць усіх людзей. Бачачы, што азва-рэлья бандыты збіраюцца ажыццявіць пагрозу, партызанскія сувязныя, чальцы падпольнай групы гэтай

вёскі тав. Кіеня і Часноўскі вырашылі коштам свайго жыцця выратаваць насельніцтва і вёску. Патрыёты на вачах у ўсіх сялян былі расстраляныя” (“Уперад” № 22 (1896) ад 20.02.1957).

Расстралялі людзей, мабыць, за перавоз праз Нёман адыходзячых на Ўсход чырвонаармейцаў, летам 1941 г. не было яшчэ ні партызан, ні партызанскіх сувязных, але Бейзарава бліжэй да праўды ў адносінах да прозвішчаў расстраляных. У кнізе “Памяць. Наваградскі раён” на стар. 364 са спісу загінулых жыхароў Пудзіна відаць, што Кіеня Мікалай Аляксандравіч, Часноўскі Іосіф Міхайлавіч, 1915 г.н. і Кіеня Вера Радзівонаўна, 1920 г.н. расстраляныя 22 ліпеня 1941 г., а Іван Купрыянавіч Радзецкі, 1917 г.н. расстраляны 14 траўня 1943 г. Людская памяць выбарчая, з гэтым даводзіцца мірыцца. Багмут К.І. правільна назвала прозвішча аднаго з загінулых, і памылілася ў даце. Бяйзарава Н.С. успомніла прозвішчы двух; пры тым абедзве забыліся пра расстраляную маладую жанчыну і па-рознаму выказалі прычыны расстрэлу.

4. Разгон камсамольцамі Дакудаўскага паліцэйскага ўчастка

У вялікіх вёсках немцы стварылі гміны і паліцэйскія ўчасткі (пастарункі). Такія пастарункі былі ў Беліцы, Дакудаве, Жырмунах, Тарнове. Хавацца ў вёсках і на хутарах стала небяспечна, і камсамольцы Хведар Курылаў, Генадзь Шут, Іван і Ўладзімір Кудлы пайшлі ў лес да Радзецкага.

Начальнікам Дакудаўскага пастарунка прызначылі былога польскага афіцэра. “Пан капітан” заўзята служыў сваім гаспадарам. З насельніцтвам абыходзіўся жорстка. У лютым 1942 г. група камсамольцаў здзейсніла напад на Дакудаўскі паліцэйскі ўчастак.

Кацярына Іосіфаўна Багмут з Пудзіна - чалец камсамольскай падпольнай арганізацыі і, відаць, уздзельніца гэтага нападу захавала ў памяці падрабязнасці: “Касяк Люба з Дакудава працавала ў гміне. Мела сувязь з нашай падпольнай камсамольскай арганізацыяй. Калі хлопцы ўзброіліся, Люба падрыхтавала гміну да разгрому: паадчыняла вокны, дзверы, паставіла друкарскую машынку на акно. Ішлі хлопцы да гміны, непадалёк ад хаты Любы на зэдлі сядзеў паліцэйскі з дзеўчынай Вандай Дамброўскай. Ніна Дайко падышла да паліцыянта і кінжалам зарэзала гэтага паліцыянта са словамі: “Паглядзі, як дзейнічаюць савецкія камсамольцы!. З’яўленне ў вёсцы групы ўзброеных людзей выклікала перапалох сярод паліцыянтаў. Яны паразбягаліся, не зрабіўшы ні аднаго стрэлу, “Пан капітан” патрапіў у рукі камсамольцаў і быў расстраляны” (Багмут К.І.).

Павінен прызнацца, я засумняваўся, што маладая дзяўчына кінжалам зарэзала чалавека, нават калі ён і паліцай. Мае сумненні развеяла нататка Ф. Курылава (“Вораг не ведаў спакою” // “Сцяг працы”, № 73 ад 20.06.1964), у якой ён успамінае пра напад на паліцэйскую залогу ў Дакудаве і пацвярджае, што белакурая дзяўчына Ніна “уласнаручна расправілася з паліцэйскім камендантам. Па званні яна была лейтэнант, скончыла вайсковую кавалерыйскую вучэльню.”

5. Вясная рэгістрацыя акружэнцаў

Чырвонаармейцаў - акружэнцаў немцы да вясны 1942 года не заўважалі. Зіма 1941-42 г. была лютая, маразы за трыццаць, жыццё замерла, усе сядзелі па хатах. У снежні 1941 года стала відавочным, што бліцкрыг не атрымаўся, і маеца быць шматгадовая вайна да поўнай знямогі. Гітлер загадаў прыцягнуць на працы ў Нямеччыну моладзь з акупаваных усходніх краін. Усе, хто з'явіўся ў Заходняй Беларусі пасля 22 чэрвеня 1941 г., павінны былі стаць на ўлік. Нямецкая адміністрацыя ў акружэнцах адчула рэальную небяспеку, і ў красавіку было прынята рашэнне вывезці іх у Нямеччыну. Гэтым немцы падштурхнулі акружэнцаў да супраціву.

“Жылі спакойна да сакавіка 1942 года. Сакавік 1942 года стаў націскам на ўсходніх людзей з боку немцаў і мясцовай паліцыі. Усходніх людзей, якія пражывалі ў сялян, пачалі збіраць у паліцэйскі ўчастак у Дакудаве. Многія патрапілі ў гэты пераплёт і былі адпраўлены на захад. З Дакудаўскага паліцэйскага ўчастка збег да мяне на хутар Пораслі ўвесь збіты Георг. У мяне на хутары з'явілася некалькіх новых таварышаў: ленінградзец Рыгор Бабкоў і Андрэй (Сяргей). Днямі мы хаваліся ў балоце, прылеглым да хутароў Пораслі, а ў ноч выходзілі па прадукты, спачатку да знаёмых, а з набліжэннем цёплых дзён вясны 1942 г. бадзяліся паўсюль, збіраючы зброю ў мясцовага насельніцтва і бадзяўшыхся ў адзіночку паліцыянтаў. Спачатку мы не мелі старшага, а з агульнай рады дзейнічалі разам” (Рэпнікаў А.).

Аляксандра Грыгор'ева і Кліментыну Жук 24 сакавіка 1942 г. даставілі ў Лідскую камендатуру. “На другім паверсе 7 чалавек немцаў і паляк рэфэрэнт-перакладчык Палтаўскі. Нас дапытвалі асобна, перш мяне. Які быў Саша, калі прыйшоў да нас, у якой форме і кім ён быў, я ім адно: Саша быў зняволены, працаваў на аэрадроме, калі немцы пачалі бамбаваць, яны паразбягаліся, а Саша паранены сваімі ахоўнікамі, якія сачылі за ім. І паўтарала ім адно і тое ж. Бурмістр горада, які чуў мае паказанні, сустраў Сашу і сцісла яму сказаў, каб у нас было адно. Пасля допытаў мяне пасадзілі ў арыштанцкае памяшканне, а яго ў іншы пакой і трымалі два дні на допытах, хвошчучы нас бізунамі. Паказанні нашы былі аднолькавымі. На трэці дзень нас выпусцілі. А заявіў на нас Аляксандравіч Валодзя, які жыў тады ў Бердаўцы.

20 красавіка 1942 г. мы даставалі з Сашам бульбачку з капца, я несла кошык да хаты, з кустоў выйшлі трое паліцаяў. Адрозна да мяне: “Дзе Ўласенка? Мы прыйшлі па яго”. Я ім гавару, што панёс у Дуброўку рамантаваць боты да Грабліса. Двое пайшлі ў Дуброўку, а двое засталіся вартаваць на месцы (яшчэ адзін паліцыянт падышоў). У той дзень адвозілі ўсіх савецкіх хлопцаў, якія жылі па хатах, у Нямеччыну. Увечар мы ў сутрэлі з Сашам, і я яму сказала, каб ён не начаваў дома і пра тое, што ў мяне схаваныя ў адрыве ў мяне два пісталеты і сем гранат.

Усю ноч я была ўсяляк тэтузана тракельскімі паліцаямі - яны мяне білі, ставілі да сценкі як быццам страляць, усяляк палыхалі, запальвалі салому на гарышчы, каб я выдала дзе ён, дазналіся, што ён у Дуброўцы не быў і схавався, каб не ехаць у Нямеччыну.

Гэта мяне моцна раззлавала, і раніцай, калі яны пайшлі, я дастала пісталеты і гранаты, і аддала Сашу.

Былі яшчэ марозікі, на дварэ начаваць было холодна. Саша выкапаў дзве падземныя схованы, адну ў доме, а другую ў адрыве, і часцяком начаваў у дажджлівыя зімныя ночы. Калі прыходзілі паліцаі, я адцягвала куфар, і Саша хутка ўваходзіў у сховань і на двор у кусты, а я зачыняла, добра замаскаваўшы. Пазней з Салаўёвым Аляксандрам яны выкапалі яшчэ адну сховань у ляску метраў за 100 ад хаты. Яны там жылі, а я насіла ім есці. Адзін пісталет ён даў Салаўёву. Клікаў ён Салаўёва, пойдзем, маўляў, адшукаем нашых і пачнём дзейнічаць, а той наадрэз адмаўляўся і сыйшоў ад яго” (Жук К.М.).

6. З'яўленне першага партызанскага атрада

Меркаванні пра час узнікнення атрада Радзецкага расходзяцца. **Курылаў Ф.** пісаў, што “партызанскі атрад Міхаіл Радзецкі пачаў фармаваць у сакавіку 1942 г. Дапамагаў яму Шут Сцяпан Сямёнавіч з Дроздава”. **Жураўская Г.** з Крывічоў час з'яўлення атрада Радзецкага адносіць на 1 траўня 1942 г. У гэты дзень “за в. Крывічы ў лязяку сабраліся 9 чалавек: Гарэлік Канстанцін Сцяпанавіч, Бародка Міхась Купрыянавіч, Кушалёў Аляксей (Аляксандр) Мікалаевіч, Стадольнік Якаў, Жураўскі Кастусь Міхайлавіч, Дзяшук, Дойка і Радзецкі. Першыя пяцёра з Крывічаў. Сыны беднякоў, самі беднякі, савецкія актывісты. Пачынальнікам усяго быў Гарэлік К.С., былы старшыня сельсавета. Ён усталёўваў кантакт з Радзецкім з Дакудава, які быў звязаны з партызанскай групай Антонова і з атрадам Міхаіла Громава. Стаянка іх знаходзілася недзе паміж в. Пудзіна і Дакудава. На першых парах ім было даручана здабываць зброю, боепрыпасы, харч, назіраць за дзеяннямі немцаў і паліцаяў, ажыццяўляць сувязь паміж партызанамі. Тады былі выкапаныя зямлі вінтоўкі, гранаты, патроны, усё тое, што патрыёты падабралі і схавалі да пары, да часу”. Сам **К.С. Гарэлік** дагу не пазначыў: “У 1942 г пачалі стварацца партызанскія групы. Была створаная наша мясцовая група, камандзірам якой быў Антонаў, а камісарам Радзецкі”. **Лучко Ўладзімір Сідаравіч** гэты момант таксама абыйшоў: “У 1942 г, як толькі арганізаваўся партызанскі атрад, я здаў зброю, якая была закапана ў зямлі - 13 рускіх вінтовак, 2 кулямёты Дзегцярова, 2 скрыні баявых гранат. Зброю прынялі Бурнос Уладзімір з в. Мелегава і Міхась Радзецкі з Пудзіна”. **Аляксандр Дзяшук** катэгарычны: “Партызанка пачалася з 5 траўня 1942 г. Я прыйшоў з 5 чалавекамі адрозна, і па нашай сувязі на працягу тыдня сабралася каля 40 чалавек, 30 чалавек я ўзброіў, падчас адступлення я збіраў зброю, і мы ўжо пачалі дзейнічаць”.

У. Бурнос

Рэпнікаў А. успамінаў, што яго група (Камышоў, Герасімаў і інш.) перайшла на левы бераг Нёмана ў красавіку, дзе сустрэлася з групай у 12-15 чалавек, у якой былі мясцовыя жыхары: *“Размяшчалася група за 10-15 км ад шклозавода, а таксама ад Нёмана. На чале групы быў кадравы лейтэнант, беларус, ва ўзросце 28-30 гадоў на імені Ўладзімір. Група была не вельмі спаяная, адсутнічала дысцыпліна, адлучаліся без дазволу невядома куды, былі сваркі, папрокі, і, з’яўлялася як бы барацьба за права камандаваць. У выніку ўначы Ўладзімір быў забіты ў пасцелі. З гэтай групы памятаю аднаго мясцовага на імені Саша з вёскі Трасцянка - пляменнік Даўлюда І.Г. з Дакудава”.*

Саша з Трасцянікі - гэта Аляксандр Дзяшук, у 1944 г. намеснік камандзіра атрада “Арол” па выведцы. Лейтэнант Уладзімір - гэта Ўладзімір Дайко (Дойка) - кадравы афіцэр Чырвонай Арміі, акружэнец, застаўся ў Пудзіна і разам з Радзецкім фармаваў баявую групу ўвосень 1941 г. Як сцвярджала А.А. Багмут, Радзецкі яго і забіў.

“Пазней групай пачаў камандаваць кадравы лейтэнант, украінец. Групамі па 3-4 чалавекі хадзілі на розныя заданні: па здабычы прадуктаў, на сувязь з мясцовымі актывістамі. У пачатку траўня гэтай групай была разбіта Бярозаўская залога, якая складалася з паліцыянтаў, была здабыта зброя, некалькі вінтовак і друкарская машынка, якая аказалася няспраўнай. Было здзейснена некалькі засад на нямецкія аўтамашыны, якія едучы ў Гуту (Бярозаўку), былі ахвяры з боку немцаў” (Рэпнікаў А.).

Магчыма, камандзірам гэтай групы быў Антон Трацякоў (Антоняў), лейтэнант, уцякач з палону, Радзецкі быў камісарам. Атрад быў вельмі разнашорстым.

Па сведчанні **Кацярыны Іосіфаўны Багмут** з атрадам Радзецкага былі звязаныя: Бондар Сяргей Антонавіч з в. Агароднікі, чалец КПЗБ, сядзеў у Картуз-Бярозе з Радзецкім, быў у гадах, але працаваў добра - купляў у немцаў за гарэлку патроны і перадаваў у атрад; Курыла Фёдар з Дроздава - самы першы арганізаваў камсамольскую групу; Кіеня Яўген Арцёмавіч з Пудзіна, камсамалец, да вайны працаваў у РайАНА; Кіеня Міхась Ігнацэвіч - загінуў ўвосень 1942 г. у Пудзіна; Кіеня (пасля Чылек) Ганна Аляксандраўна; Заека Міхась і Заека Сымон з в. Бенявічы; Кушаль Кастусь з Дакудава, Дзяжук (Дзяшук) Саша - з в. Трасцянікі Усялюбскага с/с. Бялундзі Віктар Аляксандравіч, 1922 г.н., з Дакудава, Хітрун Лёня, Кумпяк Зінаіда з Ганчароў, была ў падпольнай камсамольскай арганізацыі; Вера “Чарцяня”.

Іван Дзмітрыевіч Крыпец дапаўняе гэты спіс: *“Сувязь з партызанамі была ўсталявана ў красавіку 1942 г. У нашу групу ўваходзілі я, Кудзі Леанід, Кудзі Аляксандр, Бондар Уладзімір, Кушаль Канстанцін Васільевіч.”*

7. Атрад Громава

У красавіку 1942 г. у Наваградскім і Карэліцкім раёнах з былых вайскоўцаў быў арганізаваны асобны партызанскі атрад Громава. У фармаванні атрада актыўны ўдзел прынялі жыхары в. Пудзіна, Літароў-

шчына, Бабанёўка і Падгайна. Атрад дзейнічаў у Наваградскім, Карэліцкім і Лідскім раёнах. Камандзірам атрада быў Уладзімір Угромаў “Громаў”. (ПФБугады ВВВ, 1983, с. 94).

Па ўспамінах **Гарэліка К.С., Дзяшука А.І. і Рэпнікава А.М.** буйны, добра ўзброены атрад Громава прыйшоў з захаду. *“У чэрвені 1942 г да нас прыйшоў атрад Громава Ў, уколькасці 60 чал.” (Гарэлік К.С.). “У чэрвені 1942 г. на Лідчыну прыйшоў добра ўзброены атрад лейтэнанта Громава. Атрад налічаў да 60 конных і рухаўся на ўсход. З дапамогай атрада Громава была поўнасьцю разгромлена Дакудаўская паліцэйская залога, якая налічвала да 15-20 добра ўзброеных паліцыянтаў.” (Рэпнікаў А.). “Громаў да нас з’явіўся з 60 чалавекамі ў чэрвені, і нас было 58 чалавек. Тыдні два ён прабываў тут, некалькі баёў правялі сумесна, потым ён пайшоў да фронту, некаторыя ад нас пайшлі да яго, а ад яго да нас.” (Дзяшук А.І.).*

8. Разгром Дакудаўскага пастарунка

26 чэрвеня разбіты паліцэйскі ўчастак і маслазавод у Дакудаве. Узятая ў палон 7 паліцай, 9 вінтовак, 500 патронаў, 16 ровараў прыведзеныя ў непрыдатнасць, узятая 2 скрыні алею, бітон смятаны, 10 пачкаў папярос. Знішчаныя ўсе дакументы паліцэйскага ўчастка, 5 паліцыянтаў расстраляныя, 2 адпушчаныя. У вёсцы праведзены мітынг”.

Ванда Пермякова, дзяўчынка 14 гадоў на ўсё жыццё запамніла гэты напад і гэты расстрэл: *“У хаце, дзе мы жылі ў в. Дакудава, жыло некалькі паліцыянтаў. Адночы ўлетку прыехалі немцы на 6 машынах. Стараста сабраў ім яйкаў, вясковай каўбасы. Гэтыя прадукты прынеслі ў нашу хату, каб мама прыгатавала абед. Паабедаўшы, немцы з’ехалі, а паліцыянтны праводзілі іх да канца вёскі і засталіся ля парома страляць рыбу. Калі паліцыянтны стралялі рыбу, на другім баку Нёмана з’явіліся вершнікі і ўплаў пачалі дабірацца да паліцыянтаў. Перастрэлка была кароткай. Паліцыянтны кінуліся ў жыта. Жыта было ўжо вялікае. Вершнікі іх пералавілі, распранулі да сподняй бялізны і пагналі перад сабой праз усю вёску да хаты гміны. Ля гміны паставілі іх на цэментавыя прыступкі ганка і прачыталі загад, у якім гаварылася, што яны падлягаюць расстрэлу як здраднікі Радзімы. Паліцыянтаў убялізне было 5-7 чалавек. Жыхары вёскі пачалі прасіць, каб адпусцілі Пятра Бажко родам з-пад Наваградка, бо ён быў вельмі спакойны і добры чалавек. Партызаны адвялі яго ў бок і адпусцілі. Астатніх расстралялі на гэтых прыступках залтам. Мы, не чакаючы стрэлаў, вельмі напалохаліся. Пасля расстрэлу партызаны правялі мітынг, на якім было вельмі шмат народу. Пасля мітынгу партызаны заспявалі песні і з’ехалі.”*

Удзельнік аперацыі **Апанас Рэпнікаў** у падразнасці не ўдаецца: *“З атрадам Громава мне прыйшлося граміць Дакудаўскую залогу, выконваць абавязкі выведніка - хадзіць па вуліцы з мясцовай моладдзю, якая мяне ведала, вызначаць рух узброеных паліцыянтаў, а да раніцы досвіткам з падыходам атрада да Нёмана дакладзі атраду коннікаў пра станові-*

ица. Абышлося шчасна, заданне выканана, залога пабіта, злоўленыя паліцаі да 9 чалавек былі расстраляныя.”

9. Знішчэнне паліцыянтаў у в. Крывічы

Цераз тры дні 29 чэрвеня 1942 г. атрад Громава правёў удачную аперацыю ў в. Крывічы.

“У канцы чэрвеня 1942 года Антонаў (Трацякоў) здзейсніў правасуддзе над лясніком Пяткевічам (які ў ліпені 1941 г. выдаў немцам 10 чырвонаармейцаў). На наступны дзень у Крывічы наехалі немцы і паліцаі. Бародка М. К. тут жа паведаміў пра ўсё ў атрад Громава, які знаходзіўся ў той час у “Сокала” за ракой. Антонаўцы тады размяшчаліся на хутары Хітро. Каля паўдня раздаліся першыя стрэлы, 9 паліцаёў больш не ўсталі”. (Жураўская Г.)

“Мясцовая паліцыя задумала напасці на в. Крывічы і арыштаваць савецкіх службоўцаў, пра што мне стала вядома. У гэты час я ведаў, дзе знаходзіўся атрад тав. Громава, і я пра гэта паведаміў яму. Тав. Громаў вылучыў два звязы партызан сумесна са мной. Мы акружылі в. Крывічы, дзе знішчылі пяць паліцаёў, а перакладчыка і шафёра ўзялі ў палон” (Гарэлік К.С.).

Па ўспамінах Фёдора Курылава аб’яднаны атрад Громава і Антонова-Радзецкага правёў яшчэ некалькі аперацый: “Бердаўку Наваградскага раёна разбівалі пры ўдзеле Громава, разбівалі Збойск Іўеўскага р-на. Ля в. Збойск стаяла нямецкая залога ў 270 чалавек. Пераправа яе праз Нёман абышлася б нам вельмі дорага. Вырашана было ўзарваць мост. Вельмі рызыкаўная баявая аперацыя. Але аказалася надзвычай удалай. Залога была цалкам разгромлена, мост спалены. Нам дасталіся добрыя трафеі. Забілі ў 1942 г. лідскага гэбітскамісара або яго намесніка. Яны ехалі на трох машынах. Мы зрабілі засаду. Было чалавек 30 немцаў. Перабілі ўсіх немцаў і спалілі машыны. Мост на Дзітве за Мінойтамі палілі двойчы.”

10. Распад атрада Громава-Радзецкага

У кнізе “Партизанские формирования Белоруссии в годы ВОВ”, 1983, на стар 94 паведамлялася, што ў ліпені 1942 г. у баі ля в. Пудзіна Лідскага раёна атрад Громава панёс вялікія страты і быў рассяяны. Частка яго партызан улілася ў атрад “Золатава”, астатнія да снежня дзейнічалі самастойнай групай, якая затым улілася ў партызанскі атрад “Іскра”.

Паводле ўспамінаў Канстанціна Сцяпанавіча Гарэліка сітуацыя выглядала некалькі інакш. “Пасля бою (пад Крывічамі) было вырашана правесці агульны збор для аб’яднання атрадаў (Громава і Радзецкага) і такі збор адбыўся на хутары Асінава каля Бярозаўкі. Аб’яднанне атрадаў не адбылося. Тады атрымаўся поўны раскол, і людзі разышліся хто-куды. З Громавым засталася 7 чалавек, з якімі ён сыйшоў. Наш атрад пад кіраўніцтвам Радзецкага застаўся на месцы, і людзі таксама разышліся. Былы камандзір нашага атрада Антонаў сыйшоў з атрада і бадзяўся, адзін,

за што яго расстралялі партызаны з атрада, які знаходзіўся ў пушчы ў раёне в. Зяневічы.”

Ясна, што першапачаткова атрад У. Громава быў нацэлены на пераход лініі фронту, аднак адступленне Чырвонай Арміі ўлетку 1942 г., страта Украіны прывялі да расколу ў атрадзе. Большасць вырашыла застацца на месцы і нікому не падпарадкоўвацца. Сярод партызан запанавала анархія. Мясцовыя камуністы і актывісты таксама прыстасаваліся да жыцця ва ўмовах акупацыі і страцілі цікавасць да супраціву: “Бізуном абуха не пераб’еш”

11. Пошукі камандзіра

Былыя вайскоўцы, звыклія да вайсковай дысцыпліны і адзіначалля, спрабуюць знайсці афіцэра з высокім вайсковым званнем. Нейкім чынам становіцца вядома, што на хутары ля в. Юравічы жыве капітан Чырвонай Арміі. Відаць падразу пасля адходу атрада Громава да яго звярнуліся пазасталыя акружэнцы. Пра гэтую сустрэчу маюцца ўспаміны Апанаса Рэпнікава і Кліментыны Жук. Яны ніколі больш не сустракаліся і ўспомнілі пра гэтую гісторыю праз тры дзесяцігоддзі, але абое памяталі найдрабнейшыя дэталі.

Рэпнікаў А.М.: “Калі мы сустрэліся з малодшым лейтэнантам Андрэем (Сяргеяў) ён паведаміў, што ведае аднаго параненага капітана, які жыве на хутары. Мы ўтрох накіраваліся на спатканне да капітана. Гаспадыня хутара дала знаць капітану, што да яго прыйшлі людзі, падобныя на яго, і ён выйшаў да нас на спатканне.”

Жук К.М.: “Пад канец чэрвеня, памятаю, жыта ўжо бялела, Саша ўхаце рабіў пячатку з гумы і шмат напісаў лісткоў і друкаваў, я выйшла на двор, убачыла з лясочку выходзяць трое мужчын з аўтаматамі ў нямецкай форме і ідуць да нас. Я ўбегла і закрычала: “Саша, немцы!”. Ён выскачыў і пабег у кусты, а з кустоў у жыта. Яны пачалі крычаць: “Саша, свае, свае!”. І тут жа да мяне: “Куды ён пабег?”. Я аднеквалася, што гэта сусед, а не Саша. Яны падхапілі адзін лісток за акном, адціснулі Сашам, які я не паспела падабраць, а ўсе астатнія я кінула ў печку і прысытала попелам. Пасля аказалася, што гэта былі першапачатковыя партызаны, якія днём замовілі солтысу выбраць 100 яйкаў на 4 гадзіны, яны прыйшлі трохі раней указанага часу. Пакліканы Саша прыйшоў дадому, пазнаёміліся яны, адзін быў, памятаю Андрэй (Сяргеяў), потым Федзя (Камышаў) і Анатоль (Апанас Рэпнікаў). Пасля кароткай гутаркі пайшлі яны за адрыну і там абгаворвалі, што рабіць.”

Рэпнікаў А.М.: “Капітан паказаў нам сваю добра замаскаваную зямлянку, дзе ў яго быў усталяваны батарэйны радыёпрыёмач, і яшчэ паказаў зямлянку з трупам маёра, які служыў з ім у адной частцы. Труп не быў закапаны, а толькі затуляўся магутнай пасткай - вечкам. На другі дзень мы былі выяўленыя мясцовым насельніцтвам, і солтыс данёс у нямецкую залогу. Па прыбыцці карнікаў мы былі абстраляныя ў змяшаным пералеску і ўцяклі на захад у буйнейшы лес.”

Жук К.М.: “Мне паведамілі, што ў вёску наехала поўна немцаў, таму, што партызаны з’явіліся.

Я правяла іх за шашэйную дарогу, там праз жыта і ізноў лес. Немцы пабегалі па кустах, зашлі да нас у хату і так, нікога не знайшоўшы, з'ехалі. Уначы Саша прыйшоў у шыняльку, узброены аўтаматам і 17 ужо чалавек і гаворыць: “Нам сорамна зараз, мы ніколі ад немцаў уцякаць не станем, хлопцы, бо будзе час, што і на нашай вуліцы будзе свята, не падайце духам”. У нас паелі і пайшлі дзесьці пад Нёман і далей, забралі гранаты, мелі з сабой кулямёт.”

Рэпнікаў А.М.: “З гэтага дня мы знаходзіліся разам з капітанам на працягу 1,5 месяцаў ля берагоў Нёмана поблізу ад Дакудава, дзе таксама была зроблена зямлянка па тыпу капітанскай, а выкапаная зямля скінута ў Нёман. Начавалі ў гэтай зямлянцы да 5 начэй. Пазней у капітана запалілася вока, і мы яго адправілі на яго хутар. Ён быў паранены ў пачатку вайны, патрапіў у нямецкі шпіталь, трохі напярэй, збег з маёрам, якога пры ўцёках моцна раніла, і капітан вынес параненага ў схованку, пазней маёр памёр”.

12. Забойства Громава і расстрэл Міхаіла Радзецкага

Громаў з часткай атрада пайшоў на ўсход. Разам з Громавым пайшлі Вячаслаў Хітун і Ніна Дайко. Яны загінулі на шашы Баранавічы-Наваградск. “Там рухалася вялікая калона немцаў, і яны трымалі бой. Але сілы былі не роўныя. Загінула шмат партызан” (**Багмут К.І.**). Ніну Дайко “схапілі немцы” (**Курылаў Ф.**)

Міхаіл Радзецкі, Аляксандр Дзяшук, Уладзімір і Іван Кудлы, Лёнька з Бенявіч пайшлі на хутары каля в. Налібокі. **І.Д. Крыпец**, у якога на хутары жыла дваяродная сястра, распавядае, што там ён слухаў радыё і адзначаў кастрычніцкія святы: “Мне прапанавалі пайсці да іх у хату паслухаць Маскву. Прыймаў у іх быў добры. Маскву мы паслухалі. Радзецкі прапанаваў, хто жадае з намі працаваць, мець сувязь для ўсіх перадач, усякіх звестак. Злета 1942 да кастрычніка сувязь з атрадам у нас была слабая. Потым мы былі запрошаны на кастрычніцкую сустрэчу. Запрошаныя былі Бондар Ул., я, Даўлюд Віктар, жыве ў Карэліі, Кацю Часнова з Пудзіна, Місь Лявоў і інш. Там мы правялі гутарку аб кастрычніцкай сустрэчы. Радзецкі працягваў даклад.”

“У лістападзе 1942 г. другі раз з’явіўся Громаў, з ім вярнуліся толькі 5 чалавек, а потым засталася 3 чалавекі. З нас першых вельмі мала засталася ў жывых.” (**Дзяшук А.І.**)

Неўзабаве загінуў і Громаў. “Громава забіў Радзецкі. Радзецкі быў дружны з Лявонам Даўлюдам і яго жонкай Сузаннай, жылі яны на хутары Ясінава Наваградскага раёна. Да іх дачкі заляцаўся Громаў і здвёў іх дачку з сабой у атрад. Сям’я настойвала, каб Радзецкі пакараў Громава.” (**Багмут К.І.**)

“Па недакладных дадзеных быццам бы Радзецкі са сваёй групай расстраляў тав. Громава і яго групу, з якой удалося выратавацца аднаму радыстуна імені Андрэй, і ён пра ўсё распавёў у атрадзе, які ў той час знаходзіўся ў Налібоцкай пушчы. Я лічу, што тав. Громаў Уладзімір, хоць ён і меў некаторыя памылкі, але ён быў патрыёт - абаронца Радзімы” (**Гарэлік К.С.**).

Парэшткі старшага лейтэнанта Уладзіміра

Громава ў чэрвені 1952 г. былі перазахаваны ў брацкай магіле ў Бярозаўцы на вул. Наваградскай.

Міхаіла Радзецкага расстралялі ў лістападзе 1942 г. на хутары Звяркі каля Пудзіна. Тыя, хто расстрэльваў ведалі, што Радзецкі забіў Громава. Сведка расстрэлу Фёдар Курылаў распавядае, як гэта адбылося: “У Наваградскім р-не мы наладзілі засаду на немцаў. Але аб нашай засадзе немцам паведаміў мясцовы солтыс. Быў кірмашовы дзень. Для сваёй бяспекі немцы, вяртаючыся з Наваградка, пасадзілі на фурманкі мірных жыхароў і самі па адным размясціліся на фурманках. У гэтым выпадку адкрыць агонь было немагчыма. Мы знялі засаду. Як толькі мы знялі засаду, немцы адкрылі агонь. Было забіта два нашых партызаны. Праз некаторы час мы пайшлі шукаць солтыса. Зайшлі на хутар у адну хату. Там сядзеў адзін мужчына. Мы спыталі, дзе знаходзіцца солтыс. А гэта быў сам солтыс. Але мы ў гэты час не ведалі, што гэта ён. Бачачы, што ён хоча ад нас увільнуць, мы вырашылі яго не адпускаць. Ён павёў нас да солтыса, г.зн. у сваю хату. Зайшоўшы ў хату, ён спытаў у сваёй жонкі: “Дзе твой гаспадар?” Жонка адразу дапетрыла і сказала, што ён пайшоў на хутар. Мы разам паехалі на гэты хутар. Як толькі заехалі ў лес, ён імгненна саскоквае з фурманкі і ўцякае ў лес. Я кінуўся за ім наўздагон, пры гэтым, каб хлопцы не стралялі, крыкнуў ім, бо маглі забіць і мяне. Я пераследваў солтыса метраў 150, пакуль не забіў.

Вяртаючыся дадому, каля хутара Звяркі нас сустрэла група партызан з атрада Чапаева прыкладна ў колькасці 20 чал., усе ўзброеныя. Падышоўшы да нас, яны вярнуліся да Радзецкага, каб ён здаў сваю зброю. Радзецкі зброю здаў. Нас яны не чапалі і зброі не забіралі. Ад’ехаўшы метраў сто, яны з аўтамата (хто невядома) стрэлілі ў Радзецкага. Радзецкі паспеў толькі крыкнуць: “Паміраю за Сталіна”. Спачатку ён быў пахаваны каля хутара, а затым перапахаваны.”

Пераказаў было шмат, абмяркоўвалі ва ўсіх прынёманскіх вёсках і доўга памяталі: “Радзецкага забілі партызаны з атрада Чапаева. Курыла стаяў разам з Радзецкім пад адным кустом. Гэта было 19 лютага 1943 г., мы слухалі даклад Щарбакова. Але Курыла здолеў уцячы ў адных ішкарпэтках. А перад гэтым Радецкий адправіў усіх рускіх на ўсе 4 бакі. Яны засталіся чалавек 9 і бадзліся сяк-так. Курыла потым прымусява і Багмут былі прызваныя ў атрад “Іскра”.” (**Багмут К.І.**)

“З Радзецкім быў Жураўлёў, яму ўдалося пазбегнуць адплаты. Атаксама Дзяшук Аляксандр Іванавіч, з якім мне прыйшлося размаўляць. Ён гаварыў, што Жураўлёў, калі б не ўцёк, быў бы разам з Радзецкім расстраляны. Па маім меркаванні, тут была барацьба Радзецкага за партфель” (**Гарэлік К.С.**).

Расстрэл Міхаіла Радзецкага - камуніста з тугэйшых жыхароў - парадзіў сур’ёзныя сумненні ў даваенных камсамольцаў. Большасць партызан ягн атрада і камсамольцы зінных груп разышліся па дамах. Аднаго з іх Фёдара Рыбака ў Дакудава ў канцы снежня на вечарыны ў Дворышчы застрэліў Фёдар Карыцін, партызан з атрада “Іскра”.

(Працяг у наступным нумары.)

ЗАПІСАНА ПАД ДЫКТОЎКУ ЛЁСУ

(Адрыўкі з біяграфічнага нарысу “Пра час і пра сябе”)

КРУГЛАЯ ДАТА ВУГЛАВАТАГА ЖЫЦЦЯ

80 гадоў? Гэта многа ці мала? - пытанне не самае простае. З аднаго боку здаецца многа, калі паглядзець з другога - не пашкодзіла б і больш. Такое пытанне паўстае, калі ты перакрочыш гэты жыццёвы, можна сказаць: гукавы, бар’ер. Бо час пасля яго ляціць - не дагоніш. А здаецца, так шмат яшчэ не паспеў зрабіць. Іншы раз убяссоную ноч пачынаеш успамінаць мінулае, пераварочваеш яго, бы у тым калейдаскопе. І бачыш усе свае дасягненні, хібы, памылкі вялікія і малыя. Хочаш усё вярнуць, паправіць. Ды дарма. Як пісаў Я. Колас: “О, як бы я хацеў спачатку дарогу жыцця па парадку прайсці, яшчэ раз аглянуцца, сабраць з дарог каменні тыя, што губяць сілы маладыя...” “Ды назад не прыйдзе хваля тая...”

Так здарылася, што 80 гадоў таму ў позні майскі вечар, 5 траўня 1927 года пад самае свята Юр’ева дня прыйшлося з’явіцца насвет Божы. Нарадзіўся пад сузор’ем Цяльца або Быка. Таму, магчыма, жыццё працякала па-поцемку, вобмацкам, з немалой колькасцю гузоў на галаве - па прыслоўі: “Што дазволена Юпіцеру, тое не дазволена Быку”.

Вёска Збляны, дзе пашчасціла прыйсці на свет, раскінулася ўздоўж правага берага Нёмана ў самым цудоўным на свеце прыродным кутку. Усё тут незвычайнае і натуральнае: і лес, і поле, і неба іншае, спеў

Анатоль Кулеш

птушак не такі. І, нават, подых ветру іншы. А галоўнае - цудоўныя, самабытныя людзі. З вясёлым норавам, тонкім гумарам, з сялянскай хітрынкай і, галоўнае, у душы кожнага з іх жыве мастак: жывапісец, паэт, музыкант.

Тут пазнаў першыя словы, першыя літары, тут прыйшло першае каханне. Тут усё было першым. Але ў 17-гадовым узросце жыццё прымусіла пакінуць гэты багаты, цудоўны, жыватворны край. Ды назад так і не вярнуўся, калі не лічыць, кароткачасовыя “набегі” да бацькоў паласавацца сялянскімі дэлікатэсамі ды пасядзець на беразе ціхага Нёмана з вудай.

ВОБРАЗЫ МІЛЫЯ РОДНАГА КРАЮ...

*Вобразы мілыя роднага краю,
Смутак і радасць мая!
Што маё сэрца да вас парывае?
Чым так прыкованы я...?*

*Жыццё пражыў не пустацветам.
На здымку ўнук і праўнук Анатоля Куляша.*

Самыя любімы мною беларускі літаратурны твор - паэма класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа “Новая зямля”. Гэта выдатная энцыклапедыя сялянскага жыцця. У ёй, як у кроплі крышталёва чыстай вады, адлюстроўваецца лад жыцця селяніна ў мінулым і, нават, у нашыя дні. Так мне здаецца мо таму, што сам я з сялянскай сям’і і пражыў у вёсцы, бадай, самыя цудоўныя дзіцячыя і юнацкія гады. Таму мне добра вядомы кожная рысачка псіхалогіі, быту і ладу жыцця

жыхара вёскі. Колькі б я ні бываў за межамі сваёй вёскі над Нёманам, маё сэрца заўсёды заставалася ў ёй. Інакш і быць не магло: занадта цудоўны гэты край.

Мая родная вёска Збляны знаходзіцца ўсяго за 35 кіламетраў на поўдзень ад раённага цэнтра Ліда на вядомым гістарычным шляху. Па ім у свой час рухаліся войскі французскага імператара Напалеона Банапарта, калі ён ішоў заваёўваць Расію ў 1812 годзе. У 1941 годзе ішла тут на злом свае галавы зграя нямецка-фашысцкай навалы, падганяная шалёным яфрэйтарам. Тым жа шляхам і ўцякалі, як толькі маглі, назад. Ёсць, аднак, і іншыя, больш прыемныя старонкі ў яе біяграфіі. З гэтым шляхам былі знаёмыя знакамітыя ў Беларусі і Расіі дзяржаўныя і палітычныя дзеячы, вайскоўцы: дзекабрысты Я. Абаленскі, М. Мураўёў, герой Айчыннай вайны 1812 года Дз. Давыдаў і легендарная Н. Дурава, казацкі атаман Платаў, царскі генерал Дохтураў ды шэраг іншых. Як піша вядомы маскоўскі пушкініст Раманюк, некаторы час у вёсцы Беліца на гэтым шляху знаходзіўся бацька геніяльнага рускага паэта Аляксандра Сяргеевіча Пушкіна - Сяргей Львовіч Пушкін. Ён меў званне маёра і служыў у царскай арміі Аляксандра Гінтэндантам. Не выключваю, што будучы чалавекам дапытлівым, мог наведаць вёску Збляны.

Збляны - тыповае беларускае сялянскае паселішча. Дарога да яго ўедца праз палі па ўскрайку леса

Збляны

ўздоўж правага берага сівога бацькі-Нёмана. Ужо за некалькі кіламетраў з невялікага ўзвышша бачна ў далечыні, як вырысоўваюцца на тле блакітнага небасхілу велічныя купалы Пакроўскай царквы. А навокал яе, бы тая авечкі ў летні жар цесна збіліся прыземістыя сялянскія хаты, хаваючыся ў засені густых зялёных дрэў. Як і іншыя шматлікія вёскі Беларусі Збляны працягнуліся ўздоўж тракта і маюць звычайную "беларускую сялянскую архітэктур": "хлеўчык, пограб і гуменца пад адзін зліліся плех".

Вёска мае сваю адметную гісторыю. Адную і тую ж назву носіць тут два паселішчы - вёска Збляны і хутар Збляны. Абодва яны маюць адзіны гістарычны карань. На жаль, у назве "хутар" страчваецца гістарычная сутнасць паселішча. У строга распрацаванай і дзейнай класіфікацыі населенных пунктаў хутар мае больш нізкі статус, чым вёска. А гэта не адпавядае рэчаіснасці. На самай справе "хутар Збляны" ўзнік раней, чым сённяшня вёска. Да таго ж, гэтае паселішча зараз далёка ўжо не хутар, а сапраўдная вёска, якая складаецца з некалькіх дзесяткаў двароў.

Хутар Збляны ўзнік яшчэ ў сярэднявеччы як панскі маёнтак. Ім у розныя часы валодалі вядомыя ў Беларусі феадальныя: Радзівілы, Вітгенштэйны, Лынічы, Трубяцкія. Называўся ён тады Зблянскі Двор. Назва гэта захоўвалася доўга: да другой паловы 50-х гадоў мінулага стагоддзя. Затым, ва ўгоду савецкім ідэалагічным канонам перайменавалі ў "хутар".

У XV-XVI стагоддзі сучасную вёску Збляны называлі "Загараднікі зблянскія". Ужо гэтая назва раскрывае яе гістарычнае паходжанне. Тэрмін "загроднік" у польскай мове азначае "беззямельны селянін". Па значэнні ён аналагічны беларускаму "агароднік, селянін у ВКЛ, якіх пасялялі на невялікіх надзелах зямлі і абавязвалі выконваць працоўную павіннасць на карысць гаспадароў маёнтка. Згодна са "Уставам на валокі 1557 года агароднікам /загараднікам - А.К./ давалі па 3 маргі - 1 морг = 0,71 га - зямлі і пасялялі па 10-20 двароў паблізу маёнткаў. За гэтыя надзелы агароднікі /загараднікі/ павінны былі адрабляць землеўладальнікам 1 (адзін) дзень без каня ў тыдзень, а іх жанкі - 6 дзён за лета". Гэта дазваляе пабудаваць лагічны ланцужок у гісторыі ўзнікнення адных і другіх Зблянаў. І куды больш маецца падстаў, каб сённяшні "хутар Збляны" называць ягоным гістарычным назовам - "Зблянскі Двор", як гэта было на працягу стагоддзяў.

Аб паходжанні назвы вёскі існуе некалькі розных версій. Але наўрад ці якая-небудзь з іх адпавядае сапраўднасці.

Вёска расла і пашыралася. Паводле перапісу насельніцтва Расійскай Імперыі 1886 года ў ёй было 28 двароў і 235 жыхароў. У пачатку XX стагоддзя - 363 душы.

Паступова грамадскае жыццё збяняцаў пачало перамяшчацца з маёнтка ў вёску. Гэтаму ў значнай ступені паспрыяла пабудова ў вёсцы на ахвяраванні Людвікі Караліны Радзівілунійскай царквы, якая з 1835 года стала праваслаўнай. Грамадская і культурная роль “Загараднікаў збяняскіх” яшчэ больш умацнілася пасля адмены прыгоннага права, калі сяляне атрымалі волю, а феодалы страцілі права на прыгнёт і з’ехалі. У 1894 годзе пры Збянянскай праваслаўнай царкве была адкрыта прыходская школа. З’явіліся крама, карчма. Увогуле, жыццё пачало няспынна змяняцца на карысць вяскоўцаў – “загараднікаў збяняскіх”.

Родная хата

На працягу амаль 20-ці гадоў XX стагоддзя ў адпаведнасці з Рыжскай дамовай тут наनावалі паліякі. Вёска ўваходзіла ў склад Беліцкай гміны Лідскага павету Наваградскага ваяводства. У той час у вясковай школе ўсе прадметы, нават праваслаўная рэлігія для вучняў-беларусаў, выкладаліся выключна на польскай мове. І нягледзячы на нацыянальны ўціск жыццё ў вёсцы кіпела ў этнічным рэчышчы. Гэта не змусіла вяскоўцаў зневажаць сваю мову, сваю этнічную культуру, звычаі, абрады. Усюды гучала беларускае роднае слова, звінелі над Нёманам народныя песні, у нацыянальным стылі адбываліся святы, вяселлі і г.д.

Карэнныя змены адбыліся ў другой палове XX стагоддзя, калі быў створаны калгас. Пік росквіту прыйшоўся на канец 60-х – пачатак 70-х гадоў. У вёсцы працавала базавая васьмігадовая школа, сельскі клуб і бібліятэка, ФАП. У вёску правялі электрычнасць, і ў хагах заміж газавых лямпаў, што свяцілі, бы тое воўчае вока, зазялі электрычныя лямпачкі. Загаварыла радыё, а над дахамі некаторых хат узнесліся высока ў неба тэлевізійныя антэны. Калі да гэтага часу ў вёсцы было толькі 6 хатаў, у тым ліку памяшканні святароў і школы, з драўлянымі падлогамі, а ў астатніх – каля сотні – падлогі былі глінабітныя, то зараз падобныя можна палічыць на пальцах. А мо і тых ужо не стала. Вясковы хор на рэспубліканскім аглядзе народнай самадзейнасці атрымаў званне народнага.

Вёска была да берагоў, як той вулей, запоўнена людзьмі. Яшчэ на значнай адлегласці ад пачатку вуліцы сустракала прыезджага чарада дзетак. Зараз сустракае толькі насцярожаная цішыня. На памяць прыходзяць радкі верша Якуба Коласа, напісаныя ім сто гадоў таму:

*Крыж збуцвелы пры дарозе,
Кучка топаляў сухіх.
Сцішина, нудна, бы ў астрозе,
Ці на могілках якіх...*

Карціна жывая. Быццам паэт толькі-толькі што пабываў тут. Крыж стаіць праваслаўны ля ўезду ў вёску, бо ўсе яе жыхары праваслаўныя. Жыве тут толькі адна сям’я католікаў. І тая прышлая. Што здарылася? Чаму

так раптам усё змянілася? Куды падзеліся людзі, якіх спрадвеку было тут так багата? Раслівырасталі, жаніліся, нараджалі, расцілі дзяцей, выходзілі, перадаючы ў спадчыну набытае вякамі. А аддаць і перадаць было што. Сёння ў вёсцы няма ніводнай маладой сям’і. Таму і не чуць дзіцячага гоману, як было некалі. У палове хат ніхто не жыве. Падворкі зарастаюць хмызняком ды пустазеллем, пазасыхалі студні. Кажуць, улада збіраецца гэтыя хаты разбурыць і знесці. Дык што ж тады застаецца ад некалі. квітнеючай галасістай вёскі? Могілкі?

Знікла школа – няма каго вучыць, няма ФАПА, а лячыць – хоць адбаўляй. Рэдкі госць заходзіць у бібліятэку. Заціх у клубе гармонік... Пытанні, пытанні, пытанні... А дзе адказ? А мо гэта і ёсць сапраўднае вясковае жыццё? Ягонае развіццё ідзе па крывой сінусоідзе: то ўзлёт, то падзенне, то ўзлёт то падзенне...

Але на мой асабісты погляд, галоўная прычына тут вельмі псіхалагічная. Працу землеўрабы нельга прыраўноўваць і цалкам пераўтвараць у чыста індустрыяльны працэс. Зямля, як жывая істота, любіць увагу і ласку, любоў да сябе. Тады і яна па-свойму аддзякуе і ўжо ніколі не адпусціць і не пакіне. Як пісаў паэт:

*Зямля не зменіць і не здрадзіць,
Зямля паможа і дарадзіць,
Зямля дасць волі, дасць і сілы,
Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх не кіне,
Зямля – аснова ўсёй айчыне.*

Памятаю, як некалі бацька пяхотна адносіўся да зямлі і нас гэтаму ж вучыў. Таму, калі на выпускных дзяржаўных экзаменах трэба было пісаць сачыненне, і была прапанавана тэма пра становішча сялянства ў дарэвалюцыйна-Расіі ў творах беларускіх пісьменнікаў і паэтаў, я не раздумваючы доўга, узяў менавіта яе. І... прайграў – не ўлічыў фактар часу. У аснову паклаў твор Я. Коласа “Новая зямля” і вершы дарэвалюцыйна-га перыяду. Атрымаў “пасрэдна”, бо “ўславіў прыватную гаспадарку”.

Гараць сёння ў вясковых хатах электрычныя

лямпачкі, уздоўж вуліцы па вечарах літары, свецяцца экраны тэлевізараў, на падворку стаяць лімузіны - гэта прыехалі на выхадныя дні з горада дзеці да састарэлых бацькоў паласавацца сялянскімі далікатэсамі. Але няма ў хатах сённяшняга вяскоўца той цеплыні пачуццяў, утульнасці, якія былі раней. Памерла душа вёскі.

Не чуваць больш рыкання кароўкі і рохання парасяці на падворку. Не кудхтаюць куры, не спаборнічаюць паміж сабою пеўні. Не чуваць нават мяўкання катоў, брэху сабакі. Змоўклі гукі чароўных песняў, не раздавацца ім ізноў.

Дык ці наступіць калі-небудзь часіна адраджэння беларускай вёскі ў глыбінцы? Наша ж Бацькаўшчына вякамі жыла і ганарылася яе непаўторнай прыгажосцю і рамантыкай.

Ды толькі наўрад ці калі-кольвечы гэта можа ўжо здарыцца. Сённяшня "урбанізацыя" беларускай вёскі ў выглядзе пабудовы на прымітыўных, непрадуманых, без уліку нацыянальных асаблівасцяў падставах аграгарадкоў вынішчыць ушчэнт сялянскі дух з паселішчаў, як нацыянальную гістарычна-этнічную з'яву. Гэтыя "аграгарадкі" высмакчужу з вёскі ўсе жывыя здаровыя сокі, што яшчэ ў ёй захаваліся да сённяшняга часу і пераўтвораць яе ў змрочны нежывы цені мінуўшчыны...

ЦУДОЎНЫЯ ШКОЛЬНЫЯ ГОДЫ

Ішоў 1934 год. Мне ўжо споўнілася сем гадоў. Набліжаўся першы ў жыцці старт - ісці ў школу. Што робіцца ў школе, у мяне нейкае ўяўленне ўжо было. Да мяне там вучыліся мае старэйшыя браты Валодзя, Косця і сястра Надзя. А разам з імі "вучыўся" і я. Калі яны вучылі ўрокі, я ўважліва слухаў і запамінаў усё напамяць. Тым не менш, школа хавала ад мяне нешта загадкавае і невядомае. Само слова "школа" вымаўлялася па-асобаму, са значэннем.

Асаблівай падрыхтоўкі не было, калі не лічыць, што маці пашыла з дамадканага палатна штонікі і кашулькі, памыла ды пастрыгла.

Бывай, Нёман! На яго берагах мы праводзілі ўсе летнія дні напрадз: купаліся, загаралі, рыбачылі, забываючыся іншы раз збегачы паесці. На жаль, купанне часам заканчвалася трагедыяй. На маіх вачах ледзь не ўтапіўся мой стрыечны брат Алёша, мой равеснік. Яго, на шчасце, выратаваў паромшчык, вылавіўшы ўжо досыць далёка ад таго месца, дзе ён, не ўмеючы плаваць, трапіў на вялікую глыбіню.

У школу, насустрач сваёй будучыні, пайшоў з маці. Так ішла большая частка з нас. Як заўсёды, усе босымі, толькі мацяркi вымылі добра ногі.

Школа знаходзілася ў другім канцы вёскі, насупраць Пакроўскай праваслаўнай царквы. Гэта быў адзіны цагляны будынак у вёсцы, пабудаваны яшчэ ў 1864 годзе. Быў некалі яшчэ адзін - умайго дзеда Куляша Антона. Але пасля яго смерці нашчадкі не змаглі падзяліць спадчыну, і дом разабралі. Застаўся адзін пограб, які выкарыстоўвалі як лядоўню. Не ведаю, ці захаваўся ён сёння. Бадай так. Бо збудаванне было грунтоўнае.

Настаўнік, паляк з паходжання, Невядомкі Часлаў Казіміравіч быў чалавекам інтэлігентным, шмат чым захапляўся. Асабліва паляваннем, ловам рыбы і агародніцтвам. Меў адзін фізічны недахоп - крыху кульгаў на адну нагу. На двары школы сабраўся цэлы натоўп вяскоўцаў. Акрамя вучняў і іх бацькоў, прыйшлі і іншыя, каб палюбацца гэтай урачыстасцю.

З прыходам гэтага настаўніка, школа памяншала сваё аблічча. На колішнім пустыры былі разбіты клумбы з морам кветак, якія ў летне-восеньскія месяцы пераліваліся ўсімі колерамі, вядомымі прыродзе. Даглядалі кветкі разам з настаўнікам і вучні. Можна было залюбавацца, як звыклых з дзяцінства да працы на зямлі сялянскія хлопчыкі і дзяўчынкі, з захапленнем і радасцю працавалі, забываючыся іншы раз нават выцерці рукавом нос ці твар ад поту.

Нягледзячы на знешні спакой, чаканне першага школьнага дня было крыху трывожным: павінна была быць сустрэча з вока на вока з настаўнікам, мабыць самым паважаным чалавекам у вёсцы і ў наваколлі. Нават дарослыя ставіліся да яго з вялікай пашанай. Акрамя таго, у сваім асяроддзі ў звычайных абставінах мы карысталіся беларускай мовай, якую чамусьці называлі "простая". А тут трэба было асвойваць чужую - польскую. Як аказалася, для некаторых гэта было справай з нялёгкіх.

Атрымаўшы "інструкцыі" ад старэйшых братоў і сястры, хоць і з вялікім хваляваннем, я ўпэўнена пайшоў у сваю будучыню, моцна трымаючыся за матчыну руку.

Бацька, адпраўляючы "ў навуку" даў наказ: "Вучыся, сыноч, веды за плячыма не носяць, а ў жыцці ў будучыні спатрэбяцца". Наказ бацькі ўсімі сіламі стараўся выканаць.

Увогуле, "будучыня" да мяне была нават вельмі прыхільнай. Вучоба давалася лёгка. Без асаблівых намаганняў асвойваў польскую мову, прадметы матэматычнага цыклу, меў надрэнныя схільнасці да рысавання.

Такіх, як я, у школе было нямала. Чалавек каля 20-ці. А калі дадаць да нас яшчэ тры класы, то ўсё было каля ста чалавек. А гэта для вёскі па сённяшніх мерках непамерна шмат.

Школа нагадвала сабой пчаліны вулей. Аднак вучні паводзілі сябе куды спакойней, чым гэта можна назіраць зараз. Гэта было вынікам уплыву настаўніка. Настаўнік сельскай школы ў той час быў бясспрэчным аўтарытэтам.

Будынак школы для нас здаваўся вельмі вялікім. Паўднёвую палову яго займаў вучэбны клас, другую, паўночную - настаўнік (ён жа загадчык школы) з сям'ёй. Сям'я яго па мерках таго часу была нешматлікай: сам настаўнік, ягоная жонка - Марыся, двое дзетак дашкалят - дачка Галінка і сын Юрак. Не ведаю чаму, настаўнік сына свайго называў не па імені - Юрак, а "Дзёбак". Усе размаўлялі толькі па-польску. Асабліва жонка. Пражыўшы шмат гадоў сярод беларусаў, мове іх так і не навучылася. Тым часам, палякаў у вёсцы не было ўвогуле. Быў толькі адзін прышлы каталік - Прэсаль Браніслаў, паромшчык. Але ён, як і ўсе мы, карыстаўся

беларускай мовай.

Я не перастану паўтараць, што наш настаўнік быў настаўнікам ад Бога. На ўроках ён захапляў сваіх вучняў і вёў за сабой, заварожваў. Што праўда, быў у яго адзін недахоп. Ён мог вельмі хутка “ўзарвацца” і нават балюча пакараць. У той час фізічныя пакаранні, увогуле, былі забаронены, але настаўнікі часцяком імі ўсё такі карысталіся. Ставілі ў вугал на калені ці білі лінейкай па далоні. Адноўчы ні за што, ні пра што дасталося і мне.

Заняткі пачыналіся і заканчваліся малітвамі. Малітвы ўжо не памятаю, а змест іх быў такі. Зранку, перад пачаткам, мы прасілі Матку Боску (малітвы таксама былі на польскай мове), каб яна дапамагла нам у вучобе, лепш засвойваць новыя веды, быць уважлівымі і шчырымі. Пасля заканчэння ўрокаў дзякавалі Бога за тое, што мы атрымалі новыя веды і прасілі яго, каб яны сталі карыснымі нам у жыцці.

Пасля шумна і моцна ляпалі вечкамі парты і з шумам выляталі на вуліцу, разбягаючыся кожны ў свой бок.

Але не заўсёды. Быў у нас невядома адкуль прыйшоўшы звычай біцца з “дварчанами”. Гэта значыць, са сваімі калегамі па школе са Зблянскага Двара. У той час, так звалі сённяшні хутар Збляны. Іншы раз добрых гузоў набівалі адны адным.

Што за традыцыя, адкуль яна прыйшла, і хто яе ўвёў? Невядома. Але трывала яна даволі доўга. У справу умешваліся бацькі, настаўнік. І некаторы час усё заціхала. Пасля пачыналася спачатку.

Калі я прыйшоў у школу, у ёй праводзілася рэформа. У 1932-33 вучэбным годзе Сейм Рэчы Паспалітай прыняў закон аб школе. Паводле яго навучанне становілася абавязковым, але толькі ў межах пачатковай школы. Усе навучальні былі падзелены на тры ступені. Першая ступень - чатырохкласная з адным або двума настаўнікамі. Тэрмін навучання працягваўся 7 гадоў; 1-2 класы - па аднаму году, у 3 класе - 2 гады, а ў 4-м - аж 3. Вучэбная праграма ў 3 і 4 класах была складзена так, што кожны год вучыліся па розных надручніках. Падручнікі маламаёмасным вучням выдаваліся бясплатна. Толькі пасля навучальнага года іх трэба было вярнуць у школьную бібліятэку.

У школах іншых ступеняў тэрмін навучання складаў таксама 7 гадоў, толькі кожны год у наступным класе. У залежнасці ад ступені школы і колькасці класаў у ёй змяняўся і колькасць склад настаўнікаў - ад аднаго да 7 і больш. Мне прыйшлося вучыцца ў школе першай ступені з адным настаўнікам. Выкладанне прадметаў вялося толькі на польскай мове. Спачатку (да 1937 года) на беларуска-славянска-рускай мове выкладалася рэлігія для вучняў з праваслаўных сямей. Кожную суботу па адной гадзіне ў класе праводзіў урокі рэлігіі святар Зблянскай прыходскай Пакроўскай царквы айцец Аляксандр Апанасевіч. Гэты “айцец” запомніўся мне на ўсё астатняе жыццё. Мне ўжо восемдзесяць, а я ўсё яшчэ яго памятаю. На жаль, успаміны для яго не пахвальныя. Не выключана, што менавіта яго адносіны да мяне зрабілі з мяне “ўстойлівага атэіста”. Кожны раз, калі прыходзіў у школу, перш-наперш пытаўся, хто не

быў у нядзелю ў царкве. У гэты лік, як заўсёды, трапляў я. Зімой у царкве была халадэча, а я не меў належнай вопраткі і абутку, усё з пляча старэйшых братаў. За гэта ён пакідаў мяне без “абеды”, ці як дражнілі - “у казе”. Меў я тады ўсяго 8-10 гадоў. Жыццё і так не было сытым. А тут яшчэ цэлы дзень трэба прасядзець галодным. Не пускаў дахаты, пакуль не прыходзіла маці і не забірала мяне ўсяго ў слязах з гэтай “рэлігійнай вязніцы”. Ужо ў гэтыя дзіцячыя гады я пазнаў, што толькі матэрыяльна забяспечаны чалавек можа быць свабодным, паважаным, мець права на годнасць. А калі ты бедны, ты і не чалавек. І нічога з таго часу не змянілася да сёння.

Пераход выкладання рэлігіі для праваслаўных дзяцей з роднай мовы на польскую выклікаў увясковай грамадскасці гэткае “падпольнае абурэнне”. Усе наракалі, але сказаць сваё гучнае слова “не” усе баяліся. Бо вельмі лёгка за гэта можна было трапіць, калі не ў Картуз-Бярозу, то ў лідскую Каменку ці віленскія Лукішкі - без праблем.

Далей за размовы на вячэрніх пасядзелках у “шэрую гадзіну” справа не рухалася. Затое мы, падлеткі, успрынялі гэта, як кіраўніцтва да дзеяння. У адзін суботні дзень, калі звычайна ў нас былі ўрокі рэлігіі, мы дамовіліся двума класамі “прадэманстраваць” свой “пратэст” і ўцячы з ўрокаў. І не як-небудзь, а менавіта ў той момант, калі ў клас увойдзе бацька.

І гэты крытычны момант настаў. У клас увайшоў айцец Аляксандр. Усе мы пачалі зыркаць вачыма адзін на другога. Ніхто не рухаецца з месца.

Тады я і мой сусед, сын солтыса, Сцяпа Насалевіч, адным годам малодшы ад мяне, схопіліся з месца і, як кажуць, лахі пад пахі, панесліся прэч з класа. Куды? Бяспрэчна, дамоў.

Якая “педагагічная паэма” пачалася пасля гэтага дома, памятаю па сённяшні дзень - вось ужо 70 гадоў!

Калі бацька даведаўся пра мой “патрыятычна-гераічны” учынак, як распаразаў папругу (дзягу) і як упісаў мне па тым месцы, адкуль ногі растуць. Вось якую ўзнагароду атрымаў я за сваё ганаровае гераічнае бунтарства.

Гэта было даўно, але пачуццё годнасці нацыянальнай у душах людзей прысутнічала, і зусім іншае зараз. Сёння мы сваю матчыну мову дабрахвотна пахавалі і працягваем гэта рабіць ва ўтоду “вялікаму і магутнаму” сваімі да яе адносінамі, губляючы этнічную прыналежнасць, нацыянальны гонар і годнасць. І не ведаем за што, за якія грахі і навошта? Няўжо з-за сваё інтэлектуальнай абмежаванасці і непаўнаважнасці?

Толькі што пачуў па беларускім тэлебачанні, што ў Баранавічах пачалі вучыць замежнікаў рускай мове! Падкрэсліваю: не беларускай, як гэта павінна быць у суверэннай дзяржаве, а чужой - рускай.

Прынятыя Сеймам законы аб школе пераследалі галоўную мэту - абмежаваць, калі не пазбавіць цалкам, доступ да вышэйшай адукацыі дзяцей з бедных пластоў насельніцтва - рабочых, сялян.

Класны пакой быў застаўлена двума радамі двухмесных парты. У парты былі адкідныя вежы, што

выклікала шмаг шуму, калі вучні садзіліся ці ўставалі. У адмысловых адтулінах на іх былі ўстаўлены чарнільніцы з абавязкова чорным чарнілам.

На сцяне спераду вісеў абраз з выявай Езуса, які з часам замянілі на каталіцкі крыж з чорнага маронага дубу. Абапал віселі партрэты прэзідэнта Ігнацы Масціцкага - злева і Юзафа Пілсудскага - справа. Прэзідэнт быў намаляваны ў чорным фрак, белай сарочцы з “бабачкай”, і шырокая блакітная муравая стужка цераз правае плячо - знак высокай дзяржаўнай улады. Быў нейкі ордэн, але не памятаю які.

Юзаф Пілсудскі быў у вайскавай форме маршала з двума ордэнамі на грудзях - ордэн Віртуці Мілітары і Крыжа Валечных. Нягледзячы на тое, што па канстытуцыі кіраўніком дзяржавы лічыўся прэзідэнт, кіруючую ролю іграў Пілсудскі, як “начальнік дзяржавы”. Усе выхаваўчыя мерапрыемствы тым ці іншым чынам вярцеліся вакол ягонай асобы. Нам шмат расказвалі аб яго гераізме як палкаводца, аб гераічных ўчынках на вайне, пра яго сям’ю - жонку Аляксандру і дзвюх дачок - Ванду і Ядвігу. Не забываліся расказаць праяго любіміцу-кабылу “Каштанку”, з якой маршалак прайшоў увесь свой баявы шлях.

Пілсудскі ў даваеннай Польшчы паважаўся як нацыянальны герой. Любое сказанае непаважнае слова ў яго адрас каралася нават зняволеннем.

Ішоў травень 1935 года, набліжаліся канікулы, самая доўгачаканая пара школьнікаў. Для нас, бадай, больш за ўсіх: зноў Нёман, зноў рыбалка, купанне і г.д. Нашы заняткі ў школе праводзіліся ў другую змену, гэта значыць, пасля абеду. Нечакана ў школу прынеслі вестку: памёр “дзядэк” - Ю. Пілсудскі. Разгубленасць нашага настаўніка перадалася і нам, вучням. І толькі адна дзяўчынка сказала, што яна яго нічоў не шкадуе, хутчэй наадварот. Не ведаю, чым магло абярнуцца такое дзіцячае выказванне школьніцы для яе бацькоў, калі б яно дайшло да ўлады. На шчасце, відаць, настаўнік пра гэта нікому не сказаў.

Да 1939-40 навучальнага года я паспеў скончыць 3 класы і перайсці ў 4-ты. Каб закончыць яго, трэба было правучыцца яшчэ адзін год. На гэтым мае “універсітэты” былі б закончаны назаўсёды. Але пачалася нямецка-польская вайна, а ўжо ў палове верасня 1939 года прыйшла савецкая ўлада. Усіх нас без выключэння пакінулі яшчэ на адзін год. Прычынай таму, як нам растлумачылі, было “няведанне рускай мовы”! Таму закончыць чатыры класы прыйшлося ва ўзросце старэйшым за 14 гадоў, страціўшы ў параўнанні з савецкімі ровеснікамі 3 гады. Адставанне прадоўжылася ў гады вайны, у 1941-1944 гадах. У шосты клас прыйшлося ісці ва ўзросце 17 гадоў!

Але вернемся да афармлення класа ў цершыя гады вучобы. На сцяне справа вісела вялікіх памераў геаграфічная карта Еўропы. У час перапынкаў некаторыя вучні, утым ліку і я, стаялі каля яе, учыталіся ў яе і ў думках падарожнічалі па марях і кантынэнце. На сунраццэглай сцяне быў размешчаны вялікі плакат з партрэтамі польскіх князёў і каралёў, пачынаючы з Мешка I і канчаючы Станіславам Аўгустам Панятоўскім, апошнім каралём Рэчы Паспалітай. Партрэты на

ім былі выкананы вядомым польскім мастаком Янам Матэйка. Пад гэтым плакатам быў размешчаны каляндар назіранняў за надвор’ем, на якім спраўна - дзень у дзень заносіліся дадзеныя аб надвор’і: тэмпература, ападка, стан неба. Запаўненне каляндара вялі вучні старэйшых класаў.

Нарэшце, на тыльнай сцяне, злева ад уваходу, вісеў партрэт былога міністра ўнутранных спраў Польшчы Браніслава Перацкага, які загінуў у сутыкненні з украінскімі падпольшчыкамі на Вальні. Дарэчы, гэтае забойства падштурхнула польскія ўлады да стварэння ў Каргуз-Бярозе канцэнтрацыйнага лагера для палітзняволеных (1934 г.).

Вісеў у куце ля акна яшчэ адзін плакат-дыяграма. На ім былі вызначаны месцы краін свету па магутнасці марскога флоту. Калі настаўнік прымацоўваў яго да сцяны, ўсе мы чарадой стаялі побач і з вялікай цікавасцю разглядалі, што там намалявана. Але хутка цікавасць знікла, і большасць перастала яго нават заўважаць. Мяне ён чамусьці вабіў да сябе. Мяркую, што сваімі малюнкамі. Хто з нас у дзяцінстве не марыў здзейсніць падарожжа на караблі па марях ды акіянах! Мала такіх знойдзеш. Усе мы ў гэтыя гады рамантыкі.

А тут на першым месцы плаката выява вялізнага і прыгожага англійскага марскога лайнера. А на яго тле такія ж прыгожы “джэнтльмен-марак”. У той час сапраўды Злучанае Каралеўства Вялікабрытаніі было самай магутнай марскою дзяржавай свету.

На якім месцы знаходзіўся ў той час СССР у гэтым сэнсе, не памятаю.

Помню толькі малюнак-візітоўкуна плакаце. На фоне карабля быў намаляваны чырвонаармеец у чырвонай кашулі, падпязаны папругай, сінія штаны-галіфэ. Абуты ў боты-усюдыходы, а на галаве - будзёнаўка з вялікай чырвонай зоркай наперадзе. У руцэ - доўгая вінтоўка Мосіна са штыком. Малюнак вельмі нагадваў тыя, што маляваў некалі Маякоўскі ў сваіх “Вокнах РОСТА”.

Як бачым, вучэбны клас быў ператвораны ў “кабінет палітычнай асветы”.

У школе меўся “склепik” (крамка), дзе можна было набыць натрэбныя вучэбныя прылады; сшыткі, алоўкі, пёры, гумкі, лінейкі. Вёў “гандая”, як правіла, вучань чацвёртага класа ў апошні год навучання. Пры мне ім быў Лянцэвіч Сцёпа. “Тавар” яму дастаўляў настаўнік. Сцёпа прымаў, прадаваў і здаваў настаўніку пісьмовую справаздачу. Акуратна аформленыя дакументы захоўваліся ў настаўніка. Усе прыналежнасці прадаваліся з невялікай нацэнкай.

Мяне настаўнік “нагрузіў”, як кажуць, “грамадскай работай”. Я пачаў дапамагаць яму ў падрыхтоўцы наглядных дапаможнікаў. Сам ён на вялікіх аркушах паперы рабіў эскізы, а я па метаду “размалой сам” акварэльнымі фарбамі іх размалёўваў. Пасля даработкі настаўніка, дапаможнікі нельга было адрозніць ад сапраўднай карціны. Рабіць гэта ён умеў дасканала.

Школьны будынак, пабудаваны яшчэ ў другой палове XIX стагоддзя, праіснаваў да лета 1942 года. Па распаўсюджэнні БШПР (Беларускага Штаба Партызанскага Руху) у ліпені-жніўні таго ж года школа была спалена

савецкімі партызанамі. На пытанне сялян: “На што?” - адказая: - “У будынку акупанты могуць размясціць свой апорны пункт”. Так і прастаялі абгарэлыя сцены ўсю вайну і першыя пасляваенныя гады. Пры аднаўленні будынка былі ўнесены шматлікія змяненні, і ён згубіў свой першапачатковы выгляд. Увогуле, змянілася шмат: зніклі клумбы з кветкамі, няма той чысціні і парадку. Не знайшлося годнага Чаславу Казіміравічу пераемніка.

У шосты клася пайшоў пасля вайны - 1 кастрычніка 1944 года - у “пераломным узросце”. Гэта наклала свой адбітак. Нажаль, адмоўны: знікла былая прылежнасць, а з ёй засваенне праграмага матэрыялу, пасляховасць і якасць ведаў. Што праўда, было тут нямала і іншых аб’ектывных і суб’ектывных прычын. Веды браў за кошт здольнасцяў і добрай памяці.

Так пачалася мая новая адукацыя, якая доўжылася многія гады і закончылася ў Беларускім Дзяржаўным Універсітэце на факультэце географіі. Да гэтага два гады правучыўся на фізіка-матэматычным факультэце Гарадзенскага педагагічнага інстытута імя Янкі Купалы.

“Школьныя годы чудесные, как они быстро летят! Их не воротишь назад”. Ад іх засталіся толькі прыемныя ўспаміны.

Ідучы ў першы клас сельскай школы, мне і ў сне не магло прысніцца, што калі-небудзь змагу атрымаць вышэйшую адукацыю і стану, увогуле, паважаным чалавекам: дасведчаным спецыялістам, “Выдатнікам народнай асветы”, дыпламантам міжнароднага конкурса амбасады Польшчы на тэму “Польшча - прыязная суседка Беларусі” (2004), адзначаным дзяржаўнымі ўзнагародамі і замежнымі знакамі адзнакі - “Танаровы Залаты Знак Польшка-Савецкай Дружбы”.

Трэба прызнаць, што гэта стала магчымым ва ўмовах савецкай улады. Вырашальную ролю адыграла канстытуцыйнае права грамадзян СССР на “бясплатную сярэднюю і вышэйшую адукацыю”. Слова “бясплатная” адукацыя ўзята ў двукоссе таму, што такой яе не было. Бясплатнай яна было толькі для тых, хто вучыўся. На самай справе яе аплаціла ўсё грамадства краіны ў выглядзе рознага роду падаткаў з рабочых, сялян, службоўцаў.

Бясплатная адукацыя сваіх грамадзян прынесла агромністую карысць самой дзяржаве; яна дапамагла шырэй выкарыстаць інтэлектуальны рэсурс, які да гэтага не быў раскрыты да канца. І гэта не замарудзіла адбіцца на агульным узроўні адукацыі і гаспадарчага развіцця краіны. Сёння цяжка палічыць, колькі выпускнікоў той жа школы ў Зблянах, маіх аднасяльчан, атрымала вышэйшую адукацыю і стала дыпламаванымі спецыялістамі розных галін вытворчаасці. А адзін з іх, сын беднага селяніна, Бурдун Аляксей Аляксандравіч, абараніў вучоную ступень кандыдата фізіка-матэматычных навук і стаў выкладчыкам галоўнай рэспубліканскай школы - Беларускага Дзяржаўнага Універсітэта.

Са смуткам прыходзіцца глядзець на гэты школьны будынак сёння, на яго амярцвелыя цагляныя сцены, на апусцелыя класныя пакоі, двор. Не чуто тут больш дзіцячых галасоў, так ажыўляўшых некалі ўсю прастору навокал. Ужо прайшло больш за 10 гадоў, як школу зачынілі з-за “адсутнасці кантынгенту”.

Хмурны лістападаўскі дзень 1940 года. Я, трынаццацігадовы хлопчык з вёскі ў марынарцы з пляча старэйшага брата - гасць горада Ліды. У Лідзе, і ўвогуле ў горадзе быў упершыню. На ўсё навакольнае глядзеў шырока адкрытымі вачыма з вялікай цікавасцю і адначасова з нейкай баязлівасцю. Усё тут было незвычайнае: шырокія з тратуарамі вуліцы, высокія ў два-тры паверхі дамы, якія не ідуць ні ў якое параўнанне з прыземістымі, пакрытымі саломай стрэхамі. Пераважная большасць з іх пабудавана з чырвонай цэглы. Помніцца, у нашай вёсцы быў талькай адзін, акрамя школы, такі дом у майго дзеда Антона, і той не захаваўся. Нашчадкі не маглі падзяліць спадчыну пасля яго смерці і вырашылі дом разабраць.

Здзіўляла вялікая колькасць спацыруючых людзей. Асабліва пад вечар і вечарам. Кожны з іх пасвяточнаму апрануты. Усё было вялікае, усё было новае, невядомае і хавала нейкую таямніцу ад мяне.

Гэтае падарожжа было для мяне не толькі першым, але “дорага” мне каштавала. Калі пытанне маёй паездкі ў горад было вырашана, я некалькі начэй не спаў - чакаў таго шчаслівага дня. Цяга да падарожжаў пасялілася ўва мне, бадай, з прыходам на свет і захавалася да сёння.

А пачыналася ўсё вельмі праявічна. Восень. Лістапад. Восенскія канікулы ў школе. Мой настаўнік рускай мовы, лідзянін, Віктар Пятровіч Бялашэўскі, вырашыў паказаць мне “свет”. Адпраўляючыся на пабыўку да сваіх бацькоў у Ліду, папрасіў майго бацьку, каб ён дазволіў яму ўзяць і мяне з сабой. Рашыць гэту задачу было не зусім проста: у бацькоў маіх, як заўсёды, не было грошай. Гэтая з’ява ў сялянскіх сем’ях у той час была шырока распаўсюджанай. Не было належнай вопраткі і абутку. Але ўсё неяк вырашылася. Бацька пазычыў грошай, а вопратку і абутак даў старэйшы брат Косця.

У панядзелак ранкам 4-га лістапада мы ўдваіх з настаўнікам адправіліся ў далёкую дарогу. Спачатку мелі намер ехаць аўтобусам, а да аўтобусага прыпынку трэба было прайсці шэсць-сем кіламетраў. Такая адлегласць вясковых хлапчукоў не палохае. Яны за дзень, бывала, ходзячы за статкам, здольны прайсці дзесяткі кіламетраў без адпачынку. Але, на той грэх, аўтобус у гэты дзень не прыйшоў. Нашы чаканні аказаліся дарэмнымі. Паездка ледзь-ледзь не закончылася “правалам”. Заставалася адно з двух - вяртацца дадому ці ісці на чыгуначную станцыю Нёман за 10 кіламетраў, а там да Ліды ехаць цягніком. Вяртанне дамоў было б для мяне роўназначна трагедыя. Гэтыя хвіліны, калі прымалася рашэнне былі самымі трывожнымі: а што, калі настаўнік пабаіцца, што я не змагу пешшу пераадаць такую адлегласць. На яго пытанне ці змагу я прайсці, я без вагання адказаў станоўча. Рашэнне было прынята, і мы рушылі: я падскокамі побач з настаўнікам і яшчэ адным аднасяльчанінам. Цягнік Наваельня-Ліда чакалі нядоўга. Хутка ён паказаўся на мосце праз раку Нёман і пыхкаючы парай спыніўся каля перона станцыі. Цягнікі я бачыў раней. У вёсцы Сялец побач са стан-

цыйай, жыла мая цёця, сястра маёй маці, я некалькі разоў быў там і кожны раз бегаў з іншымі хлопцамі на станцыю праводзіць пасажырскія і таварныя паязды.

Цягнікі тады ў параўнанні з сённяшнімі былі маленькімі, бы тая забаўка. Верагодна, разы ў два меншыя і па габарытах, і па даўжыні саставаў. У чыгункі каляіна таксама была на шмат вузейшая.

Ў вагоне мой настаўнік сеў у купэ, а я прымастаколіўся каля акна ў калідоры і назіраў, што адбываецца па-за цягніком. Гэта ж была мая першая паездка ў цягніку. Усё было незвычайна і незразумела: далёкі лес, дрэвы, што стаялі асабняком, забудовы, статкі жывёлы на лугах - усё чамусьці, зрабіўшы нейкі круг, бегла насустрач цягніку. Пасажыры тым часам, седзячы ў купэ ціха гутарылі, хто-кольвечы драмаў або чытаў газету. А за акном вагона праносіліся клубы дыму і пары ад паравоза, стукалі колы.

Падарожжа працягвалася каля гадзіны. Блізка пад вечар мы аказаліся на станцыі Ліда. Лідскі вакзал сустрэў нас сваім яркім вонкавым выглядам: усюды чырвоныя сцягі, лозунгі, плакаты і, галоўнае, - вялізныя партреты правадыроў - Леніна, Сталіна, Молатава, Варашылава, Калініна. Горад рыхтаваўся сустрэць 23-ю гадавіну Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі. І як толькі цягнік спыніўся, з яго на перон высыпалі пасажыры - з авоськамі, валізкамі, вузламі, мяшкамі, кошыкамі і кошычкамі. Некаторыя, а такіх было таксама нямала, - без нічога, як мы.

Бацькі майго настаўніка жылі па вуліцы Райскай (сёння - Горкага), на Слабадзе. Тая назва, па-мойму, была больш рамантычнай, больш адпавядала рэчаіснасці. Уздоўж вуліцы за акуратнымі плотам відаць былі сады, кветнікі, розныя дэкаратыўныя дрэвы, клумбы з яшчэ не засохлымі восеньскімі кветкамі. Можна толькі ўявіць сабе, што тут было летам! Навошта было яе нераймяноўваць? Наўрад ці хто дасць на гэта зразумелы адказ.

Домік, дзе жылі Бялашэўскія - бацькі, сям'я старэйшай сястры, быў невялікі, аднапавярховы на дзве кватэры. Адна сцяна была складзена з "пустакоў", астатнія тры - драўляныя. Такіх домікаў там было толькі два, яны захаваліся да сёння. Двор сядзібы ўпарадкаваны, чысты, нягледзячы на лістапад.

Бацьку настаўніка звалі Пятром. Ён быў кампазітарам. Увесь час, колькі я там быў, ён сядзеў за піяніна і нешта ствараў. Усе астатнія стараліся яму не перашкаджаць.

Як і мой настаўнік, ён быў невысокага росту, галаву пакрывала інтэлігентная з блакітным адценнем сівізна. Сціплая маўклівасць прыдавала яму свой асаблівы імідж. Быў ён палякам, а яго жонка (як звалі, не ведаю) - немкай. Таму Віктар Пятровіч дасканала ведаў нямецкую мову і мяне шмат чаму навучыў. Дома з маці ён гутарыў па-нямецку.

Так я аказаўся ў зусім незвычайнай абстаноўцы, дагэтуль мне незнаёмай. Усё тут было іншым: "страны чужой язык и нравы", і заявля мяне ў нейкае замяшанне, збянтэжанасць. Не дапамагло і знаёмства з пляменніцай майго настаўніка Крысцінай, па ўзросту маёй равесніцай, дзяўчынкай прыгожай.

Новы дзень пачаўся са знаёмства з горадам. Шлях у яго пралягаў праз поле наўскасяк да вуліцы Варшаўскай. Сёння там узнік цэлы гарадскі квартал з вуліцай Пархоменкі. Прайшоўшы яшчэ некаторую адлегласць уздоўж чыгункі па вуліцы Ліпавай і перайшоўшы праз пераезд, дзе сёння шляхавод, выйшлі на адну з цэнтральных і старэйшых вуліц горада - 3-га Траўня (Ленінская).

Вуліца 3-га Траўня была названа ў гонар прыняцця першай Канстытуцыі Рэчы Паспайтай і першай у Еўропе ў 1791 годзе. Чыгуначны пераезд зараз зліквідаваны, а існаваў ён з 1884 года да пачатку 70-х гадоў мінулага стагоддзя, злучаючы заходнюю частку горада або Слабаду з цэнтрам горада.

Ад былой вуліцы горада - Ленінскай - амаль не засталося нічога ў памяне. Толькі цудам засталіся два будынкі - сярэдняя школа № 3 і дом насупраць яе, пабудаваны ў 1929 годзе ў характэрнай для таго часу архітэктуры. Шмат гадоў пасля вайны ў ім месціўся Дзяржаўны банк. Усе астатнія будынкі былі разбураны ў час вайны і ў адпаведнасці з генеральным планам забудовы горада былі знесены. Былі знесены і малыя яўрэйскія домкі з вельмі незвычайнай архітэктурай, драўляныя і цагляныя, адна - і двухпавярховыя, якія сёння маглі б дапоўніць архітэктурны выгляд горада. Вуліца значна пашырана, мо разоў у дзесяць. Некалі гэту вуліцу засялялі у большасці "государевы люди". Да месца, пэўна, будзе адзначыць, што ў адным з невялікіх дамоў, побач з сённяшнім аўтобусным прыпынкам жыў лекар венеролаг, актыўны ўдзельнік лідскага падполля, якому ў час расстрэлуразам з трыма іншымі падпольшчыкамі - Грыбачэўскім, Макуцэвічам, Шаромавым-Кальфам удалося ўцячы. Галоўнай вуліцай горада была сённяшняя Савецкая, тады па інерцыі яе называлі Сувальскай. Назва гэта была прысвоена вуліцы ў гонар Сувальскага палка, які ў 1920 годзе першым уступіў у горад. Гэта было самае люднае, стракатае месца. Уздоўж вуліцы размясціліся шматлікія крамы і крамачкі, кафвярні, рэстараны, піўныя, кіёскі, два кіна-тэатры - "Эра" і "Эдзісон". Тут гараджане і прыезджыя маглі задаволіць усе свае патрэбы. На месцы сённяшняй плошчы Леніна (чамусьці ўсё яшчэ яе так называюць) знаходзіўся рынак. Гэта адна са старэйшых плошчаў горада. У сярэднявеччы тут знаходзіліся ратуша і магістрат. Вакол рынка стаялі адна- і двухпавярховыя цагляныя дамы, пабудаваныя пасля пажару ў 1842 годзе. Усе яны ў першыя дні вайны былі разбураны нямецкай авіяцыяй.

Уздоўж правага боку вуліцы стаялі два каталіцкія касцёлы - фарны, ён захаваў свае функцыі да сёння, і ордэна піяраў. У апошнім зараз дзейнічае праваслаўны сабор Міхаіла Архангела.

Таму вуліца Сувальская станавілася месцам дзелавых сустрэч і прагулак. Маладыя людзі вечарамі тут бавілі свой вольны час.

Вуліца пачыналася амаль ад сцен замка Гедзіміна - плошчы Славы і заканчвалася на пераездзе за ліцейным заводам. Забудована была пераважна даўнапавярховымі цаглянымі дамамі, цесна збіўшыміся адзін каля другога. Зараз, як і Ленінскай, воблік яе нельга

пазнаць. Пасля разбурэння ў выніку бамбардзіровак у чэрвені 1941 года на ёй цудам захавалася толькі некалькі будынкаў. І тэя ў большай частцы былі спалены і глядзелі на свет божы сваімі чорнымі вачніцамі. Зусім цэлымі засталіся толькі 6. Адзін будынак з гістарычным мінулым - дом № 33. У ім у час вызвалення горада ад войска Пілсудскага знаходзіўся штаб 3-га Сядлецкага палка Чырвонай Арміі. Нельга ўстанавіць, дзе знаходзіўся дом пад № 66, у якім у час баёў за Ліду ў 1920 годзе месціўся штаб 2-ой польскай арміі пад камандаваннем генерала Э. Рыз-Сміглага.

Сёння вонкавы выгляд вуліцы значна адрозніваецца ад даваеннай. Яна стала больш шырокай і ўпарадкаванай. Шырэйшай стала не толькі вуліца, але і яе тратуары. Уначны час асвятляецца шматлікімі ліхтарамі. Вулічныя светлафоры рэгулююць рух транспарту, колькасць якога зараз непамерна павялічылася, як і пешаходаў таксама. Многа зроблена для добраўпарадкавання вуліцы ў аношнія гады.

Балыя забудовы на мой асабісты погляд былі цікавейшымі. Ніводзін дом звонку не паўтараў суседні. Сённяшняя забудова аднастайная, невыразная па архітэктуры і стылі. Усё, што захавалася ад былога, схавана пад тоўстым пластом тынку.

Ад гэтага Першага наведвання Ліды ў маёй памяці да сёння захаваліся некалькі момантаў. Гуляючы па Савецкай, у адным з магазінчыкаў мастацкіх вырабаў я набыў сабе сувенір - хахламскага роспісу сувенірную драўляную лыжку. Рэч сапраўды вельмі прыгожая, але гэтую прыгажосць я змог ацаніць значна пазней. Сёння набыць такі падарунак наўрад ці магчыма. І не толькі ў Беларусі.

Другое - наведванне кінатэатра. Вечарам "па даручэнні" Віктара Пятровіча ягоны малодшы брат Зютак павёў мяне ў кінатэатр "Эра". Трапіць туды ў гэты час было не так проста. На познія сеансы школьнікаў майго ўзросту не пускалі. Майму "суправаджаючаму" нрыішлося доўга ўмаляць кантралёра, каб той прапусціў мяне ў залу. І яму гэта ўдалося. Наведвальнікаў было няшмат. Але ў фэе здавалася, што іх мноства. І ў гэтым вінаваты лостэркі, што былі развешаны на сценах.

У кіназале я забраўся на самы высокі рад. Ішоў кінафільм "Шчаслівы шлях". Раскрыўшы ва ўсю шырыню вочы, затаіўшы дыханне, праследжваў рухі герояў на экране. Я ж кіно, дзе людзі рухаюцца, і чутны іх галасы, таксама бачыў упершыню. І трэці, апошні, момант, што застаўся ў памяці да сёння, з чым прыйшлося сутыкнуцца амаль праз дзесяць гадоў.

Быў позні вечар. Хмурна. Скрозь разрывы нізкіх восеньскіх хмар прастору асвятляла яркая поўня. Прамежкі гэтыя былі не вельмі працяглымі, але вельмі ўражвалі. Дапаўняла гэтую вячэрнюю карціну электрычнае асвятленне. Ізноў усё было незвычайна новае - у вёсцы, акрамя газавай лямпы, іншага асвятлення не было. Падыходзячы да чыгуначнага пераезду, з левага боку вуліцы Леніна, маю ўвагу прыцягнулі высокія без акон мураваныя сцены. Нягледзячы на тое, што былі пабелены, ад іх веяла нейкай суровай таямнічасцю. І толькі пад паўцыркульнай аркай, над якой зверху гарэла электрычная лямпачка, былі відны вялікія масіўныя дубовыя дзверы.

Над сцяной у паўночна-заходнім вугле ўзвышалася вартавая вышка, а на ёй - вартавы. І трэба ж, яркае святло, ці то ад электрычнага ліхтара, ці то ад месяца, адбілося на штыку вартавога. Ну, як у песні, што некалі спявалі ў нас у вёсцы, на словы вядомага рускага паэта Фёдора Глінкі: "І на штыке у часоваго горит полночная луна..." Гэтая змрочная грамадзіна аказалася турмой і зрабіла на мяне гнятлівае ўражанне. І тут няманічога дзіўнага. Я рос вельмі ўражлівым хлопчыкам. І толькі чуў з расказаў старэйшых, што такія месцы ўтрымання людзей існуюць. У той час я не мог нават уявіць сабе, што праз амаль дзесяць гадоў менавіта тут прыдзецца пачынаць сваю працоўную дзейнасць. Відаць, лёсу было так трэба.

Але мушувярнуцца і ўгадаць яшчэ раз добрым словам свайго былога настаўніка Віктара Пятровіча Бялашэўскага. У той час гэта быў не жанаты малады чалавек гадоў 25-ці з інтэлігентнай сям'і. Невысокага росту, але даволі мажнага, натрэніраванага целаскладу. Адукаваны. Закончыў да 1939 года Віленскі ўніверсітэт Імя Стэфана Баторыя (так ён тады называўся) па спецыяльнасці юрыста. Намерваўся быць адвакатам. Працаваць настаўнікам прымусяў яго лёс. У савецкай юрыспрудэнцыі ён, натуральна, працаваць не мог. Таму як толькі адкрыліся ў Лідзе кароткатэрміновыя курсы настаўнікаў, ён без ваганняў паступіў на іх і паспяхова закончыў. Атрымаў права выкладаць рускую мову і літаратуру ў няпоўнай сярэняй школе. Тады так называліся школы з семігадовым тэрмінам навучання. Размаўляў на рускай мове з акцэнтам, аднак пісьмова быў граматычны.

Адной са шкодных прывычак у яго было курэнне, зашто бацькі яго пастаянна дакаралі. Курыў самасад, таму што у той час лепшага нічога не было. Асабліва ў сельскай мясцовасці.

Чамусьці я яму прыглянуўся, і ён кожны дзень пасля паўдня запрашаў мяне да сябе на кватэру. З ім я рыхтаваў урокі. Іншы раз правяраў пісьмовыя работы сваіх калег па класе. Ён давяраў мне гэтую работу па дзвюх прычынах; таму што я сам пісаў пісьменна і таму, што почыркі нашы былі вельмі падобныя. Акрамя таго, ён вучыў мяне нямецкай і польскай мовам. Ведаў нямецкай мовы мне аказалася дастаткова пад час вучобы ва ўніверсітэце. Польскай мовай даволі свабодна валодаю да сёння - пішу, чытаю, размаўляю.

Чамусьці ён хацеў выехаць у Літву, у Вільню. Таму, праз некаторы час мы пачалі разам займацца літоўскай мовай. Настаўнік раздаваў недзе падручнікі, і мы рупліва стараліся засвоіць гэтую не зусім лёгкую для нас мову. З літоўскай мовай у мяне нешта не вышла. Тое ж самае і ў яго. Акрамя асобных фраз, слоў нічога больш засвоіць не ўдалося. Каб лепш засвоіць урочны матэрыял, мы размаўлялі паміж сабой два дні на рускай, два дні на польскай, два дні на нямецкай мовах. Нядзеля ў гэтым сэнсе была вольнай.

Так працягвалася ўсё 1940-41 навучальны год. Вайна нарушыла нашы адносіны. У час акупацыі прыязджаў да нас у вёску толькі адзін раз, і то толькі ў ліпені 1941-га. Мы з ім збегалі на Нёман, пакупаліся - быў вельмі цёплы летні дзянёк. Толькі гэтае задавальненне перарваў нам невялікі дождж, але з маланкаю.

Вярнуўся ў вёску настаўніцаць толькі ў жніўні 1944 года, пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Тады ён быў ужо жанаты, і быў у іх ужо першынец, сын. Жонку яго звалі Ванда. Таксама настаўніца, толькі не ведаю па якой спецыяльнасці.

Пражылі яны ў Зблянах нядоўга. Хутка разам з усімі палякамі і раднёй: бацькам, маці, братам і сястрой выехалі ў Польшчу. І, пэўна, правільна зрабілі. Інакш, як я мяркую, 3-за свайго патрыятычнага настрою не мінаваць бы яму “краёў халодных”.

У апошнія гады жыў у горадзе Гіжыцка Вармінска Мазурскага ваяводства. Працаваў суддзёй. Апошні раз мне пашчасцілася сустрэцца з ім на 2-м з’ездзе палякаў, што некалі жылі ў Лідзе. Праз некаторы час я атрымаў ліст ад яго жонкі, якая паведаміла, што Віктар Пятровіч памёр ад інфаркту.

“ФРЭЙНА КАТУШКАХ”

Шлях з педвучэльні на Міцкевіча ў змрочныя сцены “Каменкі” на Ленінскай аказаўся на подзвіг недалёкім і немудрагелістым.

У 1944 годзе пасля вызвалення Ліды ад акупантаў, па настойлівай рэкамендацыі ўсё таго ж настаўніка Віктара Пятровіча я прадоўжыў сваю вучобу. Зрабіць гэта спачатку было зусім няпроста. Было ўжо мне ў той час 17 гадоў, а трэба было ісці вучыцца ў 6-ты клас! Два гады, згубленыя ў гады нямецкай акупацыі зрабілі мяне “салідным пераросткам” з дастаткова сфармаваўшымся целаскладам і прывабным вонкавым выглядам. Апошняе, на жаль, здорава перашкаджала. Але такіх, як я, на шчасце аказалася нямала.

У Зблянах была толькі пачатковая школа. У суседніх вёсках - таксама. Трэба было ехаць далей. Я выбраў Ліду.

Паступленне ў школу аказалася зусім выпадковым, у выніку збегу акалічнасцяў. У Лідзе прыходзілася быць у час акупацыі некалькі разоў, так што з горадам быў крыху знаёмы. Да таго ж і горад у той час быў невялікі. Практычна сёння гэта толькі яго цэнтр. А дзе знаходзіліся школа, не меў ніякага ўяўлення. У пошуках блытаўся па гарадскіх вуліцах сярод развалінаў і пажарышчаў, як той дзяцка некалі ў Вільні. І дапамог мне ў гэтым “яго вялікасць выпадак”. Ідучы па сённяшняй вуліцы Кірава, убачыў на белым франтоне будынка фанерную шыльдз з надпісам: “Русская средняя школа № 1”. Вось тое, што мне і трэба. А быў ужо паслябедзенны час. Зайшоў у будынак і адразу сутыкнуўся з дырэктарам школы. Дырэктар запрасіў мяне ў кабінет, распытаў пра ўсё, запісаў мае прозвішча, імя і імя па-бацьку, у які клас я хачу паступіць, і сказаў, каб 4 кастрычніка з’явіўся на заняткі. З тым я і пайшоў. На самай справе, да гэтага дня, як аказалася, ніхто пра мяне нічога не ведаў, у ніякіх спісах мяне не было.

Але гэта быў толькі адзін бок праблемы. Трэба было пераадолець яшчэ адну перашкоду - уладкавацца на кватэру.

Запомнілася яшчэ адна цікавая абставіна, якая досыць ярка характэрнызе мой тагачасны стан. У той час прыехаць у Ліду з далёкай вёскі было не зусім проста. Ніякага арганізаванага транспарту не было. Разлічваць можна было толькі на выпадковую спада-

рожніну. А гэта, як правіла, былі вайсковыя машыны. Балазе, за бутэльку самагонкі можна было лёгка з кіроўцам дагаварыцца. Выручала чыгунка. Але для гэтага трэба было спачатку прайсці кіламетраў 15, а затым цягніком праехаць 35-46 кіламетраў. Аднак гэты транспарт быў больш надзейны. Цягнік хадзіў згодна з раскладам.

Раннім жніўскім ранкам я адправіўся у падарожжа. Ні дадаць ні адняць - сучасны беларускі Лама-носаў: “ноги бо сы, грязно тело и едва прикрыта грудь...”, без грошай у кішэні праз пару гадзін прыйшоў у вёску Сялец.

Шоў я не як Лама-носаў з Халмагораў у Маскву, а з глыбіннай вёсачкі над Нёманам насустрач сваёй будучыні. Даволі у той час цямнай. У Сяльцы жыла мая цётка, сястра маёй маці, Маруся. Гасцінна сустрэла мяне, накарміла. Спыталася, куды еду, па што, і ці ёсць у мяне грошы. Усё раскажаў і кажу: грошай няма. Яна выняла чырвоную асігнацыю ў тры чырвонцы і дала мне ў рукі. З ёю я і паехаў у горад. Шчыра кажучы, у той час я і не ведаў, што мне э гэтамі грашыма рабіць. Забягу наперад - грошы я прывёз назад.

Аб раскладзе цягнікоў я не меў ніякага ўяўлення. Таму папрасіўся ў машыніста паравоза, што стаяў пад парамі, даехаць да Ліды на тэндары. Той мне гэта дазволіў. На каго я быў падобны, калі прыехаў у Ліду, можна толькі здагадавацца: дым і пара паравоза зрабілі з мяне хіба паўнегра. Але нічога, такіх у той час было шмат.

Перш, чым ісці ў горад, прыйшоўся на станцыі добра памыцца. Зрабіць гэта цяжасці не ўяўляла - побач была так званая кубавая, дзе была і халодная, і цёплая вада. Чыгуначная станцыя літаральна была забіта вайсковымі цягнікамі. Навокал адны вайскоўцы. Каля кубавой з кацялкамі і вёдрамі стаялі ў чарзе салдаты. Згарэўшы вакзал глядзеў на ўсё вакол сваімі пустымі чорнымі вачышчамі. Яшчэ тлелі пажарышчы на месцы іншых былых забудов. У многіх месцах струменіліся сінія струменьчыкі дыму. Навокал пахла гарэлым. Тое ж самае прыйшлося пабачыць і ў самім горадзе. Пры адступленні немцы спалілі вакзал, разбурылі каляі чыгункі, падсобныя памяшканні. Дакончыла разбурэнне савецкая авіяцыя ў ноч з 8 на 9 ліпеня 1944 года, перад тым, як Чырвоная Армія ўвайшла ў Ліду. У гэтай аперацыі прымаў удзел полк далёкай бамбардзіравальнай авіяцыі пад камандаваннем Героя Савецкага Саюза Валянціны Сцяпанавічы Грызадубавай.

Які б ні доўгі быў летні дзень, сонца пахілілася да захаду. Пара было думаць аб вяртанні. Торапка накіраваўся ў бок станцыі. Не ведаў ні раскладу руху цягнікоў, ні ў якім кірунку трэба ехаць. Але навошта чалавеку язык і мова?

Нарэшце цягнік падышоў да перона. Перонам гэтае збудаванне можна было назваць толькі ўмоўна. Бо пасля яго разбурэння, а затым аднаўлення да перона ён не быў падобны. Састаў складалі некалькі таварных вагонаў-пульманаў. У народзе яго празвалі “цялятнік”. Вагоны былі абсталяваны доўгімі драўлянымі (з тоўстых дошак, дыляў) лаўкамі. Дзверы расчынены насцеж, і шмат хто з пасажыраў усеўся ў праёме дзвярэй, спусціўшы ўніз ногі. Тыя, хто баяўся скразнякоў, схаваліся ў кутах.

Уладкаваўшыся ў “цялятніку”, я шчасліва

вярнуўся да сваёй цёткі. Яна мяне зноў накарміла, што ў той час было немалаважна, распытала пра “падарожжа”. Я вярнуў ёй нястрачаныя ў горадзе тры чырвонцы, пераначаваў, а раніцою наступнага дня пешшу зноў пайшоў дадому. Аказалася, я ў сваёй вёсцы стаў “першапраходцам унавуку”. За маім прыкладам пайшлі мае аднакласнікі Каця Каштан і Віця Яновіч. Але іх шлях адрозніваўся ад майго і не быў такім цяжкім.

Пачаліся няспраўны дні чакання ад’езду на вучобу. Здавалася час прыпыніў свой нястомны бег. А ён быў крайне неспакойны. Па начах шасталі бандыты. Глядзіш, недзе застрэлілі цэлую сям’ю без разбору: малых, старых, хворых ці, нават, калек. Днём на змену ім прыходзілі “ястрабкі”, вылоўлівалі маладых хлопцаў і мужчын і адпраўлялі на фронт. У адну з такіх аблаў заграблі і мяне і пагналі разам з іншымі аднавяскоўцамі ў раённы цэнтр Жалудок. Прышлося двое сутак прасядзець пад вартай у замкнутым свірне “Марчуковым”. Некалі ён быў уласнасцю гаспадара з такім прозвішчам. Некаторых з маіх сяброў, хто быў крыху старэйшы, адправілі на фронт. Мяне адпусцілі. Дамоў бег (21 кіламетр) без аглядакі. Прабываючы каля аэрадрома, бачыў: схаваўшыся ад сонца пад крыламі магутных бамбардзіроўшчыкаў ляжалі на зялёнай траве лётчыкі, чакаючы загаду на вылет. На мяне яны не звярталі ніякай увагі, а я бег, толькі пяцікі зыхацелі.

У 1944-1945 навучальным годзе заняткі ў школах пачыналіся не 1 верасня, а 1 кастрычніка. І гэта зразумела, за такі кароткі тэрмін - ад пачатку ліпеня да верасня - час вызвалення горада ад нямецка-фашысцкай акупацыі - падрыхтаваць школы да заняткаў было немагчыма. Многія з іх угады акупацыі выкарыстоўваліся акупантамі далёка не па прызначэнні. Напрыклад, у СШ № 1 знаходзіўся вайсковы шпіталь. Увесь двор пасля яго эвакуацыі быў засмечаны бінтамі з запэкайшым крывёю, шынамі згіпсам і іншымі медыцынскімі прыладамі. У той частцы двара, што з боку сённяшняга педкаледжа, былі бомбасховішчы. У былой даваеннай педнавучальні месціўся гебітскамісарыят, у школе № 10 - гестапа. І толькі школа № 3 выконвала свае непасрэдныя абавязкі.

На заняткі ў школу на фурманцы мяне прывёз бацька. І было гэта 1 кастрычніка 1944 года. З гэтага дня пачаліся, мае ўніверсітэты. А горад Ліда стаў пастаянным месцам жыхарства, стаў родным.

Пасяліліся мы з маім сябрам Віцём Яновічам і ягоным, стрыечным братам Федзям Казлом на прыватнай кватэры на Маргах каля самага стадыёна. Пасля гэтую вуліцу назвалі імем Пакрышкіна, затым - Суворова. Гаспадар па нацыянальнасці паляк з прозвішчам Воўк-Карачэўскі не вызначаўся дружалюбнасцю ў адносінах да нас “кацапаў”. Тамужылі мы ў яго нядоўга і пераехалі да іншых гаспадароў. Праўда, непадалёку па гэтай жа вуліцы.

Вельмі падобна, што і першы, і другі ў час акупацыі партызанілі ў Арміі Краёвай. Таму, як толькі быў дадзены дазвол на выезд у Польшчу, хуценька, не марудзячы, накіраваліся туды. Далейшы іх лёс нам застаўся невядомым.

Разам з імі паехала адна руская дзяўчынка са Смаленшчыны, што працавала ў іх нянькай, няньчыла іх дваіх хлапчукоў. Бацькі дзяўчынкі далі на гэта дазвол. На жаль, імя дзяўчынкі не памятаю. Вельмі ж прыгожаны-

кай і прыхільнай яна была. Так вывучыла польскую мову, што сённяшнія нашы “палякі” ні гроша не варты супраць яе.

Так прайшлі 4 гады. Паўстала пытанне: як быць далей пасля заканчэння сярэдняй школы? Паступленне і вучоба ў ВНУ з-за матэрыяльных цяжкасцяў праблематычна. Працаваць? Дзе і кім? Больш сур’ёзнага пытання не было. У гэты час з-за недахопу настаўнікаў сельскіх школ, у Лідскай педнавучальні была адкрыта “спецгрупа” па падрыхтоўцы настаўнікаў пачатковых класаў з гадзічным тэрмінам навучання. Туды прымалі слухачоў, якія мелі сярэдняю і дзевяцікласную адукацыю. Некаторыя мае аднакласнікі пайшлі туды і пачалі настойліва клікаць мяне. І я пайшоў. Шмат што вабіла мяне туды: стыпендыя, інтэрнат, а галоўнае - праз год я станавіўся самастойным чалавекам. Канчалася нястача, беднасць, галечка.

Вучоба ішла лёгка, без напругі. Скончыўся год, мелі быць вышукныя дзяржаўныя экзамены. Перад тым адбылося “размярканне”. Была створана адмысловая “аўтарытэтная” камісія на чале з дырэктарам навучальні Якімовічам Уладзімірам Канстанцінавічам. Акрамя яго ў склад камісіі ўваходзілі прадстаўнікі ГК КП/б/Б і ГК ЛКСМБ. Гаркам камсамола прадстаўляла загадчыца аддзела на рабоце сярод моладзі Галіна Аляксандраўна Карповіч, будучая маці вядомага ў Беларусі вучонага, доктара медыцынскіх навук, рэктара Гомельскага медінстытута Юрыя Іванавіча Бандажэўскага. Некаторы час з яго бацькамі Галінай Аляксандраўнай і бацькам Іванам Сцяпанавічам Бандажэўскім прышлося працаваць.

Менавіта Галіна Аляксандраўна ўнесла на камісію прапанову пасаць мяне працаваць у Лідскую працоў-

Бацька, маці, сястра, аўтар і плямянніца Валя.
1949 г.

Лідская калонія. 1950 г. Здымак калоніі публікуецца ўпершыню.

ную дзіцячую калонію МУС. Адмаўляцца ў той час у такіх выпадках было не прынята. Усе ішлі туды, куды партыя і ўрад пасылалі. Павебра яшчэ было густа насычана патрыятызмам, імкненнем і жаданнем гераічных учынкаў. Я не стаў у гэтым выпадку выключэннем.

15 жніўня трэба было прыступіць “да службы” ў тых самых змрочных сцянах, што калісьці паказаліся і страшнымі і таямнічымі. Канчалася “вольніца” і пачынаўся новы радок у біяграфіі - працоўнае жыццё, з аднаго боку а чакаў гэтай хвіліны, з другога - баяўся.

Не дачакаўшыся 15-га, а ўжо 1-га жніўня 1949 года, пайшоў на будучае месца працы. І як ні дзіўна, мяне адразу прынялі.

Ішоў на працу і думаў, а што там, за сценамі? Вось і прахадная. Са скрыпам адчыняюцца масіўныя дубовыя дзверы. За іх парогам - зона. Там - малаўзроставаыя злчынцы. Мяне сустрэў строгім поглядам надзіральнік. Пераступіўшы парог, я аказаўся адразу ў атчэўні сваіх будучых выхаванцаў. Некаторыя з іх па росту мала чым адрозніваліся ад мяне, іх будучага выхавальніка, а па жыццёваму досведу далёка пераўзыходзілі.

Першая сустрэча аказалася незвычайнай. Першае, што пачуў на свой адрас, што было сказана ў мой бок: “А это что за фрей на катушках?” А калі адчыніў партсігар, каб пачаставаць надзіральніка папяросай, праз імгненне ён быў пусты: без пытання і дазволу расхаплялі проста з рук. Ну, думаю сабе, куды трапіў я... Але што рабіць? Ехаць у вёску будаваць школу з маім досведам?

Калі да гэтага дадаць яшчэ і апісанне вонкавага выгляду насельнікаў гэтай установы, пэўна, стане зразумела, што я адчуваў у той час. Усё навокал насцярожвала.

Нарэшце, сустрэча з намеснікам начальніка калоніі па вучэбна-выхаваўчай рабоце (частцы) Кірылам Парфёнавічам Галубцовым. Кароткая гутарка,

абнен “вярыцельнымі граматамі” - накіраванне на працу, пасля чаго выйшаў загад аб прызначэнні на пасаду і працу. Праз пэўны час мянв выбралі сакратаром камсамольскай арганіцы выхаванцаў - была такая. У гэтай якасці я і працаваў.

На жаль, пасля студэнтскай лаўкі гэта аказалася мне не па сілах. Гэтаму не адпавядалі ні мае маральна-псіхалагічныя дадзеныя, ні жыццёвы досвед. У калоніі былі сабраны з усяго былога Савецкага Саюза непаўнагадовыя злчынцы. Пераважна злдзеі-кішэннікі, або - як самі яны сябе называлі - „шчыпачы”. Былі і іншыя. Выхаваўчы працэс у калоніі амаль поўнасьцю абпіраўся на прымус. Выхаванцы тут вучыліся і працавалі:

паўдня ў школе, паўдня - у майстэрнях. Вольнага часу мелі вельмі мала.

Калі казаць шчыра, усе яны былі ахвярамі вайны. У каго бацькі загінулі на вайне, у каго прапалі без вестак, а каго проста кінулі. Па ўзросту яны былі не старэйшыя за 16 гадоў.

Узгадваюцца два ва-сьмігадовыя хлопчыкі, два Віці - Осіпаў і Гарошка. Першы быў вельмі вясёлы і ласкавы, другі - сумны, трымаўся больш асабняком, за што падвяргаўся з боку сваіх сяброў розным кпінам. Стараўся быць бліжэй да свайго выхавальніка.

Віця Осіпаў меў цудоўны дзіцячы голас, за што яго выхаванцы і дарослыя называлі “наш Каруза”. Памятаю, як аднойчы мы ў час выбараў паехалі на выбарчы ўчастак даваць канцэрт, і наш Віця праспяваў песню “Арлёнак”. Колькі слёз пралілі пасля гэтага чулівыя жанчыны. Увогуле, здольных да ўдзелу ў мастацкай самадзейнасці хлопцаў было тут шмат: спевакі, танцоры, акрабаты, дэкламатары. І ў сваёй справе былі мастакамі.

Быў у калоніі выхаванец Ваня Сіманаў, пра яго ў кнізе “Ніколі не забудзем” было змешчана апаваданне “Маці і сын”. У час вайны ён з маці быў сувязным з партызанскім атрадам. А калі немцы аб гэтым даведаліся, маці павесілі, а яго кінулі ў пустую студню. Жыхары вёскі выратавалі хлопчука, але пасля гэтага ён пачаў моцна заікацца. Ён не пакінуў свой крымінальны занятак і пасля выхаду з калоніі. Аднойчы прыйшлося яго сустрэць ужо дарослым, і ён мне ў гэтым прызнаўся. Толькі папрасіў, каб я пра гэта нікому не расказваў. Пасля я яго больш не бачыў.

Начальнікам калоніі быў вельмі мудры чалавек, лейтэнант Міхаіл Сяргеевіч Жураўлёў. Для выхаванцаў гэта быў сапраўдны бацька. Такім ён быў і для такіх, як я.

Нельга абыйсці ўвагай кіраўніка мастацкай сама-

дзеянсці баяніста Генадзя Багдановіча. Гэта быў непараўнальны ні з кім арганізатар, калі ён з'яўляўся ў зоне, вакол яго заўсёды збіраліся выхаванцы, бы тая чарада вераб'ёў, і кожны хацеў нешта яму расказаць. Генадзь Міхайлавіч доўгі час працаваў у многіх школах горада, і усюды яго цанілі і вучні, і настаўнікі. На жаль няма ўжо гэтага цудоўнага чалавека. Памёр дзесьці ў Украіне.

У ВЁСКУ СЕЯЦЬ РАЗУМНАЕ, ДОБРАЕ, ВЕЧНАЕ

У траўні я расстаўся з калоніяй. Расставанне было без вялікага смутку, хача там заставаліся некалькі добрых прыяцеляў. Даверлівыя сяброўскія адносіны склаліся ў мяне з выхавальнікам групы Мікалаем Пятровічам Ляднёвым. Дэмабілізаваны марак, які ўсю вайну праваяваў у асадным Ленінградзе, удзельнік парадку Перамогі на Чырвонай Плошчы ў Маскве ў 1945 годзе. Адкрыты і добразычлівы, ён выклікаў сімпатыі, як у выхаванцаў, так і ў супрацоўнікаў. Весельчак і гумарыст. Выхаванцы яго клікалі “палундра”, і ён прымаў гэта проста, без эмоцый. Нягледзячы, што ён не меў адмысловай адукацыі, на работу яго прынялі безагаворачна. Такія людзі ўмуды патрэбны.

Прапрацаваўшы некалькі гадоў, ён быў накіраваны на вучобу ў вышэйшую школу МУС СССР у Ташкенце. Пасля калоніі я суотрэўся з ім у час канікул, калі ён прыехаў да бацькоў, якія жылі на станцыі Скрыбава.

Пасля звальнення з калоніі я паехаў да сваіх бацькоў у вёску Збляны. Яны і мае калегі раілі мне ўладкавацца на работу настаўнікам пачатковых класаў у Жалудокскім раёне, бліжэй да дому. Звярнуўся да загадчыка Жалудокскага РайАНА Котава. Той не адмовіў, але прапанаваў ісці працаваць у школу, якую трэба было яшчэ пабудаваць. Прычым школа гэта знаходзілася недзе ў глушы. Я, безумоўна, адмовіўся і паехаў у Ліду.

Знаёмай ужо дарогай Збляны-станцыя Нёман-Ліда накіраваўся ў Ліду, спадзяючыся знайсці больш спрыяльную работу.

Там, знайшоўшы Раённы аддзел народнай асветы на вуліцы Чапаева, звярнуўся да яго загадчыка Паўла Кірэвіча Дробінава з просьбай прызначыць мяне настаўнікам пачатковых класаў у якой-небудзь школе раёна. І як жа я здзівіўся, калі Павел Кірэвіч сказаў мне, што мяне ён даўно ведае і нават чакае. Аказалася ўсё вельмі проста. Яго жонка Валянціна (імя па-бацьку запамятаў) працавала настаўніцай нямецкай мовы ў школе, дзея да гэтага вучыўся. І яна яму прамяне, відаць, шмат што расказала. Што, не ведаю. Але мне гэта вельмі дапамагло. Прыняў мяне на работу без лішніх слоў. Сказаў: “Пойдзеш працаваць у школу, дзе у свой час працаваў я”. Гэта была Споркаўская сямігадовая (сёння базавая) школа за 5-6 кіламетраў ад горада. Лепшага месца шукаць не трэба было. Сваім загадам ён прызначыў мяне настаўнікам матэматыкі. Дзякуючы такому прызначэнню на пачатку маёй працоўнай дзейнасці, настаўнікам пачатковай школы я так ніколі і не працаваў. Спачатку выкладаў матэматыку і вучыўся на фізіка-матэматычным факультэце Гарадзенскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута, а пасля перакваліфікаваўся, закончыў БДУ па спецыяльнасці настаўніка фізічнай геаграфіі і выкладаў гэты прадмет у сярэдніх школах горада. Сёння думаю: прыхільны быў

да мяне лёс.

Як кажуць у народзе, 10 кіламетраў для шалёнага сабакі не адлегласць. Я мог пасля работы схадзіць у горад, сустрэцца з былымі сваімі сябрамі, знаёмымі, наведаць горад, даякога за час вучобы, а затым і работы паспеў прывыкнуць і прывязацца. Гэта мая псіхалагічная асаблівасць: я вельмі хутка прывыкаю да месца, дзе живу ці працую, да людзей, што мяне атачаюць. І вельмі цяжка расстаюся.

Сустрэкаліся з сябрамі-прыяцелямі, як звычайна, у гарадскім парку на танцах. З гумарам узгадваю студэнцкія (у педнавуцальні нас называлі студэнтамі) гады, калі таксама туды бегалі амаль кожны вечар. Дзяўчаты няраз у шпаркіх танцах ламалі абцасы. Мая задача была тут жа “адрамантаваць”. Для гэтага ў кішэні ў мяне заўсёды былі цвікі, а пад падлогай танцпляцоўкі - зграбны камень. Пры дапамозе вош такога першабытнага інструмента прыходзілася дапамагаць сваім сяброўкам.

Не ведаю чаму, але сустрэкацца прыходзілася больш з “сатаварышы” жаночага полу. Хлопцаў у горадзе засталася мала: хто пайшоў служыць у армію, хто паступіў у вышэйшыя навуцальныя ўстановы ў іншых гарадах, а хто, нават, ажаніўся. Тыя, хто застаўся ў горадзе і ўладкаваўся на працу на заводах ці фабрыках, чамусьці не прыходзілі, або прыходзілі вельмі рэдка.

Што ж, пуцёўка ў жыццё ў кішэні. Застаецца няшмат: знайсці школу. Лідскі раён у той час я амаль не ведаў, акрамя вёсак, што месціліся ўздоўж дарогі ад Зблянаў да Ліды. Але ж гэта быў зусім супрацьлеглы кірунак.

Распытаўшы сваіх знаёмых, сяброў па школе і педнавуцальні, хутка зразумеў, куды трэба ісці. Асабліва карысную парадку далі мне мае новыя сяброўкі, работніцы райвыканкаму, Ядзя Каспяровіч, якая жыла ў Малэйкаўшчыне, і загадчыца райсабесу Ляля Цыбрук. Ядзя сама жыла ў вёсцы ў тым кірунку і кожны дзень хадзіла адтуль на працу.

Пра аўтобусы ці іншыя сродкі перамяшчэння ў той час не магло быць і мовы, таму трэба было ісці пешшу. Балазе, адлегласць дазваляла зрабіць гэта прагультываючыся.

Варта, пэўна, сказаць тут некалькі добрых слоў на адрас загадчыка РайАНА Паўла Кірэвіча, які вельмі дапамог мне вырашыць мой далейшы лёс. Гэта быў сімпатычны, мужны, абаяльны, яшчэ не стары чалавек. Франтавік. Яго грудзі ўпрыгожвалі шматлікія баявыя ўзнагароды: ордэны Чывонага сцяга, Айчыннай вайны, Чырвонай зоркі і шмат медалёў. Але ўсё гэта не абараніла ад рэпрэсіўнай сталінскай машыны. Яго жонку абвінавацілі ў тым, што, быццам, яна ў час акупацыі працавала з немцамі. Яму прапанавалі з ёю развесціся. Але Павел Кірэвіч адмовіўся гэта зрабіць. І тады “па прычыне адсутнасці належнай адукацыі” бюро райкаму УКП/б/Б выключыла яго з партыі і звольніла з работы загадчыка аддзела. Гэта была толькі зачэпка, бо ў той час нават сам першы сакратар райкаму Георгій Піліпавіч Турык не меў нават сярэдняй адукацыі. Павел Кірэвіч пакінуў Ліду і паехаў у Літву.

(Працяг у наступным нумары.)

pawet.net